Sultan Abdulaziz Han ve

DARBECİ PAŞALAR

CAN ALPGÜVENÇ

SULTAN ABDÜLAZİZ HAN ve DARBECİ PAŞALAR

Can Alpgüvenç

SULTAN ABDÜLAZİZ HAN VE DARBECİ PAŞALAR

Araştırma

Can Alpgüvenç

SULTAN ABDÜLAZİZ HAN VE
DARBECİ PAŞALAR

Editör
Hasan Hayri DEMİREL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-605-5510-28-2

Yayın Numarası
291

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası Sarnıç Yolu Üzeri No: 7
Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Şubat 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Kaynak Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.kaynakyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Kültürümüzde devlet, babadır. Ona tabi olmak sarsılmaz bir gelenektir. Bu köklü geleneğin sarsılmasında, 15. asırda Endülüs'ten getirtilip Osmanlı topraklarına yerleştirilen İspanyol Yahudilerinin payı büyüktür. Kuvvetli iktidarlar karşısında, devlet mekanizmasında söz sahibi olamayacağını gören Yahudiler ve onlarla sır perdesi altında temasta bulunmak için teşkilatlanan tarikat (Sabetaistler gibi) ve cemiyetler; menfaatçi ulema, asker ve sivil bürokratları kullanarak padişahları ve namuslu devlet adamlarını ya uzaklaştırdılar ya öldürdülerya da öldürttüler.

1876 ve sonrasında yapılan darbeler, Müslüman-Türk toplumundaki "birlik ve beraberlik" ruhunu ortadan kaldırmaya, dinî ve ahlâkı değerleri bozmaya, Osmanlı Devleti'ni ve hilâfeti ortadan kaldırmaya yönelik teşebbüslerdir; İslâm'a karşı yapılan ya da yaptırılan darbelerdir.

***

Sultan Abdülaziz'in kuvvetli bir ordu ve donanma meydana getirme, zırhlı savaş gemileri satın alma, ülke tersanelerinde yeni gemiler inşa etme ve ülke sanayisini geliştirme gayretlerinden, "Güneş Batmayan İmparatorluk" İngiltere son derece rahatsızdı. Halifenin İslâm dünyasında topladığı sevgiyi ve ona duyulan ümidi endişeyle takip ediyordu. Sultan'ın Islam ülkelerindeki etkisinin giderek artmasını, İstanbul'un yeniden önemli bir merkez hâline gelmesini çıkarları açısından tehlikeli buluyordu. Hindistan'daki sipahi isyanının, Halife'nin bir mektubuyla durduğunu görmesi, Doğu Türkistan'daki Yakup Han'ın Padişah'a tabi

olması korkularını artırmıştı. İngilizlerin Osmanlı ile ilgili siyaseti, onun *ne çok kuvvetli, ne de çok zayıf olması* esasına dayanıyor; İngilizler, karşılarında her zaman kendilerine muhtaç ve bağımlı bir devlet görmek istiyordu. Batı dünyası, farklı ve etkili politikalar güden ve bu alanda başarılı da olmaya başlayan Abdülaziz'in icraatlarını endişe ile gözden kaçırmamaya gayret ediyordu.

İngiltere, bu gelişmeleri izleyen günlerde, "Yeni Osmanlılar" ya da "Jön Türkler" olarak adlandırılan meşrutiyetçi cemiyetin gerek kurulması gerek gelişmesinde büyük bir rol üstlenmiş, "hürriyetçi fikirleri ve Meşrutiyet"i destekler görünmüş ve aslında bütün bunları Abdülaziz'i ve Osmanlı'yı devirecek bir alet olarak kullanmayı planlamıştı. Bu kavgada, gönüllü fedaîsi Mithad Paşa'ya ve onun reformcu ekibine güveniyordu.

Tam o esnada, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın, Osmanlı tahtına Veliaht Murad'ı geçirme teklifi, İngilizler için bulunmaz fırsat oldu. Onlar zaten, yıllardır Murad'ı saltanata hazırlıyor, ajanları vasıtasıyla onunla olan yakın teması sürdürüyorlardı.

***

İngiliz veliahtı Edward masondu ve kayıtlı olduğu locanın başkanıydı. Murad'a bir mektup yazarak kendisini de mason olmaya davet etti. Veliaht Murad, 1872 Ekim'inde, "Proodos Locası"nın kurucusu Louis Amiable'in mason lokali hâline getirdiği Kadıköy'deki evinde, törenle mason cemiyetine girdi ve teşkilatta bir anda 18. dereceye yükseltilerek "Üstad" unvanını aldı!

***

Dönemin asker ve sivil bürokratları, Sultan'ın bütün gayretine rağmen, yabancı devletlerin adamı olmayı, kendi millet ve devletinin hizmetinde olmaya tercih etmiş, amaçları Batı'nın gayesiyle birleşmişti. Ortak hedefleri Sultan Abdülaziz Han'ın düşürülmesiydi.

Sonunda türünün en alçak örneklerinden olan Hüseyin

Avni Paşa, kendine biçilen rolü başarıyla (!) oynadı ve Sultan Abdülaziz'i kanlı bir darbe ile devirmeyi başardı. Başta İngilizler olmak üzere Batı'nın istediği olmuş, Batı dünyası Abdülaziz'den kurtularak rahat bir nefes almıştı. "Özgürlük, eşitlik, adalet" gibi sloganlar, bu facianın sadece çerezleriydi!

İngiliz Elçisi Henry Elliot, Meşrutiyet'in ilanının altında yatan acı gerçeği şu cümleyle ifade ediyordu: "*Sınırsız kudrete sahip bir hükümdarın iktidarının daraltılması her İngiliz'i memnun eder ve onun onayını alır; buna hiç şüphe yok!*"

***

Sultan Abdülhamid, Hüseyin Avni Paşa için, "*İngiltere'den para aldığını biliyordum. Bir devlet adamı, başka bir devletten para alıyorsa, onun hizmetini de görüyor, demektir. Hayatımda hiçbir şey, beni bu derece sarsmadı. Bir devlette seraskerlik ve sadrazamlık mevkiine yükselen bir kimsenin, yabancı bir devletten para almış olmasını aklım kabul etmiyor.*" diyecekti.

Fransız Araştırmacı Michel de Grece, aynı darbeyi üç kelimeyle özetleyecektir: *"Mithad, Elliot ve Altın!"*

Gerçek bir vatansever, devletinin zarar görmesini istemez. Ülkesini sevdiğini söyleyen kişi, devletini sarsıntıya uğratacak hareketlerden kaçınır. Ne var ki "darbeci paşalar" güruhunun hemen hepsi, ya İngiliz dostu ya da onların adamıydı. Sonunda, her biri bir yabancı elçiliğe sırtını dayayan bu hain komite, emperyalist Batı'ya karşı devletini güçlendirmekten başka bir düşüncesi olmayan, dindar ve gelenekçi hükümdarlarını alçakça bir darbe ile devirerek Devlet-i Âliye'nin şerefli tarihini kapkara bir lekeyle kararttılar.

***

Meşru hükümetlere karşı darbe yapmak alçaklıktır. Darbe yapanlar kendi milletinin hainidir. Bu yüzden, darbe yapanlar ya da darbe planları hazırlayanlar, ülkesine ihanetten yargılanmalı, devletin bekası ve darbeyi aklından geçirenlere ibret olması için

şiddetle cezalandırılmalıdır. Bir devlet veya hükümetin başkanını darbe ile iktidardan düşürüp sonra da öldürenlerin cezasız bırakılması, devletin hatta milletin kendini inkârı anlamına gelir. Meşru hükümetler, devletin istikbali için bu üstün iradeyi göstermelidir. Sultan Abdülhamid Han bu iradeyi göstermiş, "Yıldız Mahkemesi" ile darbecileri yargılamayı başarmış, suçluları cezalandırmaya muvaffak olmuştu.

***

"Sultan Abdülaziz Han ve Darbeci Paşalar"la sizi yakın tarihimizin bizlere farklı anlatılan, maksatlı biçimde yanlış aksettirilen bir dönemine götürmeye, darbenin arkasındaki iç ve dış odakları tanıtmaya çalıştım. Sultan Abdülhamid Han'ın büyük bir çaresizlik içinde söylediği, "*Yabancı elleri ciğerlerimin içinde hissediyorum; sadrazamlarımı, vezirlerimi satın alıyor ve mülküme karşı kullanıyorlar.*" sözünün ibretli sırlarını açmaya gayret ettim. Günümüzde bu iklimden ne kadar uzaklaştığımızı takdir etmek de siz kıymetli okuyucularıma aittir.

***

Kitabı hazırlamamda kıymetli yardımlarını esirgemeyen başta Mehmet Niyazi Beyefendi olmak üzere, Ali Özkaya, Atilla Şahiner ve genç dostum Süleyman Karacelil'e teşekkürü bir borç bilirim.

Can Alpgüvenç

Bağlarbaşı / 18 Mayıs 2010

MUHAFAZAKÂR BİR HAKAN:
SULTAN ABDÜLAZİZ HAN

Abdülaziz'in tahta çıktığı günlerde, Osmanlı Devleti'nin durumu son derece kritikti. Malî sıkıntı son haddine varmış, Karadağ isyanı savaşa dönüşecek noktaya gelmiş, Hersek eyaleti büyük bir karışıklığın içine düşmüştü. Avrupa devletleri bu meseleleri bahane ederek Osmanlı'ya müdahalelerini arttırıyor, aracılık teklifinde bulunuyorlardı. Hatta Düvel-i Muazzama, Abdülaziz'in Tanzimat'tan vazgeçmesinden endişe ettiğinden daha da ileri gitme eğilimindeydi.

***

Millî gayelere bağlılık bakımından son devir tarihimizin en büyük şahsiyetlerinden olan Sultan Abdülaziz, Sultan II. Mahmud'un ikinci oğlu olarak 7 Şubat 1830 (H. 14 Şaban 1245) gecesi, Hünkâr'ın kız kardeşi Esma Sultan'ın Eyüp Sultan civarındaki sarayında doğdu.[1] Annesi, yaşayışı itibariyle gayet dindar ve hayırsever bir kadın olarak bilinen Pertevniyal Valide Sultan'dı.

***

Şehzâde Abdülaziz, kardeşi Abdülmecid'in saltanatı sırasında (1839–1861) oldukça serbest bir hayat yaşadı, iyi bir tahsil gördü. Akşehirli Hasan Fehmi Efendi'den Arap dili ve edebiyatı ile dinî ilimler tahsil etti. Neyzen ve Bestekâr Yusuf Paşa'dan musiki dersleri aldı. Arapça ve Farsçaya vukufiyet kazandı. Hatta Arap edebiyatına dair bir risale bile yazdı.[2]

---

1 Prof. Dr. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983, c. VII, s. 1.

2 Ünlü edebiyat tarihçimiz İbnü'l Emin M. Kemal Bey, bu risaleyi Halis Efendi'nin

Sporla da ilgilendi. Güreşmek, yüzmek, cirit atmak, Kurbağalıdere'deki köşkünden ava gitmek çok sevdiği meşgaleler arasındaydı.

Bir kurşunla vurulur!

Şehzâde Abdülaziz, at üstünde şehirde dolaşır, halkla yakın temas içinde bulunur, her yere girip çıkar, bilhassa Boğaziçi'nde ve Marmara'da vapur gezintileri yapardı.

Ağabeyi Sultan Abdülmecid, Abdülaziz Efendi'nin diğer şehzâdelerden farklı bir şekilde, serbest bir hayat sürmesinden doğabilecek sonuçları endişeyle takip ediyor, kendisini devamlı göz hapsinde tutuyordu.

Mehmed Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir gün:

"*Paşa, ben Efendi'den (Şehzâde Abdülaziz'i kastederek) sıkılır oldum!*" dedi. Bu söz üzerine Mehmed Âli Paşa:

"*Hünkârım, Başmâbeyinci çevik ve çabuk bir kulunuzdur. Benim de itimat edilir bir adamım vardır. Tanınmamaları için kıyafetlerini değiştiririz. Efendi, bir gece çiftlikten gelirken tek kurşunla vurulur!*" dedi. Zât-ı Şâhâne, bu çirkin teklife:

"*Olur mu ya!*" diye karşılık vermişti. Sadrazam:

"*Olur, ne var?*" diye üsteleyince Hünkâr, teklifinden ürkerek:

"*Hele bakayım, düşüneyim!*" buyurdular.

Sultan Abdülmecid, zaten kan dökmeyi sevmezken, biraderi hakkındaki bu düşünceyi pek çirkin görmüş, fakat bu hadise sebebiyle sadrazamın nasıl bir adam olduğunu da anlamıştı. İhtimal ki bu hususu ona açması, kendisini tecrübe içindi. Abdülaziz Efendi ise bu sırra cülusundan sonra vakıf olmuştu.[3]

Kardeşliğimi bildirmediler!

Sultan Abdülaziz, sert mizacı altında, şefkat ve merhamet hisleri kuvvetli, ince ruhlu, rikkat sahibi, yumuşak yürekli bir

---

kütüphanesinde gördüğünü söylemektedir.

3 Ahmet Cevdet Paşa, *Mâ'rûzât*, İstanbul, 1980, s. 27.

hükümdardı. Sultan Abdülmecid, muayede salonundan[4] Dolmabahçe Sarayı'na teşriflerinde Abdülaziz Efendi'yi çağırmış, beraberce bir saat kadar aynı odada oturmuşlardı. Zât-ı Şâhâne, ilerleyen verem hastalığının tesiriyle:

"*Birader, benden artık hayır yok! Ben bayramlaşmaya dahi vekiller ve diğerlerine veda için gittim. İşte her şey sana kalacak, İnşallah muvaffak olursun. Evlatlarımı da sana emanet ediyorum, onlara sıkıntı çektirme*." demesi üzerine, Veliaht Abdülaziz ağlamaya başlayınca, kendisi de ağlamış ve bu sırada kardeşine şu itirafta bulunmuştur:

"*Vükelâm bana hıyanet eylediler, seninle kardeşliğimi bildirmediler.*"[5]

Böylece Sultan Abdülmecid bu sözleriyle kardeşinden bir nevi özür dilemiş bulunmaktadır.

Biraderim vefat mı etti?

Hünkârın vefatının ardından sadrazam, serasker ve kaptan paşalar Abdülaziz Efendi Hazretleri'nin dairesine gidip kapıyı çaldılar. Kapı açıldığında, Efendi Hazretleri merdiven başında ve sakosu sırtında hazır bekliyordu. Sadrazam:

"*Efendim başınız sağ olsun. Biraderiniz vefat etti. Taht-ı saltanat teşrifinize hazırdır, buyurun!*" dediğinde,

Şehzâde Abdülaziz:

"*Vah vah! Birader vefat mı etti? Bu iş ne zaman oldu?*" diyerek ağlamaya başlamış, konuşmaya gücü kalmamıştı. Sadrazam bunun üzerine hemen su getirtip içirince Abdülaziz biraz kendine gelmişti. Sonra da sadrazam yeni Sultan'a ne yapması lazım geldiğini anlatmaya başlamıştı.[6]

---

4 Dolmabahçe Sarayı'nın selamlık bölümündeki, merasimlerin yapıldığı salon. Muayede, merasim anlamına gelmektedir. Bu salon başta bayramlaşma olmak üzere tüm devlet merasimlerinde kullanılırdı.

5 A. Cevdet Paşa, *Mâ'rûzât*, İstanbul, 1980, s. 29.

6 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Ankara, 1986, c. 2, s. 139.

Sultan kılıç kuşanıyor

Sultan Abdülaziz, büyük biraderi Abdülmecid Han'ın vefatı üzerine, 25 Haziran 1861'de henüz otuz iki yaşında iken Osmanlı tahtına çıkmış, cülusunun on birinci günü "taklîd-i seyf"[7] merasimi yapılmıştı.

Abdülaziz Han, karadan Eyyûb Sultan Hazretleri'nin türbesine gitmiş, orada devlet ricalinin de hazır bulunduğu toplulukta "Sure-i Feth" okunmaya başlamıştı. Şeyhülislam Efendi sure bitince, hazine kethüdasının elinden "seyf-i mübareki"[8] (mübarek kılıcı) alıp öperek Padişah'a vermiş, o da kılıcı öptükten sonra Şeyhülislam'a iade buyurmuştu. Bilahare Şeyhülislam Efendi, kıbleye yönelerek sol eline kılıcı almış, sağ eliyle bağını çevirip Padişah hazretlerine kuşatmıştı. [9]

Kolalı gömlek bile giymedi

Sultan Abdülaziz, kuvvetli iman ve kusursuz ibadet sahibiydi. Dinî hassasiyeti ve millî gayreti yüksekti. Keyif verici maddelere asla bulaşmamış, hatta sarhoş edici içkiler aleyhinde hikmetli bir makale dahi yazmıştı. Memduh Paşa onun, saltanatının sonlarına doğru su yerine zemzem içmekten zevk aldığını, ömründe hiç içki kullanmadığını kaydeder. Dinî vecibelere uyan, beş vakit namazını eda eden, her sabah Kur'ân-ı Kerim okuyan bir hükümdardı. Zaman zaman devrin âlimlerini huzurunda münakaşa ettirir, kendisi de bu ilmî tartışmalara katılırdı. Yaşayış ve hareketlerinde dinî ve millî geleneklere uymaktan zevk alır, Islami âdetlere hususi itina gösterirdi. "Frengâne libas giyenleri ve kefere mukallitlerini tevbih ettikleri"[10] defalarca nakledilmişti.

---

7 Kılıç kuşatma merasimi.

8 Bu kılıç, Ömerü'l Faruk Hazretleri'nin mübarek kılıcıdır. Mısır'daki Abbasî halifeleri bununla teberrük ederlermiş. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethi sonrası Abbasî halifesini Dersaâdet'e getirdiğinde Abbasî halifesi bu kılıcı, Yavuz Sultan Selim'in boynuna geçirerek Hilâfet-i İslâmiye'yi Âl-i Osman'a terk eylemişti.

9 A. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Ankara, 1986, c. 2, s. 152.

10 Batılı tarzda giyinenleri ve Hristiyanları taklit edenleri azarladığını.

İbnü'l Emin onun, "yeme-içme ve sair davranışlarında dinî âdetlere göre hareket etmeye çok itina" ettiğini Başkâtibi Âtıf Bey'den naklen yazmakta, ömrü müddetince kolalı gömlek[11] giymediğini kaydetmektedir.[12]

Sultan Abdülaziz, Batı'nın oyuncağı olmayı, onun arzularını yerine getirmeyi, onlara benzemeyi ilerleme kabul etmeyi reddediyor; ülkenin, kültür ve medeniyetimizi ihya ederek onu canlandırarak korunabileceğine inanıyordu.

Mustafa Nuri'yi keşfetmişti

Kişileri keşfetme kabiliyeti vardı. Meclis-i Vâlâ'ya (Danışma Komisyonu) gittiği bir gün, başkâtip İzmirli Mustafa Nuri Efendi dikkatini çekti. Hakkında yaptırdığı araştırmanın müspet netice vermesi üzerine onu, mülkî rütbesinin yetersizliğine rağmen, hemen Mâbeyn-i Hümâyun başkâtibi yaparak saraya aldı ve bu pek önemli göreve getirdi. Bu Mustafa Nuri Efendi (Paşa), sonradan vezir ve nazır olmuş, pek değerli devlet ve fikir adamımızdır. Dört ciltlik eşsiz kıymette bir Osmanlı tarihi yazmıştır.[13]

Hüsn ü hatta meraklıydı

İtinalı bir tahsil gören Sultan Abdülaziz'in edebî kültürü de çok kuvvetliydi. Yazılarındaki ifade ve intizamı mükemmeldi. Hatt-ı Hümâyun'un çoğunu -alıştığı tarzda- kırmızı mürekkeple bizzat yazardı. Ecdadından bazıları gibi hüsn ü hatta mahareti vardı. Validesi Pertevniyal Sultan'ın Aksaray'da inşa ettirdiği Valide Camii'nde celî sülüsle, "Bismillah, teyemmünen bi zikrihi'l-celil"[14] yazılı bir levhası bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde ve Kahire Menyel Sarayı Müzesi'nde de yazıları vardır.

---

11 Yaka ve kolları, kola adı verilen özel bir sıvı ile sertleştirilmiş gömlek.

12 Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul, 1994, c. 4, s. 152.

13 Yılmaz Öztuna, *Bir Devrin Anatomisi*, İstanbul, 1987, s. 57.

14 Allah'ın *Celil* zikriyle bereketlenerek.

Mevlevîye'ye muhabbeti çoktu

Sultan Abdülaziz, üstadane lavta çalar, ney üflerdi. Başkâtibi Âtıf Bey bu konudaki düşüncelerini, "Her saza yakınlığı vardı ancak Mevlevî tarikatına muhabbeti sebebiyle, ney üflemeye çok meraklıydı. Yaz geceleri Harem-i Hümayun'da yatak odalarının pencereleri açık bulunduğundan, bazen ney ile yaptığı hazin taksimleri işitir, kendimizden geçerdik. Öyle olurdu ki dinleyenlerin ruhu, ulvî âlemlere yükselirdi." diyerek ifade etmiştir.[15]

***

Türk musikisini çok iyi bilen Sultan, yalnızca iyi bir icracı olarak kalmamış, Osmanlı padişahları arasında bestekâr olarak da yerini almıştı. Güftelerini yazdıktan sonra bizzat bestelediği zarif şarkıları vardır. Hicazkâr ve şehnaz makamlarını çok severdi. Eserlerinden bir hicaz sirto ile iki şarkısı günümüze kadar ulaşmıştır. Padişah olduktan sonra, ağabeyi Sultan Abdülmecid'in kurdurduğu saray orkestra ve bandolarını kaldırıp yerine Türk musikisi saz takımını kurdurması, pek çok Türk bestekâr ve hanendeyi koruması, millî kültürü ihya edeceği konusundaki ümitleri kuvvetlendirmişti.[16]

Resim de yapardı

Sanatkâr ruhlu ve ince zevkliydi. Resme de kabiliyeti vardı. Asla ehemmiyet vermeyerek çizdiği ve birkaç hatla meydana getirdiği şekli her ressam beceremezdi. Rus uyruklu meşhur Ermeni Ressam Ayvazovski, "*Onun bende cihan hazineleriyle değiştiremeyeceğim bir hatırası vardır ki tek övünç vesilemdir. O, bana sipariş ettikleri bir sandalın şeklidir ve kırmızı kalemle çizilen dört beş çizgiden ibarettir. Ben ressamım, pek çok resim müsveddesi*

---

15 İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1943, c. 4-6, s. 594.

16 Cevdet Küçük, "Abdülaziz", DİA İslâm Ans., İstanbul , 1988, c. 1, s. 183.

gördüm. Lakin dünyada, bir sandalın kendine mahsus o hâlini, böyle dört çizgi ile anlatabilecek ressam tasavvur edemiyorum." demişti.[17]

Karı ve oğlan ile eğlenemem!

Sultan Abdülaziz askerliğe, bilhassa denizciliğe aşk derecesinde meraklıydı, bu konulara derin nüfuzu vardı. Daha şehzâdeliği zamanında, Devlet-i Âliye'nin yabancı devletlerin vesayetinden kurtulması için tek çarenin, çok kuvvetli bir ordu ve donanmaya sahip bulunması olduğuna inanmıştı.

Cülusunun başında Rıza Paşa'ya, "*Ben birader gibi karı ve oğlan*[18] *ile eğlenemem, beni işe alıştırın. Ben mühimmat ile gemi teçhiziyle ve asker tertibiyle meşgul olmak isterim.*" demiş, o da cevaben, "*Efendim, acele buyurmayınız. Şimdi askerin büyük kısmı İstanbul dışındadır. Bir kışlaya teşrif buyursanız Efendimize karşı çıkacak kadar asker yok. Nereye teşrif buyurursanız şanlı olmalı, küçük düşmemelisiniz.*" ifadesinde bulunmuştu.[19]

***

Sultan Abdülaziz Han, devlet işlerini görmek, devlet adamı yetiştirmek için uğraştı. Kışlalara gitti, askerin yiyecek, giyecek ve koğuşlarını teftiş etti. Mekteb-i Harbiye ve Bahriye'ye gidip incelemeler yaptı. Kendisine verilen raporları okudu. Gerek dilekçeleri, gerek Bâb-ı Âli'den gönderilen resmî yazıları dikkatle inceledi. Hep devletin selametini düşündü. Devletin yükseliş ortamını hazırlamak ve tebaasının sevgisini kazanmak için çalıştı. Devlet işlerine dair fikir ve görüşlere değer verip dikkatle dinledi.[20]

***

---

17 İnal, a.g.e., s. 595.

18 Oğlan kelimesi, eskiden hem kız hem de erkek için kullanılan bir kelimeydi; zaman içinde anlam daralmasına uğramıştır.

19 A. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Ankara, 1986, c. 2, s. 151.

20 Ali Rıza, Mehmed Galib, *XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricâli*, İstanbul, 1977, c. 2, s. 72.

Sultan Abdülaziz sağlıklı, gösterişli, gözü pek bir padişahtı. Vezirler ve müşirler dahi heybetinden ürkerdi. Beylerbeyi Sarayı'nda devlet adamlarını, kendisine alıştırdığı bir erkek aslan olduğu hâlde kabul ediyor, yanındaki vahşi hayvanın azametinden, ziyaretçilerin yürekleri ağızlarına geliyordu.[21]

Vekilimiz, akrabasını kayırıyor!

Sultan Abdülaziz'in adı, yabancı ve karanlık kaynaklardan gelen tahsisatla beslenen "Jön Türk" güruhunca, kasıtlı olarak müsrife çıkarılmıştı.[22] Hâlbuki hünkârın davranışları, Osmanlı devlet reisliği geleneklerine ve yüce ecdadının mukaddes çizgilerine tamamen uygunluk gösterir mahiyetteydi.

***

22 Kasım 1861'de Sultan'ın cülusundan beş ay sonra, Sadrazam Âli Paşa azledilerek yerine Keçecizâde Fuad Paşa getirildi. Âli Paşa'nın azline, Padişah'ın canlı mizacıyla onun ağır tabiatının uyuşmaması ve israfların aleyhinde bulunan Sultan'ın, Paşa'nın kendi akrabalarından birine 600 kese harcırah ihsan edilmesi hakkındaki talebine kızdığı sebep gösterilir. O sırada mâbeyn kitabetinde bulunan Ziya Paşa, Londra'da çıkardığı "*Hürriyet*" gazetesinde Sultan Aziz'in,"*Fesübhanallah! Ben şunun bunun geçiminden kesip hazineyi tasarrufa çalışırken, vekilimiz olacak adam, hısım akrabasını kayırmak sevdasında dolaşıyor; artık bu adamla gidemem!*" dediğini kaydeder.[23]

***

Malî kriz sonrasında kâğıt paranın kıymeti düşüp devlet ciddi ekonomik problemlerle karşı karşıya kaldığında, İngiltere'den büyük bir kredi (8 milyon altın) sağlanarak kâğıt paranın kaldırılması-

---

21 Yılmaz Öztuna, *Bir Devrin Anatomisi*, İstanbul, 1987, s. 53.

22 Sultan'ın koç ve horoz dövüştürüp kazanan hayvana madalya taktırdığı gibi iddialar da yine Jön Türkler'in Avrupa'da yayımladıkları muhalif gazetelerindeki iftiralardı.

23 Aksun, a.g.e., c. 3, s. 424.

na karar verildi. 1 Temmuz 1862 kararnamesiyle kâğıt paralar toplatılıp tedavülden kaldırıldı. Bu konuda başı; dini, milleti ve devletine derin hizmet aşkı ile dolu olan yeni Padişah çekmiş, hazine-i hassanın (özel hazinesinin) senelik 60 kese tutan ek gelirini devlet hazinesine bırakmış, diğer saray masraflarını dahi kısmıştı.[24]

***

Bu gayretlerine ilaveten, saraydan maaş alan lüzumsuz memurların görevlerine de son verdi. Nezaretlerde ve özellikle Serasker Kapısı'nda görev yapan memurları azalttı. Sarayda altın, gümüş ve diğer kıymetli eşyanın kullanılmasını yasakladı. Hassa hazinesinin (özel hazinesi) üçte birini devlet hazinesine bırakacağını ilan etti. Rüşvet işine karışanları cezalandırdı. Alınan bu tedbirlerle devletin mali yapısı -biraz olsun- düzeldi.

Batı âdetlerini sevmezdi

Sultan Abdülaziz, mükemmel ata biniyor, güzel silah kullanıyor; azametli fakat mütevazı tavırları, millî gelenek ve âdete uygun hareketleri, İslâmî emirlere mutabık davranışlarıyla muhafazakâr halk tabakaları arasında ilk Osmanlı padişahlarına benzetilerek büyük bir muhabbetle seviliyordu. Onun cülusu, halk arasında büyük hoşnutluk meydana getirmiş, validesi Pertevniyal Sultan'ın dindarlığı ve güzel ahlâkı da ayrıca sevinç vesilesi olmuştu. Devletin selameti ve milletin saadeti yolunda halkta yeni ümit kapıları açılmıştı.

***

Batı âdetlerinden hoşlanmayan ve Avrupa taklitçiliğine uzak duran yeni Sultan'a, Devlet-i Âliye'yi bulunduğu güç durumdan kurtaracak kişi gözüyle bakılıyordu. Ona muhalefet edenler, yabancı nüfuzunda kalanlarla bundan çıkar sağlayan menfaat gruplarıydı.

***

---

[24] Aksun, a.g.e., c. 3, s. 426.

Kara ve deniz manevralarına katılması, askerle birlikte karavana yemesi; ordu, donanma ve askere gösterdiği itina ve çok açık sevgi, her geçen gün itibarını artırıyordu. Millet, ağabeyi Sultan Abdülmecid'i de sevmiş, fakat onun şahsi zaaflarından üzüntü duymuştu. Sultan Abdülaziz için ise böyle bir şey söz konusu değildi. Sultan'ın, zevceleri dışında hiçbir cariye ile ilişkisi duyulmamıştı. Zevceleri, saraydaki dairelerinden çıkmaz, İstanbul'da istedikleri gibi gezip tozamazlardı.[25]

***

Ahmet Cevdet Paşa, Rumlarla Ermenilerden, "*Bizim Padişahımız Abdülmecid idi; Abdülaziz, Müslümanların padişahıdır*." şeklinde söylentiler işitildiğini rivayet eder.

Rusya'nın politik hesapları

Abdülaziz'in cülus yıllarında Rusya, Balkanlar'daki Slav kavimlerini tahrike devam ediyor, Slav ahaliyi bağlı bulunduğu Osmanlı hükümetine karşı kışkırtıyordu. Rusya'nın izlediği politika, Balkanlar'da isyan çıkartarak muhtar idareler kurdurmak, sonra da bunları Osmanlı devletine karşı maşa olarak kullanarak Bâb-ı Âli'yi meşgul etmek, zayıflatmaktı.

Eflâk-Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Yunan isyanları hep bu amaçla ortaya çıkmıştı. Rusya, Rumeli'deki Osmanlı eyaletlerinin çevresini küçük ve birbirinden ayrı muhtar devletçiklerle sarmak istiyor, ama bunların fazla büyümesini de arzu etmiyordu. Amacı, onlar vasıtasıyla ülkede karışıklık çıkartarak mevcut durumun devamını isteyen Batılı siyasilere bunun mümkün olmadığını göstermek, Osmanlı'nın, idaresi altındaki milletleri idare edemediğini ispatlamaktı.

Batı ise Rusların Balkanlar'ı ele geçirmesinden, Akdeniz'e

---

[25] Yılmaz Öztuna, *Bir Devrin Anatomisi, İstanbul*, 1987, s. 53.

inerek dünya siyasi dengelerini kendi lehine değiştirmesinden ciddi endişeler duyuyordu.[26]

180 parçalık donanma!

Sultan Abdülaziz, kuvvetli bir ordu ve donanma meydana getirmek konusunda kararlıydı. Bu büyük hedefin kısa zamanda gerçekleştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Bunu, Batılı devletlerin Osmanlı üzerinde kazandıkları siyasî, ticarî ve hukukî geniş imtiyazlardan kurtulmak için, atılması gereken zarurî bir adım olarak görüyordu. Kudretli bir donanma vücuda getirmek gayesiyle, İngiltere tezgâhlarına 20'den fazla zırhlı sipariş etmiş, Haliç'teki tersaneyi o devrin en modern ve büyük gemilerini inşa edebilecek duruma getirmişti.

İleri görüşlü Sultan, önceki dönemden devraldığı küçük ve etkisiz donanmayı, 25 zırhlı gemi de dâhil olmak üzere, 180 parçalık bir donanma hâline getirmişti. Bu donanma Akdeniz'in en kudretli donanması sayılıyor, dünyada -İngiltere'den sonra- ateş gücüne sahip en büyük deniz kuvveti kabul ediliyordu.[27]

Ordudaki "Winchester"lar

Sultan Abdülaziz, Prusya askeri bürokrasisinin ileri gelenlerinden Prens Karl'a göre, asker olarak yaratılmıştı, hem askerî bilgi hem sezgileri açısından takdirlerin üzerinde bir bakış derinliğine sahipti.

Padişah'ın bu kabiliyeti, Amerika'nın Kuzey-Güney iç savaşında başarıyla kullanılan bir piyade tüfeğinin bu savaşlardaki rolünü keşfetmesini sağlamıştı. Kuzeyliler, savaştaki üstünlüğünü bu tüfeklere borçluydu. Bizde "Şeşhaneli Amerikan tüfeği" olarak adlandırılan bu tüfeklerin "Winchester" tipinin özelliği, seri atış yapabilmeleriydi. Sultan, bir dolduruşta yedi atış yapabilen ve teknik üstünlüğü yüksek olan bu tüfeklerin önemini hemen

---

26 Aksun, a.g.e., c. 3, s. 429.

27 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 153.

kavramış, 39 bini Winchester olmak üzere, bu Amerikan tüfeklerinden 700 bin adet sipariş etmişti. Bu silahlar, daha sonra Osmanlı ordusu tarafından Plevne muharebelerinde kullanılarak Ruslara ağır kayıplar verdirilmişti.

Çadırdan kurtulamazdık!

Sultan, kalkınma işini bizzat üzerine almıştı. Vezirlerinin liyakatsizlikleri cesaretini arttırıyordu. Mütercim Rüşdü Paşa'ya kızdığı bir gün, huzurundan ayrıldıktan sonra, başmabeyincisine dönerek "*Benim ecdadım, bu gibilerin aklıyla hareket etmiş olsaydı, Konya Ovası'nda koyun sürüleri otlatmaktan, çadırda yaşamaktan kurtulamazdık!*" demişti.

***

İngiltere'de yaptırılan zırhlıların bir tanesine 380 bin altın civarında ödeme yapılmış, ordunun modernleşmesi ve telgraf şebekesi kurulması için büyük paralar harcanmıştı. Bu arada eğitime hız verilerek pek çok okul açılmış; demiryolları, tüneller ve köprüler için akıl almaz bedeller sarf edilmişti.[28]

Sultan'a karşı vezirler ittifakı!

Sadrazam Fuad Paşa, bazı taleplerinin Padişah tarafından yerine getirilmeyişi sebebiyle, Âli, Kâmil ve Rüşdü Paşalarla müzakere etti ve Sultan'a tavır koymak amacıyla birlikte hareket etmeye karar verdiler! Dördü birden istifa edecek; sebebi sorulduğunda ise tutulan yolun doğru olmadığını, isabetli olanın kendi fikirleri istikametlerinde olduğunu arz edeceklerdi. Ancak Rüşdü ve Kâmil Paşaların sonradan ittifaktan ayrılmasıyla Fuad ve Âli Paşalar yalnız kalmış; buna rağmen, Sadrazam Fuad Paşa 3 Ocak 1863'de istifasını vermişti. Sultan, Âli Paşa'nın niyetinin de aynı olduğunu öğrenince üzülmüş, fakat paşaların gönüllerini alarak görevlerine devam etmelerini sağlamıştı.

---

[28] Öztuna, a.g.e., s. 55-56.

Tarihçi Ziya Nur, paşaların birlikte istifaya yönelmelerinin sebebini söyle yorumlar: Padişah'ın kara ve deniz kuvvetlerini güçlendirme hususundaki gayretleri, Batılı devletlerce hoş görülmüyor, buna mani olunması düşünülüyordu. Yani Batı, Osmanlı Devleti'ndeki menfaatlerini elinden kaçırmamak için, hamisi olduğu paşaları kullanarak zorlayıcı tedbirlere başvurmak gerektiğine inanıyordu. Bu vezirlerin, -Kâmil Paşa dışında- her birisinin bir devlete veya sefarete sırtını yaslamış olması bu ihtimali güçlendirmektedir.

***

Ahmed Cevdet Paşa, her biri yabancı bir elçilik tarafından desteklenen devlet adamlarının, Sultan'ı, Batılı devletlerin tepkileriyle korkutmaya çalışmalarını şu ibret verici cümle ile anlatır: Âli Paşa, "*Padişah'ın bir taraftan korkusu olmaz ise idaresi kabil olmaz.*" düşüncesindeydi. Sultan'ı Avrupalılarla korkutarak saltanat dizginini eline almak niyetindeydi.

Görülüyor ki adı bugün hâlâ büyük vatanperverler arasında zikredilen bir Osmanlı sadrazamı, yabancı elçilikleri koz olarak kullanıp kendi Padişah'ını idaresi altına almak cüretini gösteriyordu. Bu ricâl arasında, "Tanzimat'ı tatbik etmiyor!" diyerek Sultan'ı yabancı devletlere şikâyete yeltenenler bile vardı. Devletini yüceltmek için, ordu ve donanmayı kuvvetlendirmeye çalışan Padişah'ın, içine düştüğü acıklı hâli düşünebiliyor musunuz?

Geberişlerini zevkle seyrederim!

Sultan Abdülmecid, Batılıları sevmeyen kardeşi Veliaht Abdülaziz'in Batılı elçiler hakkındaki düşüncelerini özel doktoru Spitzer'e şöyle anlatır: "Biraderim, sefir ve konsolosların ziyaretlerini hiç sevmez. Çoğu zaman hiddet ederek bu gâvurlar size ne kadar dost görünürlerse görünsünler, yine de hepsi bizim düşmanımızdır. Elimde olsa, hepsi birden kayığa bindiklerinde, topları üzerlerine çevirtir ve geberişlerini büyük bir keyifle seyrederim."[29]

---

[29] Aksun, a.g.e., c. 3, s. 418.

İnce ruhlu ve merhametli bir tabiata sahip olan Sultan Abdülaziz'in bu sözleri; kendisinin, yabancıların Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarından ne derece rahatsızlık duyduğunu, bundan ne büyük acılar hissettiğini açıkça göstermektedir.

Kırım'ı alma düşüncesi

Orta Asya'daki Türk devletlerini birer birer zapt eden Rusya, yayılmacı politikasını sürdürüyordu. 1865'te Taşkent ve Hocend'i, 1868'de Semerkant'ı, 1873'te Hive'yi işgal etmiş; Buhara Emirliği'ni, Çarlığın bir vilayeti hâline getirmişti. Hem Halife-i Müslimîn hem de Devlet-i Âliye'nin kudretli hükümdarı olan Sultan Abdülaziz, bu durumdan büyük üzüntü duyuyor, bölge Türklerinin gönderdikleri acı dolu mektuplardan ciddi şekilde müteessir oluyordu. Ordunun kısa zamanda ve ne pahasına olursa olsun güçlendirilmesi fikrindeki Sultan, Mâbeyn Müşiri Ferid Paşa ile birlikte silahhaneyi her teftişinde, "*Milletim henüz Rusya ile muharebe edecek seviyeye gelmedi!*" diyerek hüzünleniyordu. İbnü'l Emin Bey'in, Kâmil Paşa'dan naklen ifadesine göre Kırım'ı geri alma düşüncesindeydi.

***

Sultan, bir gün Tanzimatçı vezirleriyle şöyle konuşmuştu:

"*Sizinle aramdaki fark şudur: Siz, 'Avrupa'nın istediği ıslahatı yapar, onların menfaatlerini kollar, kanun ve kıyafetlerde onlara benzersek, onların bize karışmayacağını, bizi himaye edeceğini' söylüyorsunuz. Ben de diyorum ki kuvvetli bir ordu ve donanma meydana getirir, bunun ihtiyacını kendimiz temin eder ve Rusya'yı mağlup edersek, elli sene rahatız ve büyük devletiz.*"[30]

Sultan bu fikre sahip olduktan sonra, dışarıdan devamlı surette fitneye maruz bırakılmış, içeriden de vezir kaprisleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Hünkâr bu durumda, Batılı güçlerin istikameti doğrultusunda hareket eden kadroları

---

[30] Aksun, a.g.e., c. 3, s. 422.

işbaşına getirmiş, fakat kuvvetlenme politikasını ara vermeden sürdürmeye çalışmıştı. Bu gidişi gelecekleri için tehlikeli gören Avrupa devletleri ise Osmanlı'nın başına sürekli mesele çıkarıyor, Sultan'ın gayretlerini boşa çıkarmak için büyük çaba harcıyorlardı.

Sultan, Mısır'a gidiyor!

O tarihte Mısır, yapılmasına çalışılan Süveyş Kanalı sebebiyle, Batılı devletlerin rekabet alanı halindeydi. Kanal teşebbüsünü Fransızlar yapıyor, İngilizler ise bundan ciddi rahatsızlık duyarak Hint yolunu kısaltan bu önemli deniz geçidi üzerinde başka devletlerin söz sahibi olmasını menfaatlerine aykırı buluyordu. Aynı günlerde -Nisan 1863- dünya, önemli bir olaya şahit oldu. Osmanlı Hükümdarı Sultan Abdülaziz, Mısır'ı şereflendirdi. Sultan, Mısır'ın bir Osmanlı eyaleti olduğunu, halkının hilâfet ve saltanata bağlı bulunduğunu Batı dünyasına göstermek istedi. Bu seyahatin, Mısır halkının Osmanlı'ya olan bağlılığını artıracağına inanıyordu.

Sultan Abdülaziz, Yavuz Sultan Selim Han'dan beri hiçbir Osmanlı Padişahı'nın gitmediği Mısır'da, görülmemiş bir ilgi ile karşılandı. Çarşıdan geçerken, kimi yerde atının ayaklarına pullar saçıldı, kimi yerde çiçekler atıldı. Halkın büyük sevgi gösterileri, Padişah'ın geniş halk tabakaları tarafından çok sevildiğini, kendisine büyük ümitler bağlandığını açıkça gösteriyordu.

İngiltere'nin endişesi!

Aynı dönemde, Süveyş Kanalı'na çöreklenmek için fırsatlar kollamakta olan İngiltere, bu eski Osmanlı eyaletini yeniden merkeze bağlamak için farklı politikalar izleyen ve bu alanda başarılı olmaya da başlayan Abdülaziz'den ciddi endişe duymaya başlamıştı. Padişah'ın, kuvvetli bir ordu meydana getirme gayreti ve sanayi hamlelerinden son derece rahatsızdı. İslâm dünyasında mazhar olduğu sevgiyi ve ona duyulan ümidi korkulu nazarlarla

takip ediyordu. Hilâfet nüfuzunun İslâm ülkelerinde giderek artmasını, İstanbul'un yeniden önemli bir merkez hâline gelmesini, Arap yarımadasının askerî ve idarî bakımdan nizam altına alınmasını yakından izliyor; gelişmekte olan bu faaliyetleri, menfaatleri açısından tehlikeli buluyordu. İslâmiyet'in milliyet ve kavim ayrılığı tanımayan farklı bir din, ırkları birbirlerine bağlayan özel bir inanç sistemi olduğunun farkındaydı.

İngiltere ve Fransa, sahip oldukları Müslüman tebaanın kalbinde hilâfet nüfuzunun çok köklü bir yeri bulunduğunu biliyor, güçlenen bir Osmanlı'nın, -kendi istemese bile- bunlar üzerinde çok sihirli bir tesire sahip olacağından, kâfir nüfuzundan kurtulma adına, çok büyük ayaklanmalar çıkabileceğinden korkuyordu.[31]

İngilizlerin Osmanlı Devleti'yle ilgili siyaseti, onun "ne çok kuvvetli ne de çok zayıf olmasını istemesi" esasına dayanıyor; İngiltere, karşısında her zaman kendisine muhtaç ve bağımlı bir devlet görmek istiyordu.[32]

Batılı gözüyle Sultan Aziz

Yabancı devletler Sultan Abdülaziz'i, "muhafazakâr Türklerin temsilcisi" olarak gördüklerinden, onun Osmanlı topraklarında Batı'nın çıkarlarına son verebilecek faaliyetler içinde bulunmasından endişe ediyorlardı. Mesela meşhur İngiliz elçisi Canning, Abdülaziz Han'ı -veliahtlığında bile- "geri kafalı" olarak vasıflandırıyor, onun muhafazakâr devlet adamları ve ahali üzerindeki olumlu etkilerinden çekindiğini ifade ediyordu. Lamouch (Lamuş) onu, "ıslahatların aleyhine olmakla" suçluyor; Jean Haslip ise "mütevazı ve basit zevklere sahip, yenilikten yana olmaktan ziyade muhafazakâr eğilimleri olan biri olduğunu, eski âdetlere bağlı bulunduğunu" söylüyordu.

---

31 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 19.
32 Batı'nın Türkiye ile ilgili bugünkü politikası da aynı esasa dayanmaktadır.

Sultan, devletin menfaatleri açısından, başta ordunun güçlendirilmesi olmak üzere isabetli bir yol seçmişti. Bu yüzden, gerek yabancı güçler, gerek onlarla birlikte hareket eden iç güçler tarafından sürekli "Tanzimat ve yenilik düşmanı" veya "geri düşünceli" olarak gösteriliyor, bu suçla (!) itham ediliyordu.

Sultan'ın dış ve iç odaklara karşı sürdürdüğü bu çetin mücadele, onun tahtan indirilmesi ve öldürülmesine kadar devam edecekti.[33]

Milletin kanı pahasına

Sultan Abdülaziz, millî meselelerde çok hassastı. Mesela; Sırp Beyi Milan İstanbul'a gelişinde, tâbi olduğu Padişah'tan biraz toprak talebinde bulunmuştu. Sultan, bu istek üzerine kendisine, "*Sizi her türlü tehlikeden korumak için Sırbistan'a seve seve asker sevk ederim, fakat arazi talebinizi yerine getirmem mümkün değildir. İstediğiniz yerlerin her karışı, nice millet evlâdının kanı pahasına alınmıştır; onu ihsan etmeye hakkım yoktur*." demişti.

Bunu nakleden Sadullah Paşa, "Padişah, büyük bir kararlılık ve ciddiyetle cevap verdi. Sadrazamın yüzüne öyle bir bakışı vardı ki her türlü tasvir ve tasavvurun üzerindedir. Ben, ömrüm boyunca, bu derece ciddiyetle söylenmiş bir söz işitmedim." demiştir.[34]

Girit isyanı neden çıktı?

1865 yılı ortalarından itibaren Girit Adası'nda isyanlar baş göstermeye başlamıştı. Bunun sebeplerinden birincisi, Rusların Akdeniz adaları, Rumlar ve Balkan milletleri arasında giriştiği tahrikler; diğeri ise İngilizlerin Osmanlı'ya karşı uyguladığı Yunan politikasıydı. Fakat onların asıl amacı, Sultan'ı

---

33 Cumhuriyet dönemindeki bütün darbelerde aynı düz mantığı, kirli ve karanlık düşünceyi görüyoruz.

34 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 158.

kuvvetli bir ordu meydana getirmek için giriştiği faaliyetlerden vazgeçirmekti.

Küçük Yunanistan, Batılı devletlere güvenerek adada geniş ölçüde ayaklanma teşebbüsleri başlatmıştı. Girit'e gönderdiği papazlar, öğretmenler ve çetecilerin tahrikleriyle adadaki Rumları isyana teşvik ediyor, oradaki Türk halkını canından bezdirerek adayı ilhakı hedefliyordu. Yunan hükümeti, Girit'e gizlice erzak, para, silah, mühimmat, hatta asker ve subay göndermeye dahi başlamıştı.

Sonunda Girit Rumları, -2 Eylül 1866- hayalperest Yunan milliyetçilerinin de gayretleriyle adada geçici bir hükümet kurmayı başarmış, adanın Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan etmişlerdi. Asiler adada korkunç katliamlara girişiyor, güçleri yettiği her yerde ev ve arazileri yakıyordu. Müslüman halk çareyi, toprak ve evlerini terk ederek askerin bulunduğu güvenli yerlere sığınmakta bulmuştu.

Osmanlı, bu duruma daha fazla seyirci kalamazdı. Adaya kısa zamanda 40 bin asker göndererek eşkıya avına başladı. Asilerin Yunanistan'la bağlantısını kesmek için bir Osmanlı filosu görevlendirdi. İsyancılar, kısa süren bir mücadele sonunda yerleşim yerlerini terk ederek adanın dağlık bölgelerine çekilmek zorunda kaldılar. İşe yabancı devletlerin karışması ve Bâb-ı Âli'ye baskıları sonucu asiler tamamen yok edilemeyince, Girit meselesi bir Avrupa problemi hâline geldi ve yıllarca sürecek müzakereler süreci de başlamış oldu.

Hünkâr'ın Paris seyahati

Girit krizinin devam ettiği günlerdi. Sultan Abdülaziz, III. Napoleon'un Paris Sergisi münasebetiyle Paris'e davet edildi. Fakat Sultan, bu seyahati istemiyordu. Bir İslâm halifesinin, yabancı bir devletin ayağına gitmesinin izzet-i İslâmiye'ye zıt olacağını düşünüyor, kendisine ümit bağlayan Müslüman tebaanın bundan rahatsızlık duyacağına inanıyordu. Tanzimatçı

ricâl ise Fransa'ya gidilmesinin Batı dünyasında dostluk havası uyandıracağını, devletin ayakta kalmasının bu davete icabeti gerektirdiğini söylüyordu.

Sonunda Sultan ikna edildi ve Abdülaziz, 21 Haziran 1867 tarihinde "Sultaniye" adlı bir gemiyle Avrupa'ya dostluk ziyaretinde bulunan ilk Osmanlı hükümdarı olarak İstanbul'dan yola çıktı. Dokuz gün süren sıkıntılı bir yolculuğun ardından 30 Haziran'da Paris'e ulaştı. Orada, bizzat İmparator III. Napoleon tarafından karşılanan Sultan, Paris halkının coşkun sevgi gösterileri arasında Tuileries Sarayı'na konuk edildi.

Soytarı ile muhatap oldum!

İmparator III. Napoleon, Sultan'la yaptığı bir görüşmede sözü dönüp dolaştırıp Avrupa gündemini işgal eden Girit meselesine getirmişti. Bir ara, bu konudaki en isabetli çözümün Ada'nın Yunanlılara verilmesi olduğu telkinine başladı. Sultan Abdülaziz'in yüzü asılmış, bu yersiz teklife sinirlenmişti. Yüzünü başka tarafa çevirerek şöyle söyledi:

"*Girit toprağı Osmanlı kanıyla yoğrulmuş, Devlet-i Âliye bu adayı, yirmi yedi sene kan dökerek Osmanlı ülkesine katmıştır. Şu teklif, beni fevkalade üzmüştür. Avrupa devletleri ittifak edip adanın Yunanistan'a verilmesini notalarla isteseler bile, tekliflerini reddeder, askerimin son neferine kadar direnir, ancak çaresiz kalırsam terk ederim.*"

Bunun üzerine imparator, "*Mademki Zât-ı Âliniz böyle düşünüyorsunuz, Girit meselesi kapanmıştır, müsterih olunuz.*" cevabını verdi.

Padişah, zaten hareketleri hoşuna gitmeyen imparatorun bu yersiz teklifine çok sinirlenmiş, bu seyahat için çok ısrar edenlerden Fuad Paşa'yı, "*Beni bu soytarının karşısına neden getirdin?*" diyerek azarlamıştı.[35]

---

[35] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 22.

İngiltere'de bir deniz tatbikatı

Sultan Abdülaziz'in denizciliğe olan merakını bilen İngilizler, Potsmut'ta büyük bir geçit resmi düzenlemişlerdi. O tarihte İngiliz donanması, dünyanın en kudretli deniz kuvvetiydi. İngilizler açık denizde, hakiki mermi atışlarıyla ciddi bir savaş tatbikatı yapacaklardı. Padişah, "Osborn" yatında idi. Yanında, savaşı idare edecekler dışında İngilizlerin en tanınmış denizcileri de bulunuyor, kendisine tatbikatla ilgili açıklamalar yapıyorlardı. İki ayrı filo birbirleriyle savaştı. Mermiler barut yerine renkli bir madde ile doldurulmuştu. Böylelikle atışların isabeti belirleniyordu. Daha sonra iki filo birlikte Gospor tabyalarına karşı hücuma geçtiler. Tabyalar da karşılık veriyordu. Bu gösteri savaşı iki saate yakın sürmüştü.

Ömer Fâiz Efendi, gösteriyi şöyle anlatıyor:

"*Zât-ı Şâhâne'nin, deniz üstünde gerçekleşen ve hakiki gibi cereyan eden bu tatbikatı seyretmek kadar bir zevki, hiçbir şeyden alabileceğini sanmıyorum. Tatbikat sonrası, Hünkâr'da, İngiliz zırhlılarını ziyaret etme arzusu belirince, deniz çok dalgalı olmasına rağmen isteği yerine getirildi. Zât-ı Şâhâne, 'Kromwel' zırhlısına şeref verdiler. Sultan, doğruca makine dairesine inerek insanda hem korku hem de hayranlık uyandıran makineleri büyük ilgiyle seyredip bilgi aldı.*"[36]

Minik Belçika'nın dev lokomotifi!

"*Sultan Abdülaziz, İngiltere dönüşü Belçika'ya da uğradı. Ekilmemiş bir karış toprağı olmayan o minicik ülkede fabrika bacaları birbirini kovalıyordu. Hepimiz şaşkındık. Liyej şehrine gelince, üzeri Belçika bayraklarıyla süslü ve hiçbir yerde rastlamadığımız yeni bir lokomotif çeşidini görünce merakımız büsbütün arttı. Lokomotifin etrafını çeviren binlerce Belçikalı, bu teknoloji harikasını çılgınca alkışlıyordu.*"

***

---

[36] Cemal Kutay, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, İstanbul, 1991, s. 157.

Batı dünyasındaki bu teknik gelişmeler, Sultan Abdülaziz'in, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerin vesayetinden kurtulması için ilk çarenin, silah teknolojisi yüksek bir ordu ile kudretli bir donanma meydana getirmek olduğu yönündeki düşüncelerini pekiştiriyordu.

***

Bu geniş düşünceli hükümdar, ağabeyi devrinden kalan donanmayı kısa süre içinde tamamen değiştirip zırhlı hâle getirerek donanmanın gücünü birkaç misli kuvvetlendirdi. Osmanlı donanması dünyanın üçüncü büyük donanması hâline gelmişti.

Artık deniz askerinin sayısı 50 bini aşmış, kara askerinin sayısı 700 bini bulmuştu. Tophane'de modern toplar dökülebiliyordu. Abdülaziz, Rusya'yı müttefiksiz yenmeyi planlıyor, Kırım'ı "Moskof"tan geri almayı düşünüyordu. Bu düşüncesini bir mahfilde ağzından kaçırması, hem kendisi hem de Devlet-i Âliye için pek çok olumsuz gelişmenin milâdı olacaktı!

DARBECİ PAŞALARIN LİDERİ: HÜSEYİN AVNİ PAŞA

Osmanlı siyasi hayatında önemli roller üstlenen Hüseyin Avni Paşa, 1820 tarihinde, Isparta'nın Şarkî Karaağaç kazasına bağlı Avşar nahiyesinin Gelendost köyünde doğdu. Çocukluğu doğduğu köyde ve Eğirdir'de geçti. Babası Odabaşızâdeler'den fakir bir köylü olan ve o tarihlerde Eğirdir beylerinden Hacı Memişoğullarının hizmetkârlığında bulunan Ahmet Efendi idi. Ispartalıların rivayetine göre, saflığı sebebiyle kendisine "Eşek Ahmet" derlermiş. Isparta ve Eğirdir'de, halk arasında Paşa'ya dair pek çok hikâye anlatılırmış. Ablak yüzlü, tıknaz ve şişman bünyeli olduğu için, küçüklüğünde ailesi kendisine "Malak Hüseyin" köylüler ise "Sıpa Hüseyin" derlermiş. [37]

İstanbul'dan anırınca işitirsiniz!

Ahmet Efendi, oğlu Hüseyin'i tahsil için kasabanın medresesine göndermiş. Küçük Hüseyin, çok zeki ve akıllıymış. Arkadaşları ona, "*Hüseyin, sen ileride büyük bir adam olacaksın.*" derlermiş. Fakat günün birinde İstanbul'dan, -her kasabaya yapıldığı gibi- ileri gelen eşraf çocuklarından birinin Harbiye Mektebi'ne gönderilmesi emri gelmiş. Bu emir üzerine Hacı Memiş Ağalar, kendi evlatları yerine Hüseyin'i İstanbul'a göndermişler.

Gelendostlu İbiş Ahmet Ağa'nın, oğlu için "Sıpa Hüseyin" demesine çok içerleyen babası, bir gün Ağa'ya:

---

[37] İbnü'l Emin, Âtıf Bey'in Hatıra'sına atıfta bulunarak "Isparta'da eşek (sin kaf edenin) oğlu denmekle mâruf bir herifin oğlu olduğunu" belirtir.

"Siz, Hüseyin'in yarın nasıl büyük bir adam olacağını göreceksiniz; İstanbul'dan anıracak da sesini işiteceksiniz!" diyerek tepki göstermiş.[38]

Harbiye'ye nasıl girmiş?

Bir başka kaynağa göre, İstanbul'a gelişi ve Harbiye'ye kaydoluşu şöyledir: Eşekzâde Hüseyin, 1836'da 16 yaşında iken babası tarafından Beyazıt'taki Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde müderris olan dayısının yanına gönderilmiş, onun yanında ikamet etmiş. Bir müddet hıfz-ı Kur'ân'a çalışarak dayısından Arabî sarf ve nahiv okumuş. Beş altı ay sonra, dayısı evlenip medreseyi terk edince nerede ikamet ve hangi yolda hareket edeceğine karar verememiş, tereddütte kalmış. Bir gün Süleymaniye'ye giderken, hemşerisi olan Ispartalı Hafız İsmail'e rastlamış. Sohbetleri sırasında kendisinin beş on gün evvel, Harbiye Mektebi'ne yazıldığını öğrenmiş ve oraya nasıl girileceğini sormuş. Mektep hakkında edindiği malumat üzerine medreseye dönmemiş, onunla birlikte gidip Harp Okulu'na kaydını yaptırmış.[39]

Sıpayı İstanbul'a mı gönderdin?

Eğirdirli Karçınzâde Süleyman Şükrü Efendi, 1907'de basılan *"Seyahatü'l Kübra" isimli eserinde, Hüseyin Avni'ye şu ağır sözlerle hücum eder: "O zamanlar mahalle mektebinden dahi mahrum ve cehalet içindeki bir köyde büyüdüğü için; pederi, Hüseyin'i Eğirdir'e getirip ayakkabıcı esnafından Hacı Musa merhuma teslim etmiş. O adam da 'Hayır işliyorum.' zannıyla onu mahalle mektebine vermiş. Çocuğun, mektebi bitirdikten sonra Dersaadet'e gönderildiğini duyan bazı şakacı kimseler, bir sürü uyuz merkebi önüne katarak pazara gelen pederine, her rastladıklarında, 'Ulan Eşekçi Ahmet, sıpayı İstanbul'a mı gönderdin?" diye sorarlarmış. O*

---

38 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Hüseyin Avni Paşa'ya Ait Bazı Hatıra ve Notlar", ÜN Isparta Halkevi Mecmuası, 1940, c.7, sy. 80-81, s. 1093.

39 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 483.

zaman pederi, 'Gönderdim ya! Orada kocaman bir adam olur da acı acı zırlarsa hepinizi korkutur!' cevabını verirmiş.

Eşekçi Ahmet'in, oğlu Hüseyin hakkında içine doğan şey aynen çıktı. Fakat Hüseyin Avni nankörünün yavan yavan zırlamasındaki uğursuzluk sonunda kendi başını da yedi."[40]

***

İbnü'l Emin, ünlü eserinde Karçınzâde'nin şu beytine de yer verir:

"*Eşşek Ahmet der ki: Karçınzâde'nin*
Her sözü aynı hakikat, etme şek!"

1876'da ülkenin meşru hükümdarı Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren, sonra da bilek damarlarını kestirerek katlettiren ve ölümüne intihar süsü veren Hüseyin Avni Paşa'nın Harbiye'ye kaydı ve kendisine gelecekte seraskerlik yolunun açılması, her iki kaynağa göre kaderin garip bir tecellisi olarak görülmelidir.

Bu yobaz adam oldu!

1837'de Harbiye'ye kaydolan Hüseyin Avni, sekiz ay sonra onbaşı, üç yıl sonra başçavuş, 1842'de 22 yaşında iken mülâzım oldu. 1847'de dört arkadaşıyla birlikte Erkân-ı Harbiye sınıfına ayrıldı. 1847'de Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı (kurmay yüzbaşı) oldu, 1848'de ise Erkân-ı Harbiye Kolağası[41] olarak diploma aldı; mezuniyetinde sınıfının üçüncüsüydü.

***

Miralaylıktan emekli İsmail Hakkı Bey, sınıf arkadaşı büyükbabasının ifadesine göre, Paşa'nın Harbiye'ye kabulünü şöyle anlatır: "Harbiye'nin ilk açıldığı yıllarda, mektebe ilgi yoktu. Medreselerden talebeler toplanıp Harbiye'ye getirilir, onlardan zabitliğe elverişli olanlar alıkonurdu. Bir gün getirilenler arasın-

---

40 Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul, c. 9, s. 5096.

41 Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasındaki rütbe.

da Hüseyin Avni de bulunuyordu. Mektebin Hafız-ı Kütübü Rıfat Efendi'nin gözü Hüseyin'i tutmamış, onun da mektebe ayrıldığı görünce:

'Bu yobaz da adam olacak, seraskerliği hayal edip gelmiş.' deyivermiş.

Aradan uzun zaman geçip Hüseyin Avni Paşa livalıkla (tuğgeneral) Mekteb-i Harbiye Nazırı olunca, tebrik için gelen Rıfat Efendi'ye iltifat ettikten sonra:

'Rıfat Efendi, gördün mü bu yobaz da adam oldu!' diyerek o sözü unutmadığını göstermiş…"[42]

***

Ünlü tarihçi Pakalın, Paşa'nın sağlığında yazılan biyografilerde, Harbiye'ye girmek üzere İstanbul'a geldiğinin belirtildiğini, fakat medrese tahsilinden hiç söz edilmediğini ifade eder. Yazılan bilgilerin Paşa'nın kendisinden alındığını ve onun, medrese tahsilini gizlediğini zikreder.

Hüseyin Avni, askerlik mesleğine arzusu dışında atıldığının bilinmemesi için, biyografilerinde bir hemşerisinden aldığı malumat üzerine Harbiye'ye girdiğini söylemiştir. Bu itibarla, ölümünden sonra yazılan biyografilerin daha doğru olduğu söylenebilir.

Ordu kademelerinde hızla yükseldi

1849'dan sonra Mekteb-i Harbiye'de muallimliğe başlayan Hüseyin Avni Paşa'ya, 1852'de binbaşı rütbesi verilerek mektebin "Harp Kanunları ve Fenleri" dersi öğretmenliğine getirildi. Zekâ ve çalışkanlığıyla çevresinin dikkatini çektiğinden, rütbesi aynı yıl kaymakamlığa yükseltilip Şumnu'ya gönderildi. Sofya bölgesindeki Balkan geçitleri istihkâmlarını nezaretle görevlendirildi.

Kırım Savaşı'nda (1853) Çerkez İsmail Paşa'nın kumandasındaki ordunun bir fırkasının kurmay başkanlığını yapan

---

[42] Mehmed Zeki Pakalın, *Hüseyin Avni Paşa*, İstanbul, 1941, s. 6.

Avni Paşa, Çatata köyü muharebesinde gösterdiği gayretler sonucu miralaylığa getirildi. 1855'te Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa kumandasında Kırım'a sevk edilen ordunun kurmay başkanı tayin edildi. Muharebedeki hizmetleri sebebiyle "Üçüncü Rütbe Mecidî Nişanı" ile ödüllendirildi. Paris Anlaşması'nın ardından sınır tespiti için kurulan komisyona birinci komiser oldu. Avni Paşa'ya, 1857'de Mekteb-i Harbiye Nazırlığı görevi tevdi edildi, bu göreve dört yıl sonra Erkân-ı Harbiye Reisliği de eklendi.

***

25 Haziran 1861'de, Abdülmecid'in vefatı üzerine, Osmanlı tahtına Sultan Abdülaziz geçmişti. Hüseyin Avni Paşa, (1862'de) Karadağ'ın sürüp giden isyan hareketini bastırmak üzere, Vasovik tümen kumandanlığına tayinle Rumeli'ye gönderildi; sonrasında ferik rütbesine terfi etti. 1863'de, Dâr-ı Şurâ-yı Askerî Reisliği'ne getirildi. 1864'de, Hassa Ordusu müşirliği ve serasker kaymakamlığına tayin edildiğinde 44 yaşındaydı.

1867'de Girit isyanını bastırmada başarılı olduğundan 1869 yılı başlarında serasker tayin edildi. Hüseyin Avni Paşa, Başkumandanlıkla Harbiye Nâzırlığı'nı birleştiren bu yüksek mevkide, Sadrazam Âli Paşa'nın vefatına kadar (Eylül 1871) tam iki buçuk yıl kaldı. Bu tarihten sonra üç defa daha seraskerliğe getirilecek olan Hüseyin Avni Paşa, 1874 Şubat'ından 1875 Nisan'ına kadar bir yıl sadrazamlık makamında da bulunmuştu.[43]

Başarılı bir kumandan değil!

Hüseyin Avni Paşa'nın başarılı bir kumandan olduğu hakkındaki rivayetlere katılmak doğru değildir. Çünkü onun başarılı olduğuna dair iddialar yaşananlarla çelişmektedir. Mesela; Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Kars'ı kurtarmak için yaptığı harekât başarısızlıkla sonuçlandığında Hüseyin Avni, taarruzu

---

43 Ercümend Kuran, "Serasker Hüseyin Avni Paşa", Türk Kültürü, Ankara, 1967, c. 5, sy. 58, s. 745.

gerçekleştiren Sohum ordusunun kurmay başkanıdır. Ayrıca, evvelce Kars'ta bulunduğunda, İngiliz Müşavir General Williams ile çekişmiş, bölgenin savunmasını zaruri gören bu zata karşı Soğanlı Dağları'nda direnme görüşünü ileri sürmüş ve ardından da görevinden alınmıştı. Aslında İngiliz generalinin mütalaası siyasi açıdan isabetliydi. Çünkü o sırada Rusya, Kırım'daki mağlubiyetine bir başarı ile karşılık vermek istemekte, takas yapabileceği bir Osmanlı toprağını ele geçirmeyi düşünmekteydi. Hüseyin Avni, bunun hesabını yapmadan, Kars'ın terkine taraftar olmuştu. Bunun hem bir vazifeden kaçış hem de emre itaatsizlik olarak görülmesi yanlış olmaz.[44]

***

Tezakir'de bu iddiaları doğrulayan şöyle bir olay yer alır: "*Hüseyin Avni Paşa, Vasonik üzerine bir taarruz düzenlemişse de Sutiska Boğazı'ndan sevk ettiği iki tabur asker bozularak dağılmıştır*."[45]

***

Hüseyin Avni Paşa, ahlâk zaaflarıyla dolu birisiydi hızlı yükselişini kurnaz ve hilekâr karakterine borçludur. Nüfuzlu paşalara, hatta saltanat makamına karşı bile dalkavuklukta bulunmaktan çekinmezdi. Eline geçen fırsatları asla kaçırmaz, menfaat elde edeceği kimseleri yüzüne karşı överek onun can dostu görünürdü.

Saray kadınlarına sarkıntılık!

Hüseyin Avni Paşa, kadına fazlasıyla düşkündü. Bu zaafı, çoğu zaman başını derde sokuyordu. İşte, "serasker kaymakamlığı" esnasında, saray kadınlarına karşı olan terbiyesizliği bunlardan sadece biridir.

***

[44] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 89.
[45] Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1986, Ankara, s. 250.

Hüseyin Avni Paşa, milletin hukukunu hiçe sayan, alçak bir adam olduğu Pertevniyal Valide Sultan tarafından araştırılıp gerçek olduğunun tespiti üzerine, Yanya ve Tırhala kolordu kumandanlığına tayin edilip İstanbul'dan uzaklaştırıldı.[46]

Hüseyin Avni, Dolmabahçe'de, Cuma selamlığında, her zamanki gibi araba içinde alayda bulunan Harem-i Hümayun mensuplarından bazılarına söz atmak küstahlığında bulunmuştu.[47]

Düşük ahlâk sahibi!

Hüseyin Avni Paşa, her yükselişini Âli ve Fuad Paşalara borçluydu. Görevinden azledilerek Bosna valiliğine gönderilen Hüseyin Avni, on dört aylık aradan sonra hamileri tarafından Girit'e gönderildi. Birkaç ay sonra Girit valiliğine Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın tayini üzerine tekrar Yanya ve Yenişehir kumandanlığına getirildi.

Sadrazam Âli Paşa, 1867 Ekim'inde Girit'teki ıslahatları gerçekleştirmek amacıyla adaya geldiğinde kadınlara olan düşkünlüğü ve ahlâk dışı davranışlarıyla bilinen Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'yı azletti. Onun yerine, Girit vali ve kumandanlığına, ahlâksızlıkta selefi Ömer Paşa'ya rahmet okutacak kadar ileri olan Yenişehir sürgünü Hüseyin Avni'yi -terfian- tayin etti.

Tanzimat dönemi komutanlarının ahlâk düşüklükleri ve ruhî disiplinsizlikleri fevkalade dikkat çekiciydi. O yıllarda sıkça rastlanan böylesi olaylar, devrin manevî yıkımının büyüklüğünü göstermektedir.

***

Avni Paşa'nın tayinini önce Fuad Paşa gerekli görmüş, Sadrazam Âli Paşa'nın da onayını alarak yani her ikisinin de gayret-

---

46 İnal, a.g.e., c .4-6, s. 486.

47 İbnü'l Emin Bey, *"Sultan Abdülaziz nasıl hal' edildi, nasıl intihar etti*?" isimli kitapta, Hüseyin Avni Paşa'nın Hazinedar Arzuniyaz Kalfa ve Padişahın cariyelerinden Şemsi Cihan ile maceralarından söz edildiğini, orada 1001 Gece Masalları'ndan daha acayip hikâyeler anlatıldığını söyler.

leriyle Padişah tarafından bu görev değişikliğine izin verilmişti. Âli Paşa'nın Girit'e ulaşmasından sonra, Hüseyin Avni de görev yeri olan Girit Valiliği'ne sevk edildi.

"La Turquie" gazetesinin müdürü sıfatıyla Fransa'dan İstanbul'a gelerek Âli Paşa'nın maiyetinde çalışan[48], ayrıca hem Keçecizâde Fuad hem de Hüseyin Avni Paşalarla yakın ilişkiler içinde bulunan Charles Mismer[49], sonraki yıllarda telif ettiği hatıratında, Fuad Paşa'nın şu cümlelerine yer verir:

"Bence Girit'e yarayacak olan kişi, Teselya ordusu kumandanı Müşir Hüseyin Avni Paşa'dır. Fikrime göre, birinci derece kumandanlardandır. Bir fırsat zuhur ederse sakın hatırdan çıkarmayınız. Şayet Âli Paşa, Avni Paşa'nın bir kadın meselesinden dolayı, Padişah'ın gözünden düştüğünü vesile ederek itiraz ederse şöyle deyiniz: Bu hâl, şimdiye kadar Girit'te faydalı hizmetlerde bulunmuş olan Paşa'nın, yine orada istihdam olunmamasını icap ettirecek bir sebep değildir!"

Ahlâk sahipleri takdir ederler ki namuslu ve ahlâklı olmak, bütün vasıfların üzerindedir. Namuslara tecavüz eden adi ruhlar, layık oldukları en ağır cezayı görmelidir. Fuad Paşa'nın, Serasker Kaymakamı ve Hassa Müşiri olan bu adama gereken cezayı vermesi gerekirken, tersine ahlâksızlığını küçümseyerek terfii için Sadrazam Âli Paşa'ya tavsiye etmesi, onun da ahlâksızlıktan sabıkalı böyle birini seraskerlik makamına yükseltmesi, hem namus kavramına hem de namus sahiplerine saygısızlık olarak görülmelidir.

**

Hüseyin Avni Paşa'nın bir ara Beşiktaş'taki Hayreddin İskelesi'nde hamallar kâhyası İbrahim Ağa'nın kızı Huriye Hanım'la evlendiğini söyleyen İsmail Hakkı Bey, şöyle ilave eder:

---

48 Âli Paşa'nın Fransızca kâtibi.

49 Bu zatın Fransız istihbaratının adamı olduğuna şüphe yoktur!

"Hüseyin Avni Paşa Girit'te iken bir Çerkez kızıyla birlikte olmuş, ondan bir kızı dünyaya gelmişti. Kıza 'Şerife' adını koymuşlardı. Paşa'nın bu beraberliğini öğrenen Huriye Hanım, kocasından habersiz Girit'e giderek o kadını bulmuş ve biriyle evlendirmiş. Kadını böylece Paşa'dan uzaklaştırıp kızı Şerife'yi İstanbul'a getirmişti. Huriye Hanım, büyüttüğü Şerife'yi, sonradan livalığa (tuğgeneral) kadar terfi eden erkân-ı harplerden Reşit Paşa ile evlendirmişti."[50]

***

Mahmud Celaleddin Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın bu davranışlarından bahisle şunları zikreder: *"Paşa, Girit'ten İstanbul'a dönüp serasker olduktan sonra da bu uygunsuz yaşayışına devam etmişti. Hatta Âli Paşa, sadrazamlığının son günlerinde, Dâhiliye Nazırı Said Efendi'yi Hüseyin Avni Paşa'ya göndererek 'iffet ve namusa dokunur' bazı hareketlerinin haddi tecavüz ettiğini, Padişah tarafından vuku bulan şikâyetlere karşı, artık kendisini müdafaaya gücü yetmediğini tebliğ ettirip,*[51] *davranışlarını düzeltmesini emir ve tembih etmişti."*[52]

***

Sadrazam Âli Paşa, Bâb-ı Âli ricâlinden "Uzun Etek" namıyla bilinen Rıza Bey'i de çağırıp "Serasker Paşa'ya gidiniz, kendilerini biraz toplasınlar. Padişah'ın huzurunda kendisini müdafaadan âciz kalıyorum." diyerek haber göndermişti.[53]

Örnekler gösteriyor ki Avni Paşa, aynı konuda çeşitli kimseler tarafından birçok defa uyarılmıştı.

***

Sadrazam Âli Paşa, Padişah haremine ait kadınlara göz ve söz atacak kadar küstah olan bu gözü dönmüş şahsın başkalarına

50 Pakalın, a.g.e., s. 172.

51 Said Efendi, kitabın yazarlarından Mehmed Galib Bey'in babasıdır. Bu sebeple aktarılan bilginin doğruluğunda şüphe edilmemelidir.

52 Ali Rıza, Mehmed Galib, a.g.e., c. 1, s. 157-158.

53 Pakalın, a.g.e., s. 160.

neler yapabileceğini, hatta neler yapmakta olduğunu düşünerek işi bir tembihle geçiştirmemeliydi. Bu konuda Sadrazam, yanlış hareket etmiştir. Paşa'nın cüretinin, ehliyet ve liyakatinden geldiği söylenirse, ırz ve namus ile kuşatılmayan liyakatin çoğu zaman faydadan ziyade zarara hizmet ettiği açıktır. Sadrazam Âli Paşa'nın, böyle gayriahlâkî davranışlarda bulunan ve bu hâllerini tekrarlamaktan çekinmeyen birini, özellikle devletin üst kademesinde görev alan bir seraskeri ısrarla koruması, onu vazifesinden almayıp öğütle yetinmesi, sadece Hüseyin Avni'nin dalkavukluğa yatkın mizacı ya da onun üstün liyakatiyle (!) açıklanamaz. Hüseyin Avni Paşa, -ileriki bölümde okuyacağınız gibi- yabancı misyonlarla olan dostane (!) ilişkilerini daha o zamanlardan başlatmış, hatta ilerletmiş olmalıdır.

Bağlılarına rütbe dağıtıyor!

Sadrazam Âli Paşa'nın, 7 Eylül 1871'de vefatı üzerine sadaret mührü Mahmud Nedim Paşa'ya verildi. Artık Serasker Hüseyin Avni, suçlarını görmezden gelen ve her hadisede kendisine kol kanat geren kudretli bir hamiden mahrum kalmıştı. Hemen ertesi gün, iki yıl yedi aydır işgal ettiği seraskerlik makamından azledildi, rütbe ve nişanları alındı, askeriyeden kovularak memleketi olan Isparta'ya sürgüne gönderildi.

Bu arada Adliye Nazırı Şirvânîzâde Rüşdü Paşa Amasya'ya, Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa Kıbrıs'a sürgün edildiler. Bunlar da Hüseyin Avni gibi, Âli Paşa'nın adamları; Batılı misyonların paralelinde hareket eden kimselerdi. Zaten sonraki faaliyetleri de kendilerinin güvenilir kişiler olmadığını doğrulayacaktı. Fakat bu kişilerin Tanzimat esaslarına aykırı biçimde, muhakeme edilmeden sürülmesi, menfaatleri zedelenen çevreleri rahatsız ettiğinden, her fırsatta Padişah'ın aleyhine kullanıldı.

Mahmud Nedim Paşa, Hüseyin Avni'nin sürgünüyle ilgili şu bilgiyi aktarır: "Avni Paşa, Harbiye Nezareti Hazinesinin Daire-i Hümâyun'a ayrılan tahsisatının bir kısmı ile Esad Paşa tarafından

saraya bildirilen 5000 keselik meblağı haksız yere zimmetine geçirmişti. Ayrıca Paşa Limanı'ndaki yalısı civarında, merhum Darphane Âmiri Reşid Paşa ailesinin bazı arazilerini gasp etmişti. Bu haksız kazançları sebebiyle sürgüne gönderildi.[54]

***

Hüseyin Avni Paşa, seraskerliği sırasında askerî zevattan birçoğunu haksız yere emekliye ayırıyor, kendisine bağlı subayların (!) kısa zamanda yükselmesine ise özen gösteriyordu. Böylece amirler ve subaylar arasında istediğini yaptırmayı başarıyordu.

Âli Paşa'nın vefatı parlak döneminin sonu oldu. Sultan Aziz, saray kadınlarına sarkıntılık ve benzeri hareketlerini sebep göstererek onu seraskerlikten azil ve memleketi olan Isparta'ya sürgüne gönderdi. Demek oluyor ki Padişah, Âli Paşa'dan çekindiği için, onun koruması altında olan Hüseyin Avni Paşa'ya dokunamıyordu. Onun vefatıyla artık çekineceği kimse kalmamıştı.[55]

Zimmete geçirilen arazi!

Üsküdar Paşa Limanı'nda bulunan ve Padişah tarafından Hüseyin Avni Paşa'ya hediye edilen yalı da sürgün sırasında kendisinden geri alındı. Bu tarihî yalının yıkılıp hızla yeniden inşasına girişilmesi de böylelikle tamamlanamadı.

İbnü'l Emin Bey, yalının yeniden inşasıyla ilgili şu ilgi çekici olayı anlatır: "*Hüseyin Avni Paşa, bu yalının inşaatını başlatırken yanındaki kabristanın kaldırılması ve çevredeki basit yapıların yıktırılması için fetvahaneye müracaat etti. Fetvahane, fetva isteyenin rütbe ve mevkiine bakarak (!) yıkım müsaadesini verdi. Bu karar üzerine, civardaki vakıf arazi ve yapıların mütevellisi olan zat, Kazasker Arapzâde Ataullah Efendi'ye başvurup fetvayı gösterdi, kendisinin bu konudaki görüşünü sordu. Ataullah Efendi, meseleyi hukuka aykırı buluyor, fakat Paşa'nın şerrinden çekiniyordu. Sonun-*

---

[54] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 65.
[55] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 490.

da, 'Şeraitin uygun gördüğüne ben ne diyebilirim?' demeye mecbur kalmıştı. Kısaca Hüseyin Avni Paşa, kabristanı kaldırttı, çevredeki ek yapıları yıktırdı, mevcut araziyi yalısının arsasına ilave etti! Bu olayı vaktiyle bana anlatan Ataullah Efendi'nin oğlu Hikmet Bey, 'Hocam, babam kısa süre sonra gözlerinden rahatsızlanarak birisini kaybetti. Avni Paşa'nın akıbeti ise malumdur.'

Allah'a karşı günah işlenen fiillerde, kula itaat edilmez; edenler maddî ve manevî zarar görür."[56]

***

Mahmud Nedim Paşa sadarete gelince; Valide Pertevniyal Sultan kendisine, Hüseyin Avni Paşa'nın azlini hatırlattı. Bunun üzerine yeni Sadrazam, hem Valide Sultan'ın dostluk ve himayesini kazanmak hem de Hüseyin Avni'ye olan nefretini tatmin için onu azil ve sürgünle kalmadı, suistimallerini araştırmak üzere komisyonlar da kurdu.

Seraskerin tavla merakı!

Paşa'nın sürgün edildiği, Bâb-ı Âli'den çekilen bir telgrafla, Isparta'ya bildirilerek kendisinin muhafazasına dikkat gösterilmesi emredilmişti. Bu emir üzerine, Isparta mutasarrıfı Rıdvan Paşa; tabur komutanını, emrindeki süvari ve jandarma ile karşılamaya göndermiş, sonradan kendileri de mülkî ve askerî erkân ile birlikte karşılamaya katılmıştı. Sabık Serasker, Çelebiler Mahallesi'nde oturan Ta'şircilerin evine indi. Afşar eşrafından Abdullah Paşa'nın evine misafir oldu.

***

Hüseyin Avni Paşa'nın sürgünü sırasında bir gün, Danabaşıların evinde şerefine bir ziyafet verilmiş. Yemekten sonra Paşa'nın canı tavla oynamak istemiş, fakat Türk evlerinin hiçbirinde tavla bulunamamış. Sonunda evler teker teker aratılmış ve aranan tavla, Rumlardan Hacı Todok'un evinde bulunmuş. Avni

---

56 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 491.

Paşa bundan çok memnun olmuş, hemen eşraftan birkaçına tavla oynamayı öğretmiş![57]

Kısaca, kumar ve tavla Isparta'ya, Paşa ile beraber girmiş…

***

Hüseyin Avni Paşa, Isparta'ya ilk geldiği sıralarda bir gün, köpeğiyle birlikte ava çıkmış. Mevsim yazın sıcak bir günü imiş. Bir süre avlandıktan sonra şehrin yukarı taraflarındaki kârhanelerden[58] birine uğrayıp oradaki bir ağacın altına oturmuş. Susadığı için kârhaneci (yani çömlekçi) Rum'dan su istemiş. Rum usta, Paşa'yı tanımadığı için suyu kırık bir çanağa doldurarak vermiş. Isparta'nın suları lezzetli ve soğuk olduğundan Paşa, çanağın kırık oluşuna aldırmaksızın ikram edilen suyu kana kana içmiş.

Bu arada Paşa'nın köpeği, kurumakta olan desti ve kiremitlerin arasında dolaşarak onları bozup kırıyormuş. Rum usta, köpeğin mallarını bozduğunu Paşa'ya birkaç defa ihtar etmiş. Hüseyin Avni Paşa, sonunda bu uyarılar üzerine:

"*Ziyanı yok usta, ne kadar zararın varsa öderiz, köpeğimin keyfine dokunma!*" demiş ve oradan ayrılırken kârhane sahibine bir altın uzatmış. Bu işe çok şaşıran usta, yabancının kim olduğunu anlamak için kendisini gizlice takip etmiş ve sonunda kim olduğunu öğrenmiş. Fakat Paşa'nın namını duyunca yaptığından korkmaya başlamış…

Aradan bir hafta geçmiş. Paşa, bir av dönüşü aynı yere tekrar uğrayarak kârhane sahibinden yine su istemiş. Rum usta, bu defa kendisine kırık çanakla değil, billur bir kadehle su ikram etmiş. Hüseyin Avni, Rum'u iyice süzdükten sonra:

"*Çorbacı, biz suyu böyle şeylerle değil, altın kupalarla içeriz. Sen bana suyu yine o kırık çanakla getir*." demiş."[59]

---

57 Dağlıoğlu, a.g.m., s. 1097.

58 Isparta'da "kârhane", çömlek ve desti işlenen yerlere denir. (H.T.D.)

59 Dağlıoğlu, a.g.m., s. 1097.

Paşa'ya sadaret yolu

Isparta sürgününün üzerinden on bir ay geçmişti ki Mahmud Nedim Paşa azledilerek sadaret mührü Mithad Paşa'ya verildi. Bu arada Hüseyin Avni Paşa, -Zat-ı Şâhâne tarafından- affa uğradı. Paşa'nın sürgün esnasında el konulan Paşa Limanı'ndaki yalısı da İstanbul'a dönüşünden kısa süre sonra kendisine iade edildi! 1872 Ekim'inde Aydın valiliğine tayin edilen Paşa, bu görevi sırasında Bahriye Nazırlığı'na getirildi. Fakat bu tayin de kısa sürdü, seraskerlik görevine iade edildi (16 Şubat 1873).

Hüseyin Avni'nin hatırı sayılır bir koruyucusu yoktu, ortada Padişah'ın endişe edeceği bir sebep de görünmüyordu. Sultan Abdülaziz buna rağmen, on bir ay önce sürgüne gönderdiği, geçmişi ahlâk zaaflarıyla lekeli bu adamı acaba neden affetmiş ve yeniden seraskerlik makamına getirmişti?

Hüseyin Avni'nin yeni ikbal macerası, seraskerliği ile sınırlı kalmadı; bir yıl sonra (15 Şubat 1874) seraskerlik de kendisinde kalmak üzere sadrazamlık makamına getirildi! Paşa, bundan sonra sadaretle seraskerliği birleştirecek ve idareye tam anlamıyla hâkim olmaya çalışacaktır.

***

Dönemin yazarları, Paşa'nın affı ve sonrasında seraskerliğe, hatta sadarete getirilmesiyle ilgili maalesef ciddi açıklamalarda bulunmamışlar, bu konuda sadece çağdaş tarihçiler, farklı bazı yorumlar yapmışlardır. Kanaatimce af ve sonrası yapılan bu kritik tayinlerde, gözle görülmeyen yabancı birtakım eller devreye girmiştir. Paşa'nın ahlâkî zaaflarını yakından izleyen ve kendisinin, planladıkları kirli işlerde kullanılabileceğini hesaplayan Batılı güçler, bu safhada önünü açmışlardır.

İçki ve kumar düşkünü!

Kumar ve tavlanın Isparta'ya Hüseyin Avni Paşa ile beraber girdiğinden daha önce söz etmiştik. Paşa, iktidar elinde

bulunduğu dönemde, askerî erkânı başına toplayıp gece yarılarına kadar kumar oynuyor ve oynatıyordu. Bu durumu, erkân-ı harbiyenin faziletli subayları her fırsatta söylemekten çekinmiyorlardı.[60]

***

Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa, "*Mithad Paşa'nın konağında bir gece meclis-i vükelâ akdedildi. Hüseyin Avni Paşa kumar oynatmak ve içki içmekle vakit geçirdiler*" diyerek Paşa'nın içki ve kumar iptilasına vurgu yapar.

***

Bir gün akşam ezanı sırasında, Serasker ısrarla mâbeyne çağrılır. Padişah tarafından defalarca yaver gönderilmiştir. Avni Paşa, mazeret beyan ederek saraya gitmez, yaverler saraya elleri boş dönerler. Yaverlerden biri Başmabeyinciye, seraskerin tavır ve sözlerinden bir şey anlamadığını söyler. Bunun üzerine Başmabeyinci, "serasker dört kadeh fazla parlatmış olmalı." yorumunu yapar.

***

İbnü'l Emin Bey, Paşa'nın kumar tutkusu hakkında şu yorumu yapar: "*Kusursuz insan olmaz, herkesin kusuru vardır. Fakat zararı nefsine dokunanla zararı cemiyete dokunan kusur arasında çok fark vardır. Paşa'nın kusuru, maalesef toplum hayatına zarar veren cinstendir.*"

***

Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde oynadığı büyük rolün etkisiyle, Sultan Murad'ın ilk günlerinde büyük nüfuz kazanmıştı. Bu nüfuz sayesinde artık her istediğini yapıyor, sadaret Hatt-ı Hümâyun'unu düzeltme cesaret ve küstahlığı bile gösteriyordu![61]

---

[60] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 491.
[61] Pakalın, a.g.e., s. 127.

Kızının düğünü!

1875 yılına girildiğinde Hersek isyanı hız kazanmıştı. Asiler, "gönüllü" adı altında Karadağ ve Sırbistan'dan asker; Rusya'dan subay getirtiyordu. Moskova'nın maddi yardımıyla Avrupa gazetelerinde Türk zulmünden söz eden yazılar yayımlanıyor, Hristiyan kamuoyu Osmanlı aleyhine şartlandırılıyor, isyan giderek alevleniyordu. Bu arada Bâb-ı Âli'deki paşalar, devletin bu hayatî meselesinde bile birbirleriyle çekişiyor, -devletin zararına- rakibinin başarısızlığı için mücadele veriyordu. Sultan Abdülaziz, üzüntülü ve bu durumdan şikâyetçiydi. Sonunda 25 Nisan 1875 tarihinde Sadrazam Hüseyin Avni Paşa sadaretten azledildi ve yerine Sakızlı Esad Paşa tayin edildi. Paşa'nın ikinci defa azlinde, devletin içinde bulunduğu mali durumu düzeltemeyişi, yakınlarına çıkar sağlama ve hakkındaki rüşvet iddialarının payı büyüktü.

***

Hüseyin Avni'nin hasımları duyduklarını gizlemiyor, Avni Paşa'nın suistimalleri Padişah tarafından biliniyordu. Kızının evliliği münasebetiyle tertiplediği çok şaşaalı düğün, İstanbul halkının dilindeydi.

Şöhretin sonu -çoğu zaman- afettir.[62] Bu olaydan sonra, Sultan, Avni Paşa'nın varlığından rahatsız olmaya başlamıştı. Şam'daki sabık sadrazam Esad Paşa, -daha sonra sadarete getirilmek üzere- Bahriye Nazırlığı'na tayin edildi. Bilindiği gibi Hüseyin Avni, halka kadar yayılan suistimaller ve devlet hazinesine el uzatmakla suçlanıyordu.

Vükelânın gözleri kör olsun!

Bir gün Bahriye Nazırı Esad Paşa saraya gelerek Padişah'a arz edilmek üzere bir rapor kaleme almıştı. Bu raporda, devlet hazinesinin çeşitli israf ve suistimallerle iflasa doğru sürüklendiğini, son

[62] Şöhret ayn-ı riyadır ve kalbi öldüren zehirli bir baldır (Bediüzzaman).

günlerde mali krizin müthiş boyutlara ulaştığını, böyle giderse, bir süre sonra borç faizlerinin ve devlet masraflarının ödenemeyeceğini belirtmişti. Raporu okuyan Sultan fevkalade üzülmüş ve: "*Eyvah, hâlimiz pek harap, çaresizlik içinde kalmışız! Hain vükelânın gözleri kör olsun. Meclis mazbatalarında 'şöyle şöyle karşılığı bulunup 40 milyon konsolid*[63] *çıkarılacak', diyerek beni aldatmışlar. Hatta hiç değeri olmadığı hâlde, bugün uhdesine sadrazamlıkla seraskerliği tevdi ettiğim Hüseyin Avni Paşa dahi, öncekilere tabi olarak 40 milyon konsolid çıkardı*." demiş ve üzüntüsünden hasta olmuştu.[64]

Bu hadiseden üç gün sonra Paşa, sadaretten azledildi.

***

İbnü'l Emin Bey, Padişah'ın, "Beni aldatmışlar!" demesini şu beyit ile cevaplandırır:

"*Şah vakıf gerektir ahvale*
Vükelâya kalırsa vay hale."[65]

***

Hüseyin Avni Paşa, bu kadar büyük çapta tahvilin piyasaya sürüldüğünü öğrenince, Padişah'ın bunda kendi şahsi istifadesi olduğunu düşüneceğini tahmin ettiğinden, tepkileri üzerine çekmemek için Hazine-i Hümâyun'a 20 bin keseye yakın bir para takdim etmişti.

***

Görülüyor ki Hüseyin Avni, sadareti esnasında mali hiçbir tedbir alamamış, -zimmetine geçirdiği kazancın dışında- devleti mahvedercesine başarısızlık göstermişti. Bu mali kriz, Hüseyin Avni'nin bir suikastı olarak görülmeli, Sultan'a karşı tasarladığı haince maksadın bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

---

[63] Hükümet tarafından çıkarılan ve ana sermayesinin ödeme tarihi belli olmayan, yalnız faizi ödenen devlet tahvili.

[64] İnal, a.g.e., c. 4-6, s .500.

[65] Padişah, her gelişmeden haberdar olmalı, eğer vekillerin eline kalmışsa felaketi kapıdadır!

Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey, "*Serasker'in amacının din ve devlet meselesi değil, şahsi çıkar sağlamak.*" Ahmet Cevdet Paşa da "*onun rüşvetçi, korkunç ve kötü huylu bir şahıs*" olduğunu, Avrupa'dan getirtilen silahlardan büyük paralar kazandığını, Sultan Abdülaziz'in hal'i esnasındaki saray soygununda, "*mal derdine düşerek cariyelerin şalvarına varıncaya kadar araştırdığını*" kaydeder.

Hırsızlığına gerekçe!

Rüşvet ve suistimal alışkanlığı, Hüseyin Avni Paşa'nın ilk azil ve sürgününden sonra başlamıştı. Onun yerine sadrazamlığa getirilen Mahmud Nedim Paşa, seraskerin, "*Nizamiye hazinesince Daire-i Hümâyun mefruşatından beş bin kese ihtilâs*" ettiği, ayrıca Daire-i Askeriye'den başka suistimalleri de olduğunu ileri sürerek yolsuzluklarının araştırılması için komisyonlar kurmuştu.

Bu davranışa son derece içerleyen Hüseyin Avni Paşa, "*Bir daha iktidara gelirsem, suistimal nasıl yapılır göstereceğim!*"[66] diyerek Isparta sürgününün ilk gününden itibaren, hem Padişah'ı yok etmeye hem de suistimalin nasıl yapılacağını göstermeye niyet etmişti. Bu yüzden yeniden iktidara geldiğinde niyetini gerçekleştirmek için, her fırsattan faydalanmıştı.

Sağlam karakterli insanlar, haksız birtakım suçlamalara da maruz kalsalar, bunun intikamını zimmetine para geçirerek halkının veya devletinin zararına, haksız kazanç temin ederek kısacası hırsızlık yaparak intikam alamazlar! Bu bir ahlâk zaafıdır, ahlâksızlığa gerekçe uydurmaktır.

***

Beyoğlu'nda yayımlanan "*Levent Herald*" isimli bir gazetede şu ifadeler yer alıyordu:

"*Âli Paşa'nın vefatından çok zaman evvel, resmî dairelerde, Bâb-ı Seraskerî hesaplarının pek karışık bulunduğu söylenirdi. Hatta*

---

[66] Charles Mismer'e göre ifadesi şöyleydi: "Bu felaket, bana tasarruflu yaşamayı öğretecek. Eğer tekrar iktidar mevkiine gelirsem, yeni bir felaket, beni herhâlde böyle bulmayacak."

Hüseyin Avni Paşa'nın, hesaplardaki açığın bir sebebe bağlanabilmesi için Yemen seferini tavsiye ettiği çok kimsenin lisanında dolaşmasına rağmen, kendisi hakkında hiçbir şey yapılamamıştı. Hatta durumdan haberdar olmayan saltanat makamı, kendisine çeşitli hediyeler göndererek iltifatta bile bulunmuştu."[67]

Servet sahibi oluyor!

Meşhur Tarihçi Ebüzziya Tevfik'in olayla ilgili değerlendirmesi şöyledir: "Halk, Hüseyin Avni Paşa'nın, Mısır Hıdivi'ni -o yağlı kuyruğu- sızdırmak için, mutlaka bir 'tezgâh' hazırlayacağına inanıyordu. Çünkü başında bulunduğu sadaret makamı buna müsaitti. Paşa, eline fırsat geçtiğinde, kendisine menfaat temin edecek en küçük vasıtayı bile değerlendirirdi. Martini Hanri tüfekleri lüzumundan fazla alınmış, Azaryanlarla şirket teşkil edilmiş, o sahada artık para kazanacağı bir şey kalmamıştı. Onun için, iktidar mevkiinde iken, Hıdivin zayıf damarlarını yakalayarak bu sayede servetine 40–50 bin lira daha eklemek istiyordu. Nitekim buna muvaffak da oldu.

Hıdiv İsmail Paşa, Mısır'daki bağımsızlığının başlangıcını oluşturan birtakım imtiyazların tek fermanda toplanmasını sağlayan Hüseyin Avni'ye bu hizmeti (!) karşılığında 'kapı yoldaşça iade' namıyla 40 bin Mısır lirası, diğer vekillere de 20 bin ve asgari 10 bin lira olmak üzere yine 'kapı yoldaşça iade'de bulundu."[68]

***

Paşa'nın akçeli işlemlerle ilgili suistimalleri bu örneklerle sınırlı değildir. Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey onun rüşvet alışkanlığını şu cümle ile doğrular:

"*Avni Paşa, Amerika'dan altı yüz bin tüfek alınmasına vasıta olan Azaryan'ın*[69] *marifetiyle, bu alışverişten hayli para kazandı.*"

---

[67] Pakalın, a.g.e., s. 28.

[68] Pakalın, a.g.e., s. 145.

[69] Azaryan Efendi, Paşa'nın seraskerliği zamanında, orduya silah alımında, Alman Krupp şirketi ve Amerika'nın çeşitli şirketleriyle Osmanlı Devleti arasında aracılık

Ahmet Cevdet Paşa ise onu, "*Az vakitte çok servet kazanmış, hele Hidiv'den mebâliğ-i külliye (büyük paralar) almıştır!*" cümlesiyle suçlar.

Halk arasında, Şirvânîzâde ile Hüseyin Avni Paşa için, "*Hıdiv İsmail Paşa'dan o kadar çok para aldılar ki hesabını Batılı devletlerin memurları bilir*." tabiri yaygınlaşmıştı.[70]

Serkarin Lütfi Simavi Bey'in yorumu ise şöyledir: "Hırs ve tama, onu şeref ve nüfuzuna yakışır (!) bir servet tahsiline mecbur etti. Yeni silahların ve savaş malzemelerinin tedariki hususunda gayrimeşru isimler ve sebepler altında pek çok para kazandı."

***

Müşir Nusret Paşa'nın, Sultan Abdülhamid'e arz ettiği raporda, "Hüseyin Avni Paşa, Isparta'ya sürüldüğü zamanda fakirlik ve sıkıntıdan sızlanıyordu. Oysa Isparta'dan döndükten birkaç sene sonra, yani devletin yüksek makamlarına yerleşince yaptırdığı yalı ve konaklar, satın aldığı dükkan ve araziler, kazandığı akçeler, harcadığı paralar meydandadır. Kendisini bu makama getiren, yani velinimeti olan Sultan'a karşı yaptığı hıyanet ve cinayet de ortadadır." demiştir.

Dehşetli bir yangın!

Paşa'nın 1 Aralık 1975'te yanan Süleymaniye'deki muhteşem konağı,[71] diğer vekil dairelerinin hepsinden daha gösterişli ve muhteşemdi. İçindeki mefruşatın ve gümüş takımların, kütüphane ve silahhanesinin, daha pek çok kıymetli antika eserin, sahibinin servetine açık delil olması, aleyhinde bulunanların bu

---

yapan bir müteahhitti.

[70] Ahmet Cevdet Paşa, *Mâ'rûzât*, İstanbul, 1980, s. 239.

[71] H. Avni Paşa'nın, dönemin meşhur sadrazamlarından Keçecizâde Fuad Paşa'dan satın aldığı Süleymaniye'deki konağı, harem dairesindeki bir sobadan çıkan ateşle, bütün eşyasıyla birlikte, yarım saat içinde tamamen yandı. Konak halkı, canlarını zor kurtarabildi. Öyle ki konağın iki yüz metre uzağında bulunan Süleymaniye Camii'nin minarelerinden biri dahi, bu dehşetli yangından ciddi zarar gördü.

kadar servetin ancak zimmete para geçirme yoluyla meydana gelebileceği iddialarını güçlendirdi.

Devlet maaşıyla yetinmedi!

Hüseyin Avni Paşa'nın mal ve mülkü, vefatından 27 gün sonra, 13 Temmuz–29 Ağustos arasında, teker teker sayılarak deftere geçirilmiş[72], kuruş üzerinden kıymet biçildikten sonra -bir İngiliz lirası 140 kuruş olmak üzere, bazen de altın lira olarak hesaplanıp- değeri belirlenmişti.

***

Terekenin genel dökümü yapıldığında;

a) Nakit para olarak 1600 İngiliz lirası karşılığı 2.475.220 kuruş (1 İngiliz lirası = 154 kuruş 28 para) ve 1051 Osmanlı altın lirası karşılığı 147.040 kuruş (1 Osmanlı lirası=140 kuruş) kaydedilmişti.

b) Sahilhane (yalı) mefruşatı bedeli, 326.410 kuruş; köşk mefruşatı bedeli ise 49.999 kuruştu.

c) Dört cariyeye 35.000 kuruş değer biçilmişti.

d) On adet binek atının toplam değeri 40.750 kuruş; üç çift araba beygirinin ise 54.000 kuruş olarak belirlenmişti.

Kısaca, Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesinden sonra geride bıraktığı terekenin toplam geliri ise 1.454.809 kuruşu bulmaktaydı.[73]

***

Hüseyin Avni Paşa'nın terekesinde yazılı olanlar, mal varlığı hakkında yeterince fikir vermektedir. Ancak onun serveti, tespit edilenden çok daha fazlaydı. Ölümünden yaklaşık bir yıl önce yanan Süleymaniye'deki konağına 30-40 bin lira değer biçilmiş-

---

[72] Paşa'ya ait şer'iye sicilinden koparıldığı anlaşılan, terekesinin yazılı olduğu defter yaprakları, Avni Gelendos tarafından "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü"ne verilmiştir.

[73] Musa Çadırcı, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", *Türk Tarih Kurumu Belgeleri*, Ankara, 1986, c. 11, sy. 15, s. 147.

ti. Eğer bu konak yanmamış olsaydı, mal varlığı en az üç kat artmış olacaktı. Bu durum göz önüne alındığında, Hüseyin Avni Paşa'nın oldukça varlıklı biri olduğu apaçık görülmektedir.

Sadrazamlık ve seraskerlik yaptığı dönemlerde, Osmanlı sadrazamlarının aylıkları 40-60 bin kuruş, seraskerlerin aylıkları ise 30-40 bin kuruş arasında değişiyordu. Bu durum göz önünde tutulursa, Hüseyin Avni Paşa'nın devletten ayda ortalama 30 bin kuruş aldığını varsayabiliriz. Buna göre, yıllık geliri 360 bin kuruşu bulmakta, bu meblağ 15 yılda 5.400.000 kuruş tutmaktadır.

Ölümünde terekesine biçilen değer 1.500.000 kuruştur. Buna, yanan konağının değeri olarak gösterilen 4.200.000 kuruşu da eklersek; böyle bir servetin oluşabilmesi için, Paşa'nın, devletten aldığı aylıkların hiç harcanmadan biriktirilmiş olması gerekmektedir. Buna imkân olmadığına göre, Hüseyin Avni Paşa'nın rüşvet aldığını ve birtakım yolsuzluklara karıştığını söyleyebiliriz. Paşa'nın, devletten aldığı aylıkla yetinmediği açıktır.[74]

Paşaların rüşvet yarışı!

Hüseyin Avni Paşa, rüşvet yarışında Mahmud Paşa'yı geçmek için, Avrupa ile imzalanan sözleşmeler sonucu satın alınan silah ve mühimmattan eline geçirdiği büyük paraların bir kısmını feda etmiş, Mâbeyn-i Hümâyun'a hediyeler dağıtmıştı. Valide Sultan Dairesi'ne ve Haseki Tiryal Hanım'a büyük armağanlar takdim etmiş, rüzgâr gelecek delikleri kapamıştı.

Valide Sultan ise saraya çok para verenlerin, oğluna sadık olduğunu sanıyor, önceleri Hüseyin Avni Paşa'dan nefret ederken, şimdi, "*Avni Paşa, aslanıma sadıktır*." diyerek kendisine söz söyletmiyordu.[75]

***

74 Çadırcı, a.g.e., s. 149.
75 Ahmet Cevdet Paşa, *Mâ'rûzât*, İstanbul, 1980, s. 219.

Mahmud (Nedim) Paşa ile Avni Paşa, rüşvet dağıtmakta yarış halindeydiler. Birisi düşmanca duygularını tatmin, diğeri şahsi menfaatlerini icraya çalışıyor, ikisinin de hareketleri Padişah'ı halkın diline düşürüyordu. Devlet, bozguncularla hainlerin elinde kalmıştı.

Darbe çetesinin elebaşısı!

Kaynaklara bakıldığında Hüseyin Avni Paşa'nın kabiliyetli bir asker değil, ama iyi bir teşkilatçı olduğu görülür. Askerî hayatının en büyük başarısı Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmekle sonuçlanan menfur saray baskınıdır!

Herkesçe, sınırsız ölçüde kindar olduğu bilinir. Sonradan affedilip serasker, hatta sadrazam tayin edilmesine rağmen, intikam duygusundan vazgeçmeyişi, normal aklın kabul edeceği bir davranış gibi görülmemektedir.

***

Charles Mismer, Isparta sürgünü sırasında Hüseyin Avni Paşa'yı ziyaret ettiğini, söz sırasında kendisine, "*tekrar iktidara gelirse gafil avlanmayacağını*" söylediğini, Sultan'a karşı kin ve garazla dolu olduğunu, sesindeki intikamcı tonun kulağından hiç çıkmadığını ifade etmektedir. Fransız'ın ifadeleri, Paşa'nın Sultan'a olan nefretinin o dönemlere kadar uzandığını doğrular niteliktedir.

***

Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey, "Avni Paşa'yı Padişah'a düşman eden sebebin; rütbe ve nişanlarının sökülüp Isparta'ya sürülmesi olduğunu, onun bu olayı hiç unutmadığını, eline geçen ilk fırsatta intikam aldığını belirtir. Sultan'ı devirmek fikrinin, ilk önce seraskere geldiğini, Mithad Paşa ile diğer darbecilerin Avni Paşa tarafından bu işe sürüklendiğini iddia eder. O, devletin bütün imkânlarına sahip olmak düşüncesindeydi; eğer hayatta kalsaydı, Mithad'ı ve diğerlerini tasfiye edip "Benden başkası yok!"

diyerek "Tek adamlığını ilan edecekti." ifadesini kullanmaktadır. Paşa, "*Atabek-i Saltanat*"[76] olma hülyasında, diktatör olma sevdasındaydı.

Onun *hal*'den sonraki ilk işi, hem rakiplerini hem de ordunun sadık ve cesur subaylarını birer birer ortadan kaldırıp kendine bağlı adamlarıyla devleti ele geçirmekti.[77] Yaratılışındaki hainlik ve kötülük duygusuyla hareket eden Paşa'nın tek amacı, kişisel menfaat elde etmekti; onun "din" ya da "devlet" gibi ulvî düşüncelerle hiçbir alakası yoktu.

***

Avni Paşa hem kibirli hem inatçı hem kindardı. İyi ya da kötü, tasarladığı şeyden dönmesi veya kin bağladığı kimseyi affetmesi asla mümkün değildi.

***

Sultan Abdülhamid, onun karakterini, "*Hüseyin Avni Paşa, hain ve nankördü. Davranışının sebebi devlet menfaati değil, kindarlığıdır*." diye ifade eder.

Sultan'ı zehirletmeyi düşünmüş!

Hüseyin Avni Paşa, darbe heyetinin başı idi. Bunun yanı sıra hem hıyanet ve alçaklıkta hem de rezalet ve ahlâksızlıkta liderdi. Mesela, Hersek isyanı sırasında ne asileri ortadan kaldırmak, ne de Osmanlı maliyesini düzenlemekle meşguldü. O sıkıntılı zamanda uğraştığı en büyük mesele, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmekti; zihni bununla meşguldü, girişimleri buna yönelikti. Her saniye bu haince düşüncesini gerçekleştirmek için çalışıyordu.

***

---

[76] Selçuklularda hükümdar çocuklarına devlet yönetimini öğretmek, onların iyi bir devlet adamı olarak yetişmelerini sağlamak ve gönderildikleri eyaletlerin işlerini yürütmekle görevli kişilere verdiği unvan. Onlar yönettikleri bölgenin yarı bağımsız hükümdar temsilcisi durumundaydılar.

[77] 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Milli Birlik Komitesi, bir gecede ordudan 235 general ve 5000'e yakın subayın silahlı kuvvetler ile ilişiğini kesmişti.

Sadareti sırasında Çırpanlı Abdi Paşa'yı serasker kaymakamlığına getirmiş, birlikte suikast planı yapmışlardı. Sultan Abdülaziz, birkaç günlüğüne kır gezisi için Alemdağ Kasrı'na gidecekti. Hüseyin Avni bunu, içindeki gizli niyeti gerçekleştirmek için vesile saymış, Padişah'ı süvari kuvvetiyle orada yok etmek üzere Abdi Paşa'yı görevlendirmiş, saltanat tahtına Şehzâde Murad 'ı oturtmayı planlamıştı. Ancak Abdülaziz'in, Alemdağ'da bir gece kalıp Beşiktaş Sarayı'na dönmesi, bu hain niyetin gerçekleşmesine engel olmuştu.

Serasker ayrıca, Sultan'ı zehirletmeyi de düşünmüş, lakin Padişah'ın tedbirli davranışı, bu cinayete imkân bırakmamıştı.[78]

Hüseyin Avni, bir gün Mısırlı Prens Halim Paşa'ya, "*Abdülaziz'in hayatına son verecek bir fedai bulmanız mümkün değil mi?*" diye sormuş, fakat Halim Paşa teklifine, "*Dünya halkını bana katil gözüyle mi baktırmak istiyorsunuz?*" diyerek ret cevabı vermişti.

Avni Paşa aynı teklifi, Arnavutluk eşrafından Âkif Paşa'ya da yapmış, fakat ondan da ret cevabı almıştı. Paşa kendisinden, Arnavutlardan bir fedai bulup Sultan'ı öldürmesini istemiş, Akif Paşa da bu teklifi reddetmişti.

***

Hüseyin Avni Paşa, Isparta sürgünü sonrası sadrazam olduktan sonra, Abdülaziz'den intikam için Kayserili Ahmet Paşa ile anlaşmıştı. Bunlar, Padişah'ı öldürmek için, Matlı Celâl Paşa isimli biri vasıtasıyla Arnavutluk'tan fedaî getirmişlerdi. Bu durumu hafiyeleri vasıtasıyla öğrenen Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa, iki üç gün içinde Arnavut'u yakalatmış ve evinde sorgulamaya almıştı. Durumu haber alan Hüseyin Avni Paşa, fevkalade telaş edip Hüsnü Paşa'nın evine gitmiş, "*Namus ve*

78 M. Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat, İstanbul, 1983, s. 105.

hayatım elindedir, şu Arnavut'u mahvet!' diye müşire yalvarmıştı. Hüsnü Paşa fedaiyi öldürmemiş, fakat adamı dönmemek üzere Hicaz taraflarına göndermişti.[79]

Görülüyor ki Paşa Hazretleri (!), bu haince fiilleri düşünür ya da icra etmeye çalışırken, yüreğinde bu yaptığından dolayı devlet ya da milletin zarar görebileceğine dair en küçük bir endişe hissetmiyordu.

Mesela bir gün, darbe çetesi mensuplarından Harbiye Nazırı Süleyman Paşa, kendisine, Harbiye'de yapılacak inşaattan söz ederken, bunun 96'da (1896) tamamlanacağını söylemişti. Cevaben Hüseyin Avni, "*Be canım, bakalım 96'ya kadar devletin ömrü yetecek mi?*" cevabını vermişti.

İster tartışmak için, ister sözgelimi kullanılmış olsun, koskoca bir devletin üç sene bile ömrü kalmadığını söyleyebilen bir adam, o devlete değil serasker, asker olmaya bile layık değildir. Fakat Tanzimat devri ricâlinin hepsi, hep böyle ümitsizlik dolu, manen bitmiş adamlardı.[80]

Vatan Kurtaran Aslan!

Meclis-i İdare azasından Ahmet Efendi, Hüseyin Avni Paşa vali iken mektûbî kaleminde kâtipmiş. Paşa'nın, bir gün okuduğu evrakın birinden çok canı sıkılmış. Kendisine dönerek şöyle demiş: "*Allah fırsat verirse, bir gün bu devleti kurtarırım!*"[81]

Geçmişten günümüze, darbeci subayların hemen hepsi vatan kurtarma sevdasındadır. Hepsinin lügatinde, çarpık muhakemelerinin ürünü olan "vatan kurtarıcılığı" sözü vardır. Vatan, darbecilere göre, iktidardakiler tarafından -her ne sebeple ise- satılmakta olup kurtarılmalıdır!

---

79 İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Kayserili Ahmet Paşa Hakkında II. Abdülhamid'in bir Hatt-ı Hümâyunu", Belleten, Ankara, 1943, c.7, sy. 27, s. 530.

80 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 128.

81 Pakalın, a.g.e., s. 127.

Serasker görevde!

Sultan Abdülaziz, kendisini tahttan indirip sonra da ölümüne sebep olan bu adamı nasıl tanıyamadı? Üç defa azlettiği birini dördüncü defa aynı makama neden getirdi? Bu soruların cevabı, Sultan'ın vefatından yıllar sonra da aranmış ve üzerinde çeşitli yorumlar yapılmıştı.

Sultan Abdülhamid'e göre; amcası Abdülaziz "saflığının" kurbanıydı. Hatıralarında, "*Emmim (amcam) merhum, vakur ve herkesi kendisi gibi affedici sanacak kadar hayır düşünen biri-sidir. Hüseyin Avni Paşa gibi kindar bir adamı hem affetti hem de seraskerliğe getirdi. İşte amcam bu hatasına kurban gitmiştir*." demiştir.[82]

Devrin görgü şahitlerinden Mahmud Celâleddin Paşa, Sultan'ın sürgünden sonra Avni Paşa'yı göreve getirmesini "büyük hata" olarak değerlendirir.

***

Sultan Aziz'in, Âli Paşa tarafından himaye edilen bu adamı hiç sevmediği, hatta ondan nefret ettiği pek çok rivayetle sabittir. O hâlde Hüseyin Avni'nin tutulup sonra da sadarete getirilmesi, başka düşünce ve sebeplere dayanmaktadır. Bunlardan birisi Hersek isyanının ilk alâmetlerinin belirmesidir. Bölgeyi bilip tanıyan biri olarak Hüseyin Avni'den istifade etmek istemiş olabilir. Yabancı sefaretlerle bağlantısı olduğunu bildiği Serasker'den, isyanın tenkili safhasında faydalanmayı, Paşa vasıtasıyla Batılıların tenkile fazla ses çıkarmayışını temin etmeyi düşünmüş olabilir.

***

Sultan, 45 seneden beri bir darbe meydana gelmediğini, muhafazakâr halk yığınlarının kendisini çok sevdiğini, subay ve

---

[82] Abdülhamid II, a.g.e., s. 19.

eratın ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek ve donatmak için gösterdiği sınırsız gayreti takdir ettiklerini düşünmüş de olabilir. İki üç vezir arasındaki tasavvurun darbe meydana getirebilecek bir şey olmadığına inanmış, birtakım ihtimallerle kargaşa havası estirmeyi ülke hesabına zararlı görmüş olabilir.

Bu sebepten, bazı suistimalleri rivayet edilmiş olan Sadrazam'ın sadece azliyle yetinmişti.[83]

83 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 84.

HÜSEYİN AVNİ PAŞA'NIN BATI İLE İLİŞKİLERİ

Hırs ve intikam heykeli serasker, on dört ay süren sadaretinin ardından ikinci defa azledilip (25 Nisan 1875), birkaç gün sonra -yine ikinci defa- Aydın valiliğine tayin edildi. Fakat İzmir'e ulaştığında hastalandı. Sağlık durumunu ileri sürerek görevden affını istedi. Fransız kaplıcalarında tedavi olma talebinde bulundu. Teklifi Zât-ı Şahane tarafından kabul edilen Hüseyin Avni Paşa, tedavi bahanesiyle önce Paris yakınlarındaki Vichy'ye, ardından Paris ve Londra'ya gitti. Oralarda, Sultan'ın devrilmesi konusunda Fransız ve İngiliz yetkililerle temasta bulundu, pazarlıklar etti. Ülkenin iç meselelerini dış politikaya alet etmekten çekinmedi.

***

Paşa'nın "tedavi bahanesi" ile Avrupa'ya gidiş sebebi, Londra ve Paris'te, Sultan'ın devrilmesiyle ilgili pazarlıklar yapmak, bu konuda İngiltere ve Fransa'nın olurunu almaktı.[84]

Hüseyin Avni Paşa, şiddetle arzu ettiği darbe teşebbüsünü on beş ay süren sadrazamlığı sırasında bir türlü başaramamıştı. Ama ne pahasına olursa olsun bu işi sonuçlandırmak istiyor, düşüncesini güvendiği kimselere söylemekten çekinmiyordu. Nitekim aynı şeyleri, Paris'te bulunduğu sırada Fransız dostu (!) Charles Mismer'e de anlatmıştı.

---

[84] İ.Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, s. 248.

Mismer'e işbirliği teklifi

Mismer, kaleme aldığı hatıratında aralarındaki görüşmeyi şöyle anlatıyor:

"Paris'te iken, Girit'te beraber bulunduğum dostlarımdan Hüseyin Avni Paşa'dan, beni Vişi'ye (Vichy) davet eden bir telgraf aldım (1875). Şarkta çok defa görüldüğü gibi, şartlarda yine değişme olmuş, benim İstanbul'dan ayrılışımdan sonra Paşa'nın felaket günleri son bulmuştu. Sürgünden çağrılıp rütbe ve nişanları iade edilmiş, hatta sadaret makamını dahi elde etmişti. Fakat sonrasında şartlar yine değişmiş, İzmir'e vali tayin edilmiş, ardından izinli olarak tedavi için Vişi'ye gelmişti.

Hüseyin Avni Paşa'yı, vaktiyle III. Napolyon'un ikametine ayrılan bir köşkte, doktoru ve diğer maiyetiyle beraber mükellef biçimde yerleşmiş buldum. Beni davetten maksadı, bazı mühim ve vahim işler hakkında konuşmakmış. Bunun için, sır çıkmayacak bir yerde bulunmamız gerektiğini söyledi:

'*Burada tedavim tamamlandıktan sonra sizinle Paris'te görüşmek istiyorum. Orada, başbaşa kalabilmemiz için ne lazımsa yapınız.*'

O sırada, Paris'te Mozarte Sokağı'ndaki bir evde oturuyordum. Avni Paşa, Paris'e gelince Albe Oteli'ne inmişti. Ertesi gün evime geldi, uzun uzun görüştük, konuşmamız tam dört saat sürdü. Paşa'nın ilk anlattığı, Osmanlı hükümetinin mali durumu oldu. Mahmud Nedim Paşa'nın, ödenme zamanı yaklaşan kuponları (tahvil faizlerini) ödememeyi düşündüğünü söyledi. Hükümetin itibar ve haysiyetini sarsacak olan bu tedbiri, her türlü fedakârlığı göze alarak engellemek için, bazı zevatla ve o sırada Bağdat'ta bulunan Mithad Paşa ile anlaştıklarını anlattı. Gerektiğinde Sultan Abdülaziz'i devirmekte tereddüt etmeyecekti. Mithad Paşa, sarhoş olduğu zamanlarda sırlarını saklayamadığı için, ona tam olarak güvenemiyordu. Hüseyin Avni Paşa ile gizlice anlaşanların altmış iki kişi olduğunu öğrenince, bu planın gizli kalamayacağı bildirdim. "*Ben insanları bilirim, yalnız başıma ha-*

reket edeceğim. Diğer arkadaşlarım, ancak bir oldubittiden istifade edecek.[85] *Zaten memnuniyetsizlik yaygındır. Harbiye Nezareti'ni ele geçirmem halinde, ordudan eminim.*" dedi

Burada, Paşa'nın dostlarına güvendiğini, seraskerliğe üçüncü defa geleceğine inandığını görüyoruz; düşündüğü gibi de oluyor!

Ben, böyle bir yola girilince, artık durulamayacağını söyleyip itiraz ettikçe o, '*Allah bilir.*', diyerek '*kader*'e tevekkül ediyordu! Nihayet dedim ki:

'*Biliyor musunuz, bu teşebbüsünüzle hayatınızı tehlikeye atıyorsunuz!*' *Paşa:*

'*Bir asker için hayatın ne manası var? Otuz seneden beri harp gailesi içinde hayatımla oynadım. Hem bu defaki başarı, zahmetine değer!*'

Hüseyin Avni Paşa, bu sözleri gösterişli sözlere boğmadan, heyecana kapılmadan, gayet soğukkanlı bir şekilde söylüyordu. Fakat Sultan'ın adını her anışında simasında, sürgüne gönderilmeden önceki gece gördüğüm müthiş manayı (nefreti) seziyordum. Paşa'nın azim ve sebatı önünde, bütün itirazlarım kırıldı. Sonunda, eylülün bitiminden önce İstanbul'a gelmemi teklif ederek sustu. Sonra da Girit isyanı sırasında karşılıksız kalan hizmetlerimin takdir edildiğini göstermek, o günlerde yapılan hataları telafi etmek arzusunda olduğunu söyledi. Gayet sade olan ev eşyama bakarak:

'*Bize hainlik eden ve bizden istifade eden bunca kimse saraylarda oturmaktayken sizi böyle sefil bir yerde görmek bana utanç veriyor.*', dedi. Sözü bu şekilde değiştirmesi, beni kendisine ret cevabı vermekten alıkoydu."[86]

Görülüyor ki sabık Serasker Paşa, "*mükâfatsız kalan hizmet-*

---

[85] Hüseyin Avni Paşa, gerçekten tek başına hareket etmiş, darbeyi tasarlamış, sonra da kendine tabi olanların başına geçip *hal*'i gerçekleştirmişti. Diğerleri emrivakiden istifade etmişlerdi.

[86] Charles Mismer, *İslâm Dünyasından Hatıralar*, İstanbul, 1975, s. 154-156.

lerini telafi ve geçmişteki hatasını tamir edeceğini" söyleyerek ve "*Sizi böyle sefil bir yerde görmekten utanıyorum!*" diyerek Fransız dostuna (!) açıkça rüşvet teklif etmekten çekinmiyordu. "*Bizden istifade eden bu kadar kimse saraylarda ikamet etmekte iken*" diyerek Padişah ve ailesini kastediyor, hanedanın yaşayışını mantık dışı bir kıyasla bir yabancının hayatıyla karşılaştırıyor, kıskançlığını ecnebi bir misyona ifadeden kaçınmıyordu.

Padişah'a hediye seçiyor!

"Padişah'a takdim edilmek üzere, Hüseyin Avni Paşa'nın satın almak istediği iki Çin vazosunun seçilmesine yardım etmek için, bazı mağazalara birlikte giderek kendisine arkadaşlık ettim. Alışveriş sırasında bana dedi ki:

'*Az önce size açıkça anlattığım niyet ve amaçlarımı düşünüp şimdi Padişah için hediyeler aramakta bulunduğuma şaşırmayınız; bu birbirinden farklı iki davranış karşısında hayrete düşmeyiniz. Emin olunuz ki ben, paşa ve vezirlere, idamını gerçekleştirecek olan o uğursuz kemendin gönderilmesinden önce, zarif hediyeler gönderen geçmişlerimin yolundan gidiyorum.*'

Gördüğümüz vazolar arasında, Padişah'a yaraşır güzellerini bulamadık. Sonunda, vazo yerine elli bin frank değerinde bir çift altın şamdan satın aldık.

Paris'te kaldığı sürece Hüseyin Avni Paşa ile beraber Versay'a (Versaille) gittik. Paşa orada, Cumhurreisi Mareşal Mac-Mahon tarafından yalnız olarak kabul edildi."[87]

***

Görüldüğü gibi sabık serasker, darbe yapmak suretiyle tahtından indirmek istediği Padişah'a pahalı birtakım hediyeler takdim ederek Sultan'ın kendisiyle ilgili aklına gelebilecek şüphelerden uzak kalmayı düşünmüştü. Komplocu serasker, bu tavrıyla iğrenç bir riyakârlık örneği sergiliyor; ayrıca ecdadın şer'i

---

[87] Mismer, a.g.e., s. 157.

hükümlerini, kendi alçakça hileleriyle karşılaştırıp bir yabancı karşısında onları alay konusu yapıyordu.

İngiliz yetkililerle Londra'da!

Hüseyin Avni Paşa, Veliaht Murad Efendi'nin, Avrupa seyahati sırasında İngilizlerin hoşuna gittiğini, Londra'da beğenilip sevildiğini (!) işitmişti. *"Araştırma gezisi"* bahanesiyle Paris'ten Londra'ya geçti. Onun, Sultan Aziz'i devirmek için göze alamayacağı hiçbir şey yoktu. Bu konuyu, Londra'daki İngiliz yetkililerine açmaktan da çekinmedi. Mahmud Nedim Paşa'nın Rus taraftarlığına kızan İngilizler, Hüseyin Avni'nin projesini olumlu karşılamışlardı.[88]

Orada bazı İngiliz vekilleri ve ileri gelen bir kısım yetkililerle gizli görüşmelerde bulunan Paşa, Paris'te olduğu gibi darbe pazarlığı yaptı. Sultan Abdülaziz'i devirme düşüncesini daha önce İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliot ile de görüşmüştü. Londra'da yaptığı temaslar o kadar olumlu (!) sonuçlar verdi ki görüştüğü İngiliz hükümet yetkilileri; Veliaht Murad Efendi'nin saltanat makamına getirilmesi teklifine, itiraz bir yana ciddi biçimde taraftarlık gösterdiler. Paşa, İngiltere'den, Padişah'ın tahttan indirilerek yerine Veliaht Murad Efendi'nin geçirilmesini müspet karşılayacaklarını belirten sözler almıştı.

***

Hüseyin Avni Paşa, Devlet-i Âliye üzerinde, İngiltere ile Rusya arasındaki nüfuz çekişmesini biliyordu. Kendisini, "Rusofil" olarak vasıflandırdığı Sultan Abdülaziz'le Mahmud Nedim Paşa harcamıştı. Bu yüzden bir darbe girişiminde Rusya'ya dayanması mümkün değildi. İsabetli yolun İngiltere olduğunu görüyordu. Zaten İngilizler de Rus nüfuzunu Hüseyin Avni'yi kullanarak durdurmayı planlamıştı. Çünkü o yıllarda Osmanlı

---

[88] Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1967, c. 12, s. 59.

hükümeti Rus etkisine girmiş, Çar'ın İstanbul'daki Sefiri General İgnatiyef, ülkesinin hatırı sayılır imkânlarını Bâb-ı Âli'yi kontrol etmeye ayırmıştı.

Rus Çarı, sefirine, senede iki milyon ruble tahsisat ayırıyor, genç ve yakışıklı sefir ise bu parayı İstanbul'da kurduğu büyük casus şebekesine sarf ediyordu. General İgnatiyef, sonraki yıllarda yaptığı ifşaatlarda, yalnız Mahmud Nedim Paşa ve çevresine dağıttığı para, kürk, Rus atları ve benzeri harcamanın senede on bin altın lirayı aştığını söylemekten çekinmemişti.[89]

İngiltere'den para aldı!

Sultan Abdülhamid, Hüseyin Avni'nin İngiltere ile ilişkileri konusunda aşağıdaki şu çarpıcı ifadeleri sarf eder:

"Benim gibi, otuz yıl Osmanlı Devleti'ni idare etmiş bir Padişah, kendisi için zehir gibi acı bir hakikat olsa da bildiklerini ortaya dökmelidir. Hüseyin Avni Paşa'nın İngiltere'den para aldığını biliyordum. Bir devlet adamı, başka bir devletten para alıyorsa, onun hizmetini de görüyor, demektir. Demek ki rahmetli amcam Sultan Abdülaziz'in düşürülmesi ve biraderim Murad'ın tahta çıkarılması yalnız Hüseyin Avni Paşa'nın kinini değil, bir başka devletin de hırsını doyurdu![90]

Padişah, eski seraskerini bağışlamış, ama eski serasker Padişah'ını bağışlamamıştı. Hüseyin Avni Paşa, kininin homurtuları içinde yaşıyor, bunu kimseye belli etmemek için elinden geleni yapıyordu. Avrupa'ya gidince, kaplıcalardan çok devlet kapılarını çaldı. Fransa ve İngiltere'ye gittiğinde de İngilizlerin kucağına düştü. Bunun nasıl olduğunu bilmiyorum. Hüseyin Avni burada iken mi İngiliz sefareti ile uyuşup anlaştı, yoksa oraya gittikten sonra mı İngiliz Hariciyesi, Paşa'nın kininin homurtularını duyup onu tuzağa düşürdü, bilemem! Ancak çok sonra Londra sefirimiz Musurus Paşa'nın bana bildirdiğine göre; Hüseyin Avni

---

89 Ziya Şâkir Soko, Çırağan Sarayı'nda 28 Sene, İstanbul, 1943, s. 52.

90 Abdülhamid II, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul, 1992, s. 37.

Paşa, İngiltere'de bir elden, yüklüce bir para almış. Sefirimiz bu olayı pek geç öğrenebilmiş. Haber bana ulaştığı zaman, Hüseyin Avni Paşa ölmüş bulunuyordu. Bir Osmanlı seraskerinin yabancı bir devletten para alması küçümsenecek bir iş değildir.

Avrupa dönüşü, gerek saraya, gerekse yakın dostlarına getirdiği ağır hediyelerin, sürgünden yeni dönen ve yoksulluk çeken bir Paşa'nın varlığının çok üstünde olduğu, gözümden kaçmıyordu. Rahmetli amcamın buna dikkat etmeyişine hâlâ şaşarım; hem de kendisine değeri çok yüksek, tarihî, murassa bir çift şamdan getirmiş olmasına rağmen! Bu bir çift şamdanın Paris'ten üç bin altına satın alındığını da sonradan araştırıp öğrenmiştim.

Hüseyin Avni Paşa, Mithad Paşa'nın yoldaşıydı. Amcamı birlikte tahttan indirmişlerdi. Mithad Paşa da Hüseyin Avni Paşa gibi İngilizlerden yana bir politika izliyor, her halinden İngilizlere güvendiği görülüyordu. Hayatımda hiçbir şey beni bu derece sarsmamıştır. Bir mülkün seraskerlik ve sadrazamlık mevkiine yükselen bir kimsenin, yabancı bir devletten para almış olmasını aklım almıyordu."[91]

***

Görülüyor ki Devlet-i Âliye'de yıllarca seraskerlik ve sadrazamlık yapmış olan bu alçak ve hain adam, kendisini kiralık bir katil olarak Paris ve Londra hükümetlerine arz etmiş, İngiliz ipinde oynamaya karar vermişti. Fakat ne çare ki "Darbeci Paşalar" güruhunun hemen hepsi İngiliz dostuydu.

***

Paşa'nın Batı başkentlerinde gördüğü hürmet ve ilgi, hem Sultan Abdülaziz'in hem de Bâb-ı Âli'nin aşırı tepkisiyle karşılanmıştı. Acele ülkeye dönmesi emredilerek Konya valiliğine tayin edildi. Daha önce seraskerlik ve sadaret görevi üstlenmiş birinin Anadolu'nun bir vilayetine vali olarak tayini, kendisine

---

91 Abdülhamid II, a.g.e., s. 37-39.

apaçık bir hakaretti. Fakat Paşa, saraydaki taraftarlarının gayreti ile (rüşvet kuvvetiyle) Konya'ya gitmekten kurtuldu. Kısa süre sonra İstanbul'a gelen Paşa, Hersek ihtilâli çıktığında üçüncü defa seraskerlik makamına getirildi. Bu arada işbirlikçisi Mithad Paşa'yı da Adliye Nazırı tayin ettirmeyi başardı.

DARBEYE GİDEN YOLDA İŞLENEN CİNAYETLER

Mithad, Rüşdü (Şirvânizâde), Avni ve Sadık Paşalar, birbirlerinin can düşmanı iken, "samimi dost ve sır ortağı" olup Sultan Abdülaziz'in düşürülmesi konusunda birleşmişlerdi. Şirvânizâde, kararsız ve dönek biri olduğundan, "darbeye destek verme" sözü ile sadarete geldiği hâlde, Avni Paşa'nın darbe planlarını birtakım bahaneler bularak reddediyordu. Mesele tartışmaya dönüşmüş, Avni Paşa, Şirvânizâde'ye olan güvenini kaybetmişti. Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey'in ifadesiyle, "*tilki gibi dessas olduğundan*" vakit geçirmeden, huzur-i Hümâyun'a varıp Şirvânizâde ile Mithad Paşalar hakkında, "*Bunlar, Devlet-i Âliye'nizi bir hükümeti meşruta şekline koymak istiyorlar. Ben de içlerindeyim. Gizli fikir ve niyetlerini anlamak için kendileriyle anlaşmış görünüyorum. Asker elimizde ya, ne vakit ister isek, onları sürer uzaklaştırırız.*"[92] diyerek onları gammazladı.

***

Bir başka kaynağa göre olay şöyle gelişti:

Hüseyin Avni Paşa, bir akşam Sadrazam Şirvânizâde Rüşdü Paşa'nın konağında beraberce içip eğlendikleri sırada artık saraya güveni kalmadığını, Padişah'ın her istediğini yapmaya alıştığı-

---

92 İbnü'l Emin Bey'in, hadiseyle ilgili yorumu çok enteresandır: "Hüseyin Avni, eğer bu sözü Sultan Abdülhamid'e söyleseydi, Abdülhamid -günün birinde kendini de askerle ortadan kaldıracağına hükmederek- onu derhal, taraftarlarıyla birlikte askerin başından alır, başına türlü işler açardı. Fakat Abdülaziz merhum, gaflet uykusuna dalmış, nefsini gurur sâikasıyla türlü tehlikelere atmış bulunduğundan Avni Paşa'nın sözünden şüphelenmek şöyle dursun, tatmin olup rahatlamıştı."

nı, yenilenmesi gerektiğini söylemeye başladı.[93] Şirvânizâde, rahatsız olmuştu, geçiştirici cevaplar vererek lafı değiştirdi. Hüseyin Avni, o günden sonra, sadrazamın düşürülmesi için fırsat kollamaya başladı. Bir gün Padişah'ın huzurunda, sadrazamla ilgili, "*Maliye Nâzırlığı sırasında, Murad Efendi'nin tahsisatını ay geçmeden verdirirdi, o daireye ilgi ve bağlılığı sağlamdır*." ifadesiyle başlayan bir konuşma yaptı.

***

Şirvânizâde korkuyordu, aralarında kararlaştırılan gizli amaçların Sultan'a sızdırılacağı endişesine kapılmıştı. Önce davranıp yakasını bu işten sıyırmak istiyordu. Sultan'ın huzuruna çıkmış, ortak niyetlerini Mithad Paşa'nın niyeti olarak arz etmiş, hatta paşanın, Meşrutiyet'le ilgili kanun maddeleri yazmakta olduğunu ihbar edip onun görevden azledilmesini başarmıştı. Hâlbuki Hüseyin Avni'nin daha önce davranıp ikisini de Padişah'ın gözünden düşürdüğünden haberi yoktu![94]

Şirvânizâde'ye yol görünüyor!

Hüseyin Avni Paşa, sadaretten azline rağmen Şirvânizâde'den korkuyor, İstanbul'da kaldıkça darbe düşüncesini günün birinde Padişah'a ihbar ederek kendisini mahvedeceği endişesini taşıyordu. 1874 Şubat'ı başlarında Şirvânizâde'yi Halep Valiliği'ne tayin ettirip Dersaadet'ten uzaklaştırdı. Yerine, -seraskerlik de uhdesinde kalmak üzere- kendisini tayin ettirmeyi başarmıştı!

***

Makama kavuşmak için, başkalarını felakete uğratanlar, şüphe yok ki aynı akıbete mahkûmdurlar. Hüseyin Avni, selefi Rüşdü Paşa'yı felaketten felakete düşürmekten çekinmedi, ona dost görünerek düşmanlıkta pek ileri gitti.

---

93 Görüldüğü gibi Hüseyin Avni, darbe fikrini kimseden sakınmadan, her mecliste dile getirmekten çekinmiyor, bu konuda fevkalade cüret ve hırs gösteriyordu.

94 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 452.

"*Kimin dili başka, niyeti başka ise o kimsenin ciğerine hançer saplamalı.*" sözünü doğruladı.[95]

***

Rüşdü Paşa, İstanbul'dan ayrılırken ricalden birine düşüncelerini şöyle aktarmıştı: "*Ben gidiyorum, fakat Padişah'a sadığım. Lakin Sultan, Avni Paşa'nın yüzünden çok zarar görecektir. Seni dindarlığın dolayısıyla güvenilir bildiğimden, vaktiyle onun bana söylediklerini, Tanrı emaneti olarak şimdi ben de sana mahremane ifade ediyorum.*"

Bu ifadeye göre, Şirvânizâde'nin darbe fikrine taraftar olmadığı anlaşılıyor. Fakat sadrazamlık makamını işgal etmesine rağmen, Padişah'ı durumdan haberdar etmemişti. Bu davranışı, ya Sultan'dan çekindiğinden, ya yeminine veya sözüne sadık kalmayışının utancından yahut darbeci grubu kuvvetli görüp şerlerinden korkmasından meydana gelmişti.[96]

***

Rüşdü Paşa korkmayıp Hüseyin Avni Paşa'nın darbe girişiminde bulunacağını Padişah'a haber verseydi, ya azil ve sürgünden yakayı kurtarır ya da sonradan gönderildiği Halep'e biraz önce giderdi. Lakin önceden, darbe fikrine kendisi de iştirak etmiş, sırdaşı Sadık Paşa'yı, -Avni Paşa ile ortaklaşa- bazı vekil ve ricâle göndererek darbe teklifi yapmış, ikna gayretlerinde bulunmuştu. Şimdi hakikati ortaya koysa, şeytanlıkta kendisinden üstün olan Avni Paşa, bu hususta önceden yaptıkları müzakereleri haber vererek kendinin uğrayacağı cezaya hem onu hem de diğer bütün darbecileri ortak ederdi. İşte Rüşdü Paşa, hem nefsi hem de devletin selameti bakımından, ciddi zarar meydana geleceğini düşünmüştü ki "valiliğe tayin edilme" şeklindeki sürgün veya cezaya razı olarak durumu Sultan Abdülaziz'e açıklamaktan kaçınmıştı.[97]

---

95 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 497.
96 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 85.
97 İnal, a.g.e., c. 3, s. 453.

Rüşdü Paşa, darbe işine taraftar olmamakla birlikte veya sonradan bu düşüncesinden vazgeçmiş olsa da öncesinde bu tezgâhın içinde yer almıştı.

Şirvânizâde'nin hazin sonu

Hüseyin Avni'nin gayretiyle Halep'e sürülmesi, Şirvânizâde'yi son derece üzmüştü. Sır ortağı Sadık Paşa'ya yazdığı şu mektup rahatsızlığını açıkça göstermektedir:

"*Diyar-ı gurbette vakit geçiriyorum. Bu tayin, bana çok ağır geldi, cümlemizi perişan eyledi. Ailem İstanbul'da, biz ise Halep'teyiz; burada vakit geçirmenin ne kadar güç olduğu malumundur. Şimdi bundan kurtulmanın çaresini düşünüyorum, ama tedbir bulamıyorum. Sizin düşünceniz nedir? Lütfen yazmanızı rica ederim. Halep'i bilirsiniz, benim oturacağım bir yer değildir. Suriye'ye veya Sivas'a razıyım.*"[98]

Sadrazam Hüseyin Avni Paşa ise intikama doymuyor, yaptığı zulümle yetinmiyordu. Şirvânizâde'yi rahat bırakmaya niyeti yoktu. Açıktan dost görünüp gizlice mahvına çalışan sinsi düşmanı Hüseyin Avni, onun rahat ve huzurdan uzak, her açıdan sıkıntı ve dert içinde bulunmasını istiyordu. Halep'e ulaşmasından kısa süre sonra (sadece iki ay) başka vilayete göndermeye karar verdi. Sultan'a, Hicaz Valisi Mehmed Reşid Paşa ile becayişlerini (yer değiştirmelerini) arz ettiğinden tayini Hicaz'a çıktı. Hicaz Valiliği'ne tahsis edilen maaş 38.520 kuruş olduğu hâlde, Rüşdü Paşa'ya 20.000 kuruş -önceki vali maaşının yaklaşık yarısı- tahsis olundu!

Hüseyin Avni, Rüşdü Paşa'nın Hicaz'a gidebilmek üzere harcırah (yol masrafı) istemesini, "bahaneler icat ederek işten kaçma" olarak yorumlayarak reddetti. Onu çocuk aldatırcasına birtakım basit sözlerle başından savdı. Bu da yetmezmiş gibi, isteğinin "ihlasla münasip görülmediğini" ifade ederek Paşa'yı samimiyetsizlikle suçladı, alay etti.[99]

---

98 İnal, a.g.e., c. 3, s. 461.
99 İnal, a.g.e., c. 3, s. 462.

***

Şirvânizâde, en büyük düşmanı Hüseyin Avni tarafından önce Halep'e, ardından Hicaz'a sürülmüş, rivayete göre orada zehirlenip vefat etmişti. Ahmet Cevdet Paşa, Şirvânizâde'nin Taif'te vefat ettiğini, kilercisinin Avni Paşa'nın adamı olması sebebiyle, onun tarafından zehirletildiğini söyler. Başka bir görüş de Şirvânizâde'nin romatizma hastalığı sebebiyle dayanılmaz ağrılar çektiği, Hüseyin Avni Paşa'nın emrine tahsis ettiği iki askerî doktor tarafından kendisinden fazla kan alınıp ölümüne sebep olunduğudur.

Şirvânizâde'nin, Avni Paşa tarafından zehirletilip öldürüldüğü iddiasına birçok belgede rastlanır. Bir süre sonra sabık Sadrazam Esad Paşa da aynı akıbete uğrayarak öldürülecektir. Bu kindar ve cüretkâr adam, darbeye giden yolun her adımında böyle haince tertiplerde bulunmuş, adi amacına ulaşmak için kan dökmekten asla tereddüt göstermemiştir.

Meşayihten İsmail Seraceddin Efendi'nin oğlu olan Şirvânizâde Rüşdü, meşhur âlimlerden Vidinli Mustafa Efendi'nin dersine devam edip icazet almış, müderris olduktan sonra uzun süre Beyazıt Camii'nde ders okutmuş, mülkiye sınıfına sonradan geçmişti.

Uğradığı şiddetli sıkıntı ve cezanın manevi sebebini, kendisini kısa zamanda müderrislikten vezirliğe, sonra vekilliğe, sonra da sadarete yükselten bir Padişah hakkında, Hüseyin Avni Paşa gibi son derece kindar ve gaddar olan bir adama uyarak suiniyet göstermesi ve tahttan indirme gibi olumsuz düşüncelere kapılması, şeklinde açıklamak mümkündür.

Hüseyin Avni'nin bitmeyen hırsı!

Esad Paşa 1828'de Sakız Adası'nda doğdu. Kule ağası Mehmed Ağa'nın oğluydu. Harbiye'yi bitirdikten sonra 1857'de Erkân-ı Harbiye mülâzımı olan Esad Paşa, bir yıl sonra sınıf birincisi olarak kurmay yüzbaşılığa yükseldi. Ordu

içinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, 1870'te Hassa Ordusu müşirliğine tayin edildi. 1871'de, Prusya Kralı I. Wilhelm'in Almanya imparatorluk tacını giyme merasiminde bulunmak üzere Berlin'e gönderilen Esad Paşa, vazifesini ifadan sonra ülkesine döndü.

***

Sultan Abdülaziz'in, Esad Paşa'ya gösterdiği yakın alakadan, onun kendi yerine getirileceği hükmünü çıkartan Serasker Hüseyin Avni Paşa, kendisinin İstanbul'dan uzaklaştırılması için ciddi bir gayret göstermeye başladı. Bu isteğine, Sadrazam Âli Paşa'nın son günlerinde kavuşan Avni Paşa, onu Yemen Valisi unvanıyla 7. Ordu müşirliğine tayin ettirmeyi başardı. Fakat kısa süre sonra bunun tersine, Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete gelmesiyle Hüseyin Avni Paşa azledilip yerine Esad Paşa serasker tayin edildi.[100]

Ancak, Mahmud Nedim Paşa dört ay gibi, kısa bir süre sonra Esad Paşa'ya olan teveccühten vazgeçip onu 4. Ordu Müşiri olarak Erzurum'a, üç gün sonra Ankara'ya, birkaç ay sonra da Sivas valiliğine tayin ettirdi. Fakat Nedim Paşa sadaretten azledilince, Esad Paşa, önce Bahriye Nazırlığı'na, iki ay sonra da ikinci defa seraskerliğe getirildi. 16 ay sonra sadarete tayin edilen Esad Paşa, ikbal basamaklarını hızla tırmanıyordu.

Esad Paşa iyi ahlâk sahibi, kıymetli bir zattı ancak sadaret gibi, devletin bu en üst makamını hakkıyla idare edebilecek bir tecrübe ve kabiliyete sahip değildi. Bu göreve tayin edilmesi ay-

---

[100] Yemen'e gitmek üzere, vapurun hareketini bekleyen Esad Paşa'nın yanına namaz esnasında -sünnet ile farz arasında- saraydan bir mabeyinci geldi ve irade-i seniye (Padişah emri) tebliğ edeceğini bildirdi. Fakat Paşa'nın dinine bağlılığı yüksekti. Huzur-i İlâhi'yi huzur-i Padişahi'ye feda etmedi, namazını bitirmeden mabeyinci ile görüşmedi. Hünkâr tarafından gönderilen birinin söyleyecekleri merakını tahrik etmedi, huzurunu bozmadı, onu telaşa düşürmedi. Namazdan sonra yanına gelen mabeyinci, kendisinin seraskerlik makamına tayin edildiğini bildirerek saraya götürdü.

dınlar arasında hoş karşılanmadı.[101] Nitekim, iki ay içinde sadaretten alınıp Konya valisi tayin edildi, İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Mahmud Celâleddin Paşa, Esad Paşa'nın, darbe ile ilgili görüşmelerin geliştiği sırada sadarete getirilmesinin Hüseyin Avni Paşa'nın işine gelmediğini, onun, saraydaki taraftarları olan Hazinedar Kalfa ile Serkurena Hafız Mehmed Bey'i teşvik ederek Esad Paşa'yı azlettirdiğini söyler.[102]

***

Müşir Hasan Refet Paşa ise Esad Paşa'nın, Hüseyin Avni Paşa'yı serasker, Mithad Paşa'yı Adliye Nazırı ve Şirvânizâde'yi Maliye Nazırı olarak kabineye sokarak kendi azil sebebini hazırladığına işaret ederek "*Esad Paşa, silahını düşmanın eline verdi, sıkın bakalım.*" demiş ve ardından da eklemişti: "*Sıktılar ve onu düşürdüler*."

***

Rivayete göre; düşmanları, Esad Paşa'nın isyancılara meyilli olduğunu Padişah'a arz etmişler… Bunun üzerine Sultan, Paşa'yı çağırtarak böyle uygunsuz bir hâle mani olamadığı ve vazifesinde gaflet gösterdiğini söyleyerek kendisini şiddetle azarlamış, hatta öfkesini yenemeyerek dehşetli bir tokat dahi indirmiş![103]

***

Esad Paşa, azledilip Konya'ya gönderilmesine rağmen, başkaları gibi gücenip görevini ihmal etmemiş, mektepler açmış, kabiliyet gördüğü hocaları bizzat okutarak mekteplere muallim yetiştirmişti. Vilayetin imarına çalışmış, kazaları gezerek araş-

---

[101] Esad Paşa'yı pek ziyade takdir eden Yusuf Kâmil Paşa, bile, *"Efendimiz, bu gidişle kapıcılarını da sadrazam yapıp sadarete gönderecek."* diyerek onun bu makama tayinini eleştirmişti. Bu söz derhâl Padişaha yetiştirilmiş; Padişah da birkaç gün sonra huzuruna çağırdığı Kâmil Paşa'ya, *"Bu sözü sizden beklemezdim."* demiş, bunun üzerine Paşa, *"Ne fayda ki hakikat."* diye cevap vermişti.

[102] İnal, a.g.e., c. 3, s. 419.

[103] İnal, a.g.e, c. 3, s. 422.

tırmalarda bulunmuş, halkın refahını temin için emirler vermişti. Hüseyin Avni'nin sadareti sırasında, ikinci defa Bahriye Nazırlığı'na getirilen Esad Paşa, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve mali sıkıntıları Sultan'a arz etmekten geri durmamıştı. Sonunda, aradan üç ay geçmemişti ki sadaret mührü Hüseyin Avni'den alınıp yeniden Esad Paşa'ya verildi.

Esad Paşa'yı da zehirletti!

Esad Paşa'nın bu ikinci sadrazamlığı da dört ay sürdü. Sadaretten alınan Paşa, bu defa Nafıa Nazırlığı'na tayin edildi. Lakin Mahmud Nedim ve Serasker Hüseyin Avni Paşa, Esad Paşa'nın İstanbul'da kalmasını gelecekleri için tehlikeli gördüklerinden Aydın Valiliği'ne tayin ettirerek Dersaadet'ten uzaklaştırdılar. Esad Paşa, önce de belirtildiği gibi, kâmil bir insandı; verilen görevi asla küçümsemez, rütbe tenzilinden alınmazdı. İzmir'e ulaştıktan birkaç gün sonra Menteşe ve Aydın sancaklarını teftiş etti, Çeşme ve Sakız adalarına gitti. Akraba ve dostlarıyla görüştükten sonra İzmir'e döndü.

Şehre dönen Esad Paşa, o sırada Paris sonrası İzmir'e uğrayan Sadık Paşa şerefine, konağında bir akşam yemeği verdi. Fakat yemek sırasında rahatsızlandı. Ziyafetten sonra odasına çekilip yattı. Ertesi sabah kendini kötü hissettiğinden, işlere vekâlet etmesi için Defterdar Şakir Efendi'ye haber gönderdi. Cumartesi ve Pazar'ı yatağında geçirdikten sonra, Pazar gecesi hastalığı birden şiddetlendi. Öyle ki ilaç içirmek dahi mümkün olamıyordu. Aynı gece, (28 Kasım 1875) vefat ederek Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Hüseyin Avni Paşa, sadaretten azlinin Esad Paşa'nın telkiniyle olduğuna inanıyor, azliyle onun kendi yerine geçtiğine hükmediyordu. Padişah'ın Esad Paşa'ya olan teveccühünü bildiğinden sadaret makamına döneceği endişesini taşıyordu.[104]

***

[104] İnal, a.g.e, s. 3, s. 430.

Esad Paşa sadaret makamına geldiğinde, bütçedeki gelirlerle giderler arasındaki açığın beş milyon lira olduğunu görmüştü. Sadaret makamına tahsis edilen 200.000 kuruşun 50.000 kuruşa indirilmesine, vekil ve vali maaşlarından uygun miktarda kesinti yapılmasına, 3000 kuruştan yüksek maaş alanların o miktardan fazlasının yarısının kesilmesine karar vermişti. Paşa, maaşlar tamamen kesilse bile bütçe dengesinin sağlanamayacağını biliyordu. Onun amacı, Padişah'ın tahsisatından da önemli bir miktarın azaltılmasına izin temin ederek devletin tasarrufa kesin karar verdiğini Avrupa'ya, özellikle İngiltere ve Fransa'ya göstermek ve borç faizlerinin bir miktar azaltılmasını sağlamaya çalışmaktı.

O zamanki devlet ricali, alınan bu kararlara ciddi tepki göstererek Paşa'nın azline sevinmişlerdi. Bu tür kararlar, maalesef bugün bile sanırım aynı neticeleri doğuracaktır.[105]

Avni Paşa'nın haince planı!

26 Ağustos 1875'te ikinci defa sadrazamlığa getirilen Mahmud Nedim Paşa, 9 ay süren sadaretin ardından yeniden azledildi. Mithad ve Hüseyin Avni Paşalar, onun muhakeme edilerek cezaya uğramasını istiyorlardı. Yeni Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ise muhakemenin, saltanat makamının şanına dokunacak bazı işlerin ortaya çıkmasına sebep olacağını söyleyerek sürgünle yetinilmesinin uygun olacağını ifade ediyordu. Sonunda görüşü diğer paşalar tarafından da kabul edilerek Mahmud Nedim Paşa,

105 Mahmud Nedim Paşa, "Esad Paşa'nın masrafı az olduğundan, maaşı azalmakla bir şey kaybetmez. Lakin gelecek sadrazamlar, bu kadar maaşla idare edebilir mi? Hele küçük memur ve kâtipler nasıl geçinebilir?" gibi sözlerle Paşa'yı kötülemiş, alaycı bir dille icraatını eleştirmişti. "Gelecek sadrazamlar bu kadar maaşla -ki maaşları 500 altındı- idare edebilirler mi?" diyerek onların avukatlığına soyunanlar, halkın ne zaruretler içinde yaşadığını da düşünmelidir. Devletten çok kendi çıkarlarını düşünenlerin, maaş kesintilerine üzülmesi ve buna sebep olanların gitmelerinden memnun olması çok normaldir. Çünkü onlar, devleti değil, kendi menfaatlerini gözetmektedirler. Devlet hazinesinin iflasıyla kendilerinin de perişan olacaklarını umursamaz ve düşünmezler.

Çeşme'de ikamete memur edildi, sonra da Sakız ve Midilli'ye gönderildi.

Mithad Paşa, Yıldız Mahkemesi'ndeki sorgusu (1881) sırasında Mahmud Paşa'nın katlinin dahi düşünüldüğünü, fakat bu cinayetin kendi tarafından engellendiğini anlatır: "Sultan Murad'ın cülusunun dördüncü günüydü, camiye gidiyordum. Arabamda Kayserili Ahmed Paşa da vardı. Bir ara Mahmud Nedim bahsi açıldı, Paşa'nın Çeşme'de oturacağından söz edildi. Bunun üzerine Kayserili:

'*Devleti ondan kurtaracak tedbir elimde. İzmir'de zeybeklerden adamlarım var, bu işi kolayca halledebilirim. Serasker Paşa ile de konuştum*." dedi. Kendisine hiddetle şöyle dedim:

'*Mahmud Nedim Paşa'yı sevmeyenlerden biri de benim. Lakin bir adama ne kadar düşman olunsa da onu böyle gıyabında gafil avlayarak öldürmek veya öldürtmek en büyük kalleşliktir, dünyada bundan büyük alçaklık olmaz. Eğer sen yahut Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Paşa'yı öldürmek istiyorsanız onunla düello edin!*'

Bunun üzerine sustu, fakat kendisine hiç güvenim kalmadığından, şu sözleri de ekledim:

'*Bak Paşa, eğer Mahmud Paşa'ya bir şey olursa, vallahü'l azim Bayezid Meydanı'na çıkıp 'Bu adamın katilleri Kayserili Ahmet ile Hüseyin Avni Paşalardır', derim.*

'*Canım, meydanda bir şey yok… Yani böyle bir şey yapılması lazım gelirse, mümkün demek istiyorum*', diye cevap verdi.

O gün Hüseyin Avni Paşa, tarafımdan hiçbir hatırlatma olmadığı halde: '*Canım, Kayserili, size birtakım hezeyanlar sarf etmiş (saçmalamış), bilirsin budaladır!*' sözüyle olayı geçiştirdi."[106]

Görülüyor ki; gayet düzenbaz ve cinayet işlemekte zerre kadar tereddüt göstermeyen bu adam, devlet adamı değil, adi bir komitecidir. Bu cinayeti düşünmesindeki sebep ise Mahmud Nedim Paşa'nın tekrar sadrazam yapılması endişesidir. Darbe

[106] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 588.

öncesi, gerçekten kendisine sadaret teklif edilmiş fakat Paşa; Mithad, Rüşdü ve Hüseyin Avni İstanbul'dan uzaklaştırılmadıkça bu makamı kabul edemeyeceğini arz etmişti. Padişah'ın bu tasavvurunun, Paşalar cuntası tarafından duyulmasının, darbeyi çabuklaştırdığı rivayet edilir.[107]

Şüpheli bir ölüm!

Bir gün Hüseyin Avni Paşa ile Şeyhülislam Hasan Efendi, Valide Sultan dairesinde ağırlanıyormuş. Binada Tarsus Müftüsü Ahmed Hilmi Efendi de bulunuyormuş. Hüseyin Avni Paşa, söz arasında müftüye güvenemediğini söylemiş.

Bir süre sonra Avni Paşa'yı konağında ziyaret eden Tarsus Müftüsü'ne orada bir kahve ikram edilmiş; müftü bir süre sonra oradan ayrılıp Fetva Dairesi'ne uğramış, orada da kendisine şerbet verilmiş. Müftü Efendi, daha sonra Valide Sultan Dairesi'ne dönmüş, fakat kahveden mi, yoksa şerbetten mi olacak, orada birden rahatsızlanmış; kendisinde zehirlenme belirtileri görülmüş, kısa süre sonra da hayatını kaybetmiş. Cenazesi, muayene edilmeden ve kimin tarafından zehirlenerek vefat ettiği iyice anlaşılmadan, sessizce kaldırılmış.

---

[107] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 118.

İNGİLİZLERİ KORKUTAN SİYASET VE JÖN TÜRKLER

Sultan Abdülaziz, dünya savaşlarını dikkatle takip ediyor, yeni keşfedilen silah ve savaş malzemelerinin harbin sonuçlarını etkilemedeki rolünü görerek hemen harekete geçiyordu. Bu yeni araç ve gereçleri temin ederek muhtemel Rus savaşında, ordunun galip gelmesi için gereken bütün hesapları yapıyordu. Padişah, Rusya'ya karşı zafer kazanan devletin, uzun zaman rahat nefes alacağını, yabancı imtiyazından kurtularak büyük devlet statüsü kazanacağını düşünüyor, bunu vekilleri ile de paylaşıyordu.

İngilizleri korkutan siyaset!

İngiliz büyükelçisi, bir defasında dönemin Sadrazamı Mahmud Nedim Paşa'ya, "*Bu kadar büyük donanmayı ne yapacaksınız? Rusya'ya karşı ise fazla, çünkü Rus donanmasından birkaç defa üstün bir donanma meydana getirdiniz. İngiltere'ye karşı ise bizim donanmamıza yetişebilmeniz imkân haricinde.*" tarzında endişe belirtmişti.[108]

***

Ülkesi için doğrudan tehlike teşkil etmeyişine rağmen İngiltere gelişmelerden rahatsızdı. Ruslara karşı zafer kazanmış bir İslâm halifesinin elde edeceği nüfuz karşısında, sömürgelerindeki Müslümanları kontrol altında tutamayacağını düşünüyordu. Hindistan'daki sipahi isyanının, halifenin bir namesiyle durdu-

---

[108] Yılmaz Öztuna, *Bir Devrin Anatomisi*, İstanbul, 1987, s. 52.

ğunu görmesi, Doğu Türkistan'daki Yakup Han'ın[109] Padişah'a tabi olması korkularını artırmıştı. İngiltere'yi rahatsız eden diğer bir sebep de Sultan'ın Güney Arabistan eyaletlerini, Yemen, Necid, hatta Maskat'ı dahi sarsılmaz bağlarla merkeze bağlama girişimleriydi. Yemen ve Necid taraflarındaki şeyhlerden bazılarının başvurusu üzerine bölgeye Osmanlı askeri sevk edilmişti.

***

Yabancı gözlemciler Yemen Ordusu'nun, Hindistan'a gönderilen İngiliz ordusundan daha mükemmel olduğu ifade ediyorlardı. Yazlık elbiseleri, çadırları, buz makineleri ile donatılmış askerin, birkaç büyücek muharebe yaparak Yemen iklimini âdeta yeniden fethetmesi herkesi şaşırtmıştı. Osmanlı Devleti'nin, Hint yolları üzerindeki bu ciddi hareketleri, Maskat'a kuvvetle yerleşmek isteyişi, İngiltere'yi tedirgin etmiş görünüyordu. Bu durum, Sultan'ı devirme işinin çabuklaştırılmasına sebep olarak gösterilir. Böylece Sultan Aziz, amaçladığı mukaddes gayeyi gerçekleştiremeden, içimizdeki adi bir güruh tarafından darbelenmiştir.[110]

***

Hicaz kıtasındaki bazı bölgelerin tam olarak hâkimiyetimiz altına sokuluşu Abdülaziz döneminin eseridir. Sultan Aziz, Ahmet Muhtar Paşa gibi usta bir komutanın emrine verdiği

---

109 *Mir'at-ı Hakikat'te* şu satırlar yer alır: "Hokand ve Semerkant hükümetlerinin Rusya tarafından işgali üzerine, Kâşgar Emiri Yakup Han, H. 1290'da, biraderzâdesi Yakup Bey'i elçi olarak İstanbul'a gönderip Rusya'nın ülkesini istila girişimine tedbir olmak üzere, Hilâfet-i İslâmiye namına, Devlet-i Âliye'den yardım istemişti. Lakin o sırada hem Ruslarla barış hâlinde olmamız hem de mesafenin uzaklığı olaya müdahale imkânı vermiyordu. Fakat Abdülaziz, Emir'e hediye olmak üzere modern tüfek ve toplar, ayrıca ordusunun eğitilmesi için Osmanlı subayları gönderilmesini irade buyurdu. Sultan'ın bu ilgi ve cömertliği, Kâşgarlılarda, Padişaha karşı -âdeta tabi olma derecesinde- bir muhabbet meydana getirmişti. Yakup Han, Abdülaziz Han namına hutbe okutup tabiiyetini ilan edince; Osmanlı, diğer Islam ülkeleri arasında da beraberliğin merkezi olarak görülmeye başlandı.

110 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 156.

iyi yetiştirilmiş kuvvetlerle Yemen ve Asîr'i yeniden fethetmiş, vergiler muntazam toplanarak devlete Mısır hazinesi seviyesinde yeni gelirler temin edilmişti. Türk hâkimiyeti, Osmanlı bayrağı dalgalandıran savaş ve nakliye gemileriyle artık bölgede boş söz olmaktan çıkmış, bu gelişme İngiltere'nin hiç hoşuna gitmemişti. İş bununla da kalmıyordu. İstanbul, Kızıldeniz'in güney kapısı, Bâbü'lmendep Boğazı ve Aden Kalesi'yle ciddi biçimde ilgilenir olmuştu. Süveyş'ten giren Osmanlı savaş ve nakliye gemileri, Bâbü'lmendep'ten Hint Okyanusu'na açılarak Zengibar'a kadar uzanıyordu.

Donatılan küçük bir filotilla, Basra Körfezi'nde dolaştırılmış, Hürmüz Boğazı'nı geçip Umman'ın güney kıyılarında bayrak göstermişti. Basra'yı kendi gölü hâline sokan İngiltere, bu jeste pek içerlemişti. Bu hareketleri plansız kımıldanışlar olarak görmüyordu. Batı Akdeniz'e geçen, hatta Atlas Okyanusu'nu aşıp Amerikan limanlarına resmî ziyaretler yapan Osmanlı donanması tek bir şeye işaret ediyordu: Navarin'deki yok edilişten sonra yeniden ve daha güçlü bir dirilişe![111]

***

Osmanlı donanması, Navarin'deki tükenişten sonra yeniden ortaya çıkmış, Kızıldeniz'de, Kuzey ve Orta Afrika'da kudretini tekrar göstermeye başlamıştı. Hindistan'daki Müslüman topluluklarda, İstanbul'dan gönderilmiş hocaefendilere artık daha sık rastlanıyordu. Modern silahlarla teçhiz edilen ve subay kadrosu gittikçe güçlenen talimli bir ordu her geçen gün kuvvetleniyordu. İngiltere için, bu tehlikeden kurtulmanın iki çaresi vardı: Ya savaş ya darbe!

İngiltere ve Fransa, Osmanlı ordusunu ne kadar mümkünse o kadar yıpratmak için, bir Osmanlı-Rus harbi çıkarmaya uğraşıyor; devletin içinde, Rusya'ya savaş açabilecek birilerini arıyorlardı. Sonunda Mithad Paşa ile -ayağıyla gelen- Hüseyin

---

[111] N. Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, İstanbul, 1967, s. 35-36.

Avni Paşa'yı buldular. Dönemin devlet ricâli, Sultan'ın bütün gayretine rağmen, ne yazık ki yabancı devletlerin adamı olmayı, kendi milleti ya da devletinin hizmetinde olmaya tercih etmişti. Batılı devletlerin amacıyla Osmanlı ricalininki birleşmişti! Hedefteki adam Sultan Abdülaziz Han'dı.

Kısa süre sonra sahneye çıkacak olan Hüseyin Avni, bu adi sürünün en şerefsiz örneklerinden biri olarak Batılılar tarafından kendine biçilen rolü başarıyla (!) oynayacak, Abdülaziz'i kanlı bir darbe ile devirecekti. Hürriyet, Meşrutiyet, Kanun-u Esâsi gibi sloganlar, bu facianın sadece çereziydi!

Batı'nın sinsi oyunu: Jön Türkler

Sultan Aziz devrinin iç ve dış muhasebesi gözden geçirildiğinde, ilk planda, ülke menfaatlerini şahsi hesaplarının üstünde tutan devlet adamlarının yokluğu göze çarpar. Öyle ki Sultan deha ölçüsünde bir idareci bile olsa, bu kadro ile iş başarması düşünülemezdi.[112]

Osmanlı'nın iç ve dış siyasetindeki keşmekeş, siyasi ve sosyal çalkantılar, bunların halk içinde yarattığı rahatsızlıklar, yabancıların bütün iç olaylara karışmaları ve her biri bir sefarete yaslanmış kimselerin yüksek makamlara gelmesi, bazı aydınlar üzerinde olumsuz etkiler meydana getiriyordu. Bu arada bazı gençler, Batılı devletlerin siyasetiyle paralellik arz edercesine "hürriyet" hastalığına yakalanmış, onların teşkilatlandırdığı birtakım komiteleri örnek alarak "Yeni Osmanlılar" adıyla gizli bir cemiyet kurmuştu.[113]

"Yeni Osmanlılar" ya da "Jön Türkler"[114] adıyla bilinen bu cemiyetin üyeleri arasında, Courrier d'Orient'ın sahibi Jean Pi-

---

[112] Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul, 1978, c. 2, s. 344.

[113] Bu gizli cemiyet 1865 Haziran'ında İstanbul'da kurulmuştu. Biri reis olmak üzere yedi kişilik hücrelerden meydana geliyordu. Mensupları arasında Mustafa Fâzıl Paşa, Nuri, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Süavî, Gazeteci Âgâh Efendi, Şinâsi gibi aydınlar bulunuyordu.

[114] Jeune, "Jön" (fr.): Genç, delikanlı.

etri adlı bir Fransız gazeteci de vardı. Ne hikmetse Osmanlı'nın kalkınma ve gelişmesi için çalışan (!) bu Korsikalı, cemiyet üyelerinin birbirlerini tanımalarında ve bağlantılarını sağlamada önemli rol üstlenmişti. Gazeteci Şinasi'yi Paris'e ilk olarak bu adam göndermiş, Namık Kemal'le irtibatını sağlamıştı. Bu arada *Jön*'ler, malum Fransız'ın yakın dostu Sukkakini isimli bir İtalyan'la da tanışmış; bu kişi, yaşı hayli ilerlemiş bulunan bu kart Jön'leri, Avrupa'da ortak faaliyette bulunmaya çağırmıştı.

Cemiyetin gerek kuruluşu, gerekse üyelerinin birbirleriyle tanıştırılması, Fransız sefaretine mensup ajanlarca yapılmıştı. Avrupa'ya gönderilmeleri, yayınlarının basılıp dağıtılması da yine yabancı eller tarafından gerçekleştirilmişti. Kaldı ki bu delikanlı Türkleri, birbiri ardına Avrupa başkentlerine taşıyan gerçek sebep, ne vatan sevgisi, ne de hürriyet fedailiğiydi. Bütün mesele, teklif edilen yüklü paralar, baş döndürücü şöhret imkânlarının tatlı cazibesiydi. Mesela, hürriyet mücahitlerinden Ziya Bey'e 3 bin, Namık Kemal ve Rıfat'a 2 bin, Âgâh ve Süavi'ye bin beş yüz, ötekilere ise biner frank maaş bağlanmıştı.

Ne Mustafa Fâzıl ne Namık Kemal ve Ziya ne de Ali Süavi kanaat adamları değillerdi. Bunların hiçbiri tam millî şuura sahip kimseler sayılamaz. Bunların bir kısmı İstanbul'un dışında, yüksek memuriyetlere tayin edilmelerini kabullenememiş, Mustafa Fâzıl da güya hakkı yendiği gerekçesiyle hazımsızlık göstermişti. Bu psikoloji içindeki adamların büyük bir ustalıkla seçildiği ve yabancı ajanlar tarafından muhalif bir grup olarak sahneye çıkarıldığı açıktır. Çünkü bu hareket bir müddet sonra, yabancı desteğinden mahrum kalınca sönüvermiştir. Yabancılar, bu hareketi kendilerince arzu ettikleri amaca ulaşmak için maşa olarak kullanmış, lüzum kalmadığında da himayeden vazgeçmiştir.[115]

Jön Türkler'in Avrupa'daki faaliyetleri, ne gariptir ki; Sultan Abdülaziz'in devleti güçlendirme yolundaki gayretleriyle aynı

---

[115] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 8.

döneme rastlamakta, başta İngiltere olmak üzere, Batılı devletlerin hain emelleriyle bire bir örtüşmektedir!

Jön Türkler masondu!

Osmanlı'nın son büyük hükümdarı Sultan Abdülhamid, Jön Türk'lerle ile ilgili şunları söyler: "*Kendilerine 'Jön Türk' denen kimseler, aslında üç beş kişidir. Bunlar yıllarca Avrupa'da aleyhinde çalışmış, yazmış, çizmiş, söylemişlerdir. Çıkardıkları gazeteleri gizlice memlekete sokmanın yolunu büyük devletlere arkalarını dayayarak bulmuş, yayınları yabancı postanelerden yabancı uyruklu kimseler vasıtasıyla çekip şuna buna dağıtmışlardır. Yıllarca ciddi sayılacak bir fikirleri olmadığı gibi, ciddi sayılabilecek bir tesirleri de olmamıştır*[116]

Bir gün tarih, kendilerine 'Genç Türk' ya da 'Jön Türk' dedirten kimselerin, neden mason olduklarını elbette araştırıp ortaya koyacaktır. Benim tahkik ederek öğrenebildiklerimin hemen hepsi masondu, İngiliz Locası'na bağlıydı ve bu localardan maddi yardım görüyordu. Bu yardımların 'insanî' mi, yoksa "siyasi' mi olduğunu tarih elbette öğrenecektir![117]

***

Ben Ermenilerin, büyük devletler tarafından durmadan tahrik edildiklerini bildiğim için, istiklal sevdasına kapılmalarına hiç şaşmıyorum. Fakat Avrupa'ya kaçıp orada benim aleyhime gazete çıkaran bazı Jön Türkler'in Ermeni komitecileriyle işbirliği yapmalarına, hatta onlardan para almalarına şaşıyorum!"[118]

Jön Türkler'in amacı 'Hürriyet' mi?

Bu kartlaşmış "Jön"ler, yabancılar lehine devleti temelinden sarsacak bir hürriyet isterken, aynı yıllarda bize tâbi bir ülke olan Romanya'nın meşhur yazarlarından Panait Istrati, "*Osmanlı ülkesi dünyanın en hür diyarıdır, İslâm ve Padişah'ı tenkit etmemek*

---

[116] Abdülhamid II, a.g.e., s. 49.
[117] Abdülhamid II, a.g.e., s. 62.
[118] Abdülhamid II, a.g.e., s. 59.

şartıyla, Osmanlı'da her şeyi yapmak serbesttir." diyordu. Aynı dönemde yaşayan ve bir Osmanlı uzmanı olarak tanınan meşhur M. Urquarth, "*İngiliz ve Protestan olmasaydım, Türk ve Müslüman olmayı tercih ederdim. Türklerin her bakımdan dünyanın en mükemmel milleti olduğunu, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin dinî ve medenî hürriyetlere sahip yegâne iki ülkedir*" diyordu.

Osmanlı Devleti, istibdadın hâkim olduğu bir ülke değil, hürriyetin hükümran bulunduğu bir diyardı. O hâlde bizim "Jön"lerin ıstırabını duyduğu ve namına kasideler düzdüğü hürriyetin anlamı neydi, aslında neyi istiyorlardı?[119]

***

Ülkesini yüceltme mücadelesinde bulunan her idealistin, ilk dikkate alacağı husus, millet ve devletinin zarar görmemesidir. Jön Türk hareketinin kaynağı ise özgürlük, adalet ve eşitlik gibi sihirli kavramlar değildi. Bu mücadelenin esası, yabancı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda yaptıkları ve adını "ıslahat" ya da "meşrutiyet" taktıkları gizli planlarıydı.

İngiliz sefirinin desteği

İngiltere gizlice, Osmanlı aydınlarının gayretleriyle reform taraftarı bir cemiyet oluşturduktan sonra, İstanbul'daki sefiri Elliot vasıtasıyla bu cemiyetin faaliyetlerini desteklemeye başladı. İngiliz sefiri hatıralarında, Mithad Paşa'nın 1871'de kendi gayretiyle (Elliot'un) özgürlük taraftarlarına başkan seçildiğini, 1875 Kasım'ında ise cemiyetten birisinin kendisini ziyaret ederek Paşa'nın gayesini anlattığını, bunun üzerine o ayın ikinci haftasında buluşup planı birlikte incelediklerini anlatır. Sefir Elliot, bir görüşmeleri esnasında Mithad Paşa'ya, padişahlık hakkındaki düşüncesini sorduğunu ve Paşa'dan, "*Kudreti sınırlandırılmalı!*" cevabını aldığını yazmakta, bunun üzerine kendisini bu tehlikeli işe teşvik ettiğini söylemektedir. Mithad Paşa'nın, rejim deği-

---

[119] Aksun, a.g.e,, s. 10-11.

şikliğinin gerçekleşmesi için, İngiltere'nin yardım ve desteğinin çok önemli olduğunu ısrarla söylemesi üzerine, bu konuda tereddütsüz, bütün samimiyetiyle kendisine arka çıkılacağına söz verdiğini ifade eder.

***

O yıllarda bütün devletler, merkezî otoriteyi güçlendirmeye çalışırken, Mithad Paşa, kendi Padişah'ının yetkilerini kısma gayreti içindedir. Ne yazık ki bu çabayı yabancı telkini ve desteğiyle sürdürmeye çalışmakta, yani kukla bir devlet idaresine gönüllü talip olmaktadır!

Batı'nın ince oyunu: "Meşrutiyet"

Mithad Paşa ile İngiliz Sefiri Elliot arasındaki işbirliği ilk önce Sultan'a, "Meşrutiyet'i kabul ettirmek" şeklinde kendisini göstermişti. İngiltere, Devlet-i Âliye'de baştan beri sürüp gitmekte olan İngiliz-Rus nüfuz mücadelesini kendi lehine çevirmek ve Rus taraftarı Mahmud Nedim Paşa'yı tasfiye için, "Meşrutiyet"i bir alet olarak kullanmayı planlamıştı. Onlar bu mücadelede İngiliz devletinin gönüllü fedaîsi olan Mithad Paşa ve reformcu ekibine güveniyordu.

***

İngiltere ve Fransa'nın rejimi "meşruti idare" idi. Her ülke, kendi rejimini başka ülkelere ihraç ederek bundan kendi ülkesi lehine istifade etmeyi düşünebilir. Fakat İngiltere, Osmanlı Devleti'ne ısrarla kabul ettirmeye çalıştığı "meşrutiyet" fikrinde acaba samimi miydi? Kaynaklar incelendiğinde bu soruya 'Evet!' cevabı vermek çok zor, hatta imkânsızdır. Meşrutiyet, o yılların İngiltere ve Fransa'sında sadece "anavatan"da uygulanıyor, sömürgelerde ise baskı rejimi hüküm sürüyordu. Yani Osmanlı Devleti'ne ısrarla teşvik ettikleri meşrutiyet rejimi, aslında ellerinde zengin Müslüman sömürgeler bulunan bu iki devleti korkutuyordu.

***

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde (31 Temmuz 1908), İngiliz Hariciye Vekili Edward Grey, ülkesinin İstanbul Büyükelçisi Gerard Lowther'e gönderdiği bir yazıda şunları söyler:[120] "*Şayet Türkler, anayasayı tam olarak ayakta tutar ve kendileri de kuvvetlenirse bunun sonuçları bizim şimdi göremeyeceğimiz kadar derinlere gidebilir. Mesela, bu hareketin Mısır'daki etkisi inanılmayacak kadar büyük olur hatta kendisini Hindistan'da bile hissettirir. Biz, şimdiye kadar idaremiz altında bulunan Müslümanlara, Osmanlı'nın kötü bir despot tarafından idare edildiğini söylüyorduk. Oysa bizler de idaremiz altındaki Müslümanlar için iyi birer despotuz.*

Onlar, idaremiz altında mutlu görünüyorlar, zira durumlarını başkaları ile karşılaştırma imkânına sahip değiller; farkın kendi lehlerine olduğunu kabule hazırlar. Ama Osmanlı bir anayasa yapar, parlamento kurar ve hükümet şeklini geliştirirse, Mısırlılar da bir anayasa isteyeceklerdir. O zaman, bizim bu isteğe karşı koymamız güçleşecektir. Şayet Osmanlı Devleti'nde anayasa iyi çalışır, işler iyi giderse, Mısır'da isyanlar başlar. Bu durumda sıkıntılar yaşarız.

Bizler ne Mısır halkı ne de Osmanlı hükümetiyle mücadele istemiyoruz. Bizim mücadelemiz Türk halkının hisleriyle olmalıdır. Bunu kısa veya uzun vadede çok dikkatle ele alınacak bir konu olarak görüyorum. Bu husus dışındaki bütün reform hareketlerini destekliyor görünün, bana bu konuda bilgi verin."[121]

***

İngiliz Hariciye Vekili Grey'in son cümlesi enteresan değil mi? Sayın Ekselans, İstanbul'daki büyükelçisine, "Reform hareketlerini destekler görünün." diyor. Yani Dersaadet'teki teşkilatından, başta "meşrutiyet" olmak üzere, tüm ıslahat faaliyetlerinin arkasındaymış gibi görünmesini istiyor. Belge dikkatle

[120] İngilizlerin II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında duydukları endişeyi, I. Meşrutiyet sırasında da duyabileceklerini düşünmek yanlış olmamalı.

[121] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967, s. 61.

gözden geçirildiğinde, her cümlesinde ikiyüzlülük ve samimiyetsizlik izleri görülüyor.[122]

İşin gerçeği neydi?

Meşrutiyet mücadelesi sırasında İngiliz devlet adamlarının bu faaliyete desteği neredeyse Sefir Elliot'un şahsi gayretleriyle sınırlı kalmış, onun dışında oluşuma destek veren çıkmamıştı. Ahmed Saib, İngilizlerin Meşrutiyet gayretinin, yalnızca Büyükelçi Elliot'la sınırlı kaldığını, Mithad Paşa'nın sadece onun tarafından desteklendiği söyler:

"Henry Elliot ülkesine, Meşrutiyet için yapılan darbenin ardından Devlet-i Âliye idaresinin iyiye yönelme ihtimalinin pek kuvvetli olduğunu, İngiltere'nin ıslahat isteğinde diğer devletlerden ayrılıp bu madde üzerine kararlılıkla durması lazım geldiğini bildirdi. Fakat ne yazık ki bu talep Londra'da kabul görmedi."[123]

***

Rusya, Çarlık rejimiyle (mutlakıyet) idare edildiğinden, hem kendine kötü örnek teşkil edeceği hem de Devlet-i Âliye'yi kuvvetlendirip Osmanlı üzerindeki emellerine engel olacağı endişesiyle Meşrutiyet'e karşı çıkıyordu. Bu konuda İngiltere de Rusya gibi düşünüyor, Osmanlı'nın güçlü bir devlet hâline gelmesinin, çıkarlarıyla çatışacağını hesaplıyordu. Hatta bazı İngiliz devlet adamları, "Osmanlı'nın sosyal yapısının, Meşrutiyet'e uygun olmadığı" yorumunu yapıyorlardı.

Kısacası, Jön Türkler'le muhaliflerine dayandırılan "meşrutiyet-padişahlık mücadelesi." İngilizlerle Rusların Osmanlı üzerinde kurmak istedikleri nüfuz ve iktidar savaşında birbirle-

---

[122] Batı emperyalizmi, Tanzimat'tan devletin yıkılışına kadar, gözlerini Osmanlı Devleti'ne (Cumhuriyet'ten sonra da Türkiye'ye) çevirmiş, bütün gücüyle bu devleti parçalamaya çalışmıştı. Tarihin her döneminde, hesaplı bir planı adım adım uygulamış, tarih sürekli tekerrür etmişti. Bu emperyalist süreç, taktik ve strateji değiştirerek devam etmektedir. Unutmayalım ki devletler arasında dostluk değil, menfaat beraberlikleri kurulabilir.

[123] Ahmed Sâib, Tarih-i Murad-ı Hâmis, Kahire, 1326, s. 47.

rine üstünlük sağlama mücadelesiydi. Meşrutiyet, istismar aracı olmaktan öte hiçbir anlam taşımıyordu.[124]

***

"Jön Türk" faaliyetinin, yabancı nüfuzunun ülkeden kovulması ve devletin geleneksel esaslara dayanarak kudret kazanması için çalışan Sultan Aziz ve Sultan Hamid zamanlarında özellikle hızlandığı ve Batılı devletlerin desteğini kazandığı açıkça görülmektedir.[125]

Gövdenin içindeki kurt!

İngiltere, Osmanlı'yı meşgul edebilmek için, sürekli iç mesele icat ediyordu. Mesela bir kısım aydınlara (!) meclis ve anayasa ilanını telkin ediyor, eğer bu yapılırsa Avrupa desteğinin sağlanacağı bildiriliyordu. Bu telkinlere kapılan bazı saf aydınlar (!), gizli beyannameler dağıtarak "*Osmanlı Devleti, baskıcı bir diktatör yerine, ülkeyi meclis ile yöneten akıllı bir hükümdara sahip olursa, dertlerinden kurtulur.*" şeklinde, halka çocukça kurtuluş reçeteleri sunuyorlardı. Beyannamelerinde Mithad Paşa övülüyor; Padişah, "diktatör" ya da "deli" tarzında ağır ve çirkin sözlerle eleştiriliyordu. Ayrıca, Avrupa hükümetlerinin İstanbul'daki ajanlarına, Mithad Paşa grubu ile görüşmelerini emretmelerini, bu durumda mevcut hâlin hemen değişeceği mesajını veriyorlardı.

Darbeci cuntanın ikinci adamı Mithad Paşa ile etrafındaki güruh tarafından hazırlanan bu tür beyannameler, ülkeyi kurtarma sevdasında olan, zekâdan uzak veya satılmış bu aydınların (!), İngiltere'nin ve diğer yabancı güçlerin gönüllü uşağı olmak istediklerini açıkça göstermektedir. Kısacası, kurt gövdenin içine girmiş, mukavemet güçleşmiştir.

***

---

[124] Gerek Osmanlı gerekse Türkiye darbeler tarihi incelenecek olursa, bu tür istismar malzemelerine her defasında rastlanacağı görülecektir.

[125] Aksun, a.g.e., s. 14.

Devlet-i Âliye'de "paşalar kliği"nin etkili olmasının en önemli sebebi, yabancı elçiliklerle işbirliği içinde bulunmalarıdır. Ülkedeki muhafazakâr kesim tarafından sevilmeyişi ve Padişah'ın istemeyişine rağmen, Âli Paşa'yı sadarette tutan ve onun daima yüksek makamlarda bulunmasını sağlayan ana faktör de budur. Bu durum, Tanzimatçı diplomasi ekolünün en belirleyici özelliğidir. Önemli memuriyetlere yapılan tayinler dahi Batılı elçilerin desteğiyle gerçekleşmekte, yabancılar nezdinde hangi paşa daha itibarlı ise o rakiplerine üstün gelmektedir.

İngiliz istihbaratının rolü

İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'nin hem dışta hem de içte giderek artan nüfuzundan rahatsızdı. Osmanlı'nın yeniden mazideki parlak günlere dönmesi yönündeki çabaları, endişelerini arttırıyordu. Bu gidişe "Dur!" demenin tek çaresi, inandığı davayı gerçekleşmede kararlı görünen İslâm Halifesi'nin bir "askeri darbe" ile tahttan indirilmesiydi. Tanzimat'tan bu yana, devlet yönetiminde önemli mevkiler işgal eden paşaların her biri farklı bir elçiliğin kapısında karargâh kurmuşlardı. Mesela; Âli ve Mithad Paşalar İngiliz, Fuad Paşa Fransız, Mahmud Nedim Paşa Rus taraftarıydı. Kendilerine "Yeni Osmanlılar" ya da "Genç Türkler" adını veren ve "hürriyet" istediklerini söyleyerek diktatör Sultan'ı (!) devirmek için çalışan birtakım saf aydınlar da İngiliz istihbaratı tarafından destekleniyordu.

Bu arada ahlâksız, aç gözlü, mevki düşkünü ve gözlerini intikam hırsı bürüyen Serasker Hüseyin Avni Paşa da Sultan'a karşı duyduğu nefret hislerinin ve edineceği yüklü servetlerin esiri hâline gelmişti.

BATI DÜNYASININ YENİ GÖZDESİ: VELİAHT MURAD EFENDİ

Bakışlarımızı biraz da Osmanlı tahtının varisi Veliaht Murad Efendi'ye, onun ilgi çekici hayatına çevirelim.

Şehzâde Murad Efendi, 22 Eylül 1840'da doğmuştu. Babası Sultan Abdülmecid, annesi Şevkefza Kadınefendi idi. Çeşitli hocalardan Türkçe, Arapça, Fransızca, Osmanlı tarihi ve fen dersleri okumuş; İtalyanca hocalarından piyano ve Batı müziği dersleri almıştı. Pederinin garip temayülleri gereği, Batılı bir prens gibi yetiştirilmiş, amcası Abdülaziz 1861'de tahta çıktığında, -21 yaşında iken- veliaht ilan edilmişti.

Vaktinin çoğunu kendisine tahsis edilen Kadıköy Kurbağalıdere'deki çiftlik evinde geçiriyordu. 1875'e yaklaşan yıllarda sıkça görüştüğü Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşalarla "meşrutiyet, demokrasi ve hürriyet" konularında fikir alışverişinde bulunuyordu.(!) Özel doktoru Kapoleon Efendi vasıtasıyla, muhaliflerin lideri Mithad Paşa ile haberleşiyordu.[126]

30 Mayıs 1876'da 36 yaşında iken Osmanlı tahtına çıktı. Daha şehzâdeliğinde bir kısım baldırı çıplak takımının etkisiyle mason teşkilatına katılması, millî fikirlerden uzak kozmopolit bir zümrenin ağına düşerek onların temsilcisi gibi görünmesi, komiteci paşalar kliği ile temas içinde bulunması yaşadığı talihsizliklerinin başında geliyordu.

***

---

[126] Cevdet Küçük, "Murad V", DİA, İstanbul, 2006, c. 31, s. 183.

Aşırı içkiden alkol krizleri geçiriyordu. Kendisi ve etrafındaki güruhun tek dostu olan İngiliz Sefiri Elliot'un ifadesine göre, "*...darbe öncesindeki günlerde kendisini yine içkiye vermişti.*"

Sabahlara kadar içerdi

Şehzâde Murad Efendi, nazik, terbiyeli, yumuşak tabiatlı, fakat bilgisiz biriydi. Yanlışlarla dolu yazısı, cehaletinin en yakın şahidiydi. İnkılâp ve yenilik konusundaki arzuları, ağızdan dolma ve zavallıcaydı. El yordamıyla yürümeye çalışıyor, fakat nereye gittiğini kendisi de kestiremiyordu. Mason olan Fransız avukata, Padişah olacağı zaman uygulayacağı Kanun-i Esâsî'yi hazırlatacak kadar gafil, başkalarının ağzına bakan bir kimseydi. Vazifeli olarak Veliaht'ın etrafını kuşatan yerli ve yabancı birtakım ajanlar, şehzâdenin tahlilci bir fikir yapısına sahip olmayışından faydalanarak onu 19. asrın materyalist görüşlerine, özellikle mahiyeti meçhul lâisizme doğru sevk ediyorlardı.[127]

***

Sultan Abdühamid, kardeşi Murad Efendi ile ilgili olarak şunları anlatır: "Biraderim, Kemal Bey'le (Şâir Namık Kemal) ahbaptı; gece sabahlara kadar hem içer hem de okur ve yazarlardı. Bir gün Kemal Bey'i gördüm ve kendisine, '*Kemal Bey, biraderimin manen ölümüne sebep olacaksın, onu bu kadar içkiye teşvik etme!*' dedim. Bunlar çeşitli yerlerde, ekseriya Kurbağalıdere'deki çiftlikte toplanırlardı. Bütün konuşmaları, Sultan Aziz'i çekiştirmek, yerli ve yabancı kamuoyunu amcamın aleyhine çevirmek üzere planlar tertip etmek, Sultan'ı bir an önce iktidardan düşürüp yerine *Veliaht*'ı geçirmek etrafında dönerdi."[128]

---

[127] Ayverdi, a.g.e., c. 2, s. 354.
[128] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 13.

Murad'ı tahta geçirmek…

O dönemde, Ebüzziya'nın, "*Kemal, ülkenin ve kendisinin gelecekteki saadetini Murad Efendi'nin şahsında görüyordu*." dediği şair Namık Kemal, çıkardığı *İbret* gazetesi kapatılınca Gelibolu Mutasarrıflığı'na sürülmüştü. Veliaht ise fazla içkiden sağlığını bozmuş, hekimlerin deniz banyosu tavsiyesi üzerine İngiliz Sefiri Elliot'un Üsküdar'daki yalısından denize girmeye başlamıştı!

***

Bu arada bir darbe provası yapılmış, Güllü Agop Tiyatrosu'nda Namık Kemal'in "*Vatan yahut Silistre*" isimli piyesi oynanırken taşkınlıklarla bulunulmuş, sonra da "*Yaşasın Kemal, Yaşasın Millet!*" sloganlarıyla nümayişler yapılarak "*Muradınız nedir?*"; "*Muradımız budur*!" "*Allah Muradımızı versin!*" gibi anlamlı sözlerle Veliaht'ın ismi zikredilmişti. Günübirlik siyasetin heyecanına kapılan bu saf (!) vatanseverler, memleketin bozuk düzenine "Dur!" demenin tek çaresini, Veliaht Murad'ı tahta geçirmekte görmüş, faaliyetlerini vargüçleriyle bu istikamete yöneltmişlerdi.

Vatanseverlerin (!) bu düşüncesi -ne tesadüf ki- İngiliz menfaatleriyle bire bir örtüşüyor, mason enternasyonali de milli düşüncenin sembolü Sultan Abdülaziz'e karşı, Veliaht Murad'ı destekliyor, tahta onun geçmesini istiyordu.

***

İngiltere'nin saraydaki adamı Veliaht Murad Efendi, darbenin saray kolunu oluşturuyordu. İngiltere'nin ve meşrutiyet taraftarlarının Murad'a "özel önem" vermesi, saltanat sırasının onda olmasından kaynaklanıyordu. Meşrutiyet, Sultan Aziz'e ilk önce öğüt ya da tebliğ suretinde kabul ettirilmek istenmiş, bunda başarılı olunamayınca, darbe ile indirilip yerine Veliaht Murad'ın getirilmesi kararlaştırılmıştı.

Sultan Abdülaziz, Murad Efendi ile Abdülhamid'i -nezaretinin dışında- İstanbul'da yalnız bırakmaktan korkuyor,

bunun için, gittiği her yere onları da beraberinde götürüyordu. Fakat Avrupa ziyaretinde, İmparator Napolyon'un, Kraliçe Viktorya'nın ve Prusya Kralı Wilhelm'in o zaman 27 yaşında sevimli bir delikanlı olan Veliaht Murad Efendi'ye olan aşırı iltifatı da kendisini rahatsız etmiş, hiddetlendirmişti.[129]

İngilizlerin ilgisi o dereceye varmıştı ki Namık Kemal, Kraliçe Viktorya'nın, kızlarından birisini evlenmek üzere Veliaht Murad'a teklif ettiğinden dahi söz eder.[130]

***

Sultan Murad'ın cülusu, İngilizlerin; Rusya'nın Osmanlı politikasına mani olmak için planladığı tedbirlerin en önemlisiydi! İngiliz başvekili Lord Derby bir konuşmasında, saltanat değişikliğinin Devlet-i Âliye'yi yok olmaktan kurtaracak tek çare olduğunu belirtmişti.[131]

Veliaht, mason oluyor!

İngilizlerin, Veliaht Murad'a bir teklifi daha olmuştu: Mason olmak. Masonluk, zaten Murad'ın yabancısı değildi. Serbest olduğu yıllarda Beyoğlu'na gider, bazen yabancı bir avukatla buluşur, bazen de Mason locasını ziyarete giderdi. Avukattan istediği dört başı mamur bir anayasa örneği imiş. Saltanata geçince memlekete hürriyet vermeyi, adalet ve eşitlik tesis etmeyi samimi olarak arzu etmekteymiş.[132]

Daha sonra İngiliz veliahtı Edward, Murad Efendi'ye bir mektup yazıp kendisini mason olmaya davet etmişti. (Edward'ın) Kendisi de masondu, kayıtlı olduğu locanın da Üstad-ı Âzam'ı (yani reisi) idi. Edward'ın mektubu, 1868'de, İstanbul'daki Rus Locası Proodos'un Başkanı Kleanti İskalyeri tarafından getirilmiş,

[129] Osman Nuri, *II. Abdülhamid ve Saltanatı*, İstanbul, 2008, c. 1, s. 15.
[130] Yusuf Mardin, *Namık Kemal'in Londra Yılları*, İstanbul, 1974, s. 146.
[131] Osman Nuri, a.g.e., c. 1, s. 112.
[132] Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1969, s. 12.

yine bir mason olan özel doktoru Rum asıllı Kapolyon tarafından Murad Efendi'ye ulaştırılmıştı. Murad Efendi, bu teklifi memnuniyetle kabul etti.[133]

Masonluk nedir?

Masonlar, teşkilatın amacını "*insan hak ve ideallerini korumak, bu ideallerin ülke içinde ve dışında gerçekleşmesini sağlamak*" olarak tanımlar. Onlara göre bu cemiyet, insanlığın refah ve mutluluğu için çalışan, toplumlarda özgürlük, eşitlik ve kardeşlik esaslarının gerçekleşmesi için mücadele veren uluslararası bir kuruluştur. Oysa mason locaları, *Siyonizm*'in birer kalesi, âdeta haber alma servisleridir. *Siyonizm*'in dünya hegemonyasını kurmak, yani dünyayı Yahudi kontrolü altına almak için kurulmuş bir teşkilattır.

***

Siyasi ve ekonomik bir entrika çarkı olan bu kurum, tarihî vazifesini, bulunduğu ülkede sosyal ve siyasî düzensizlikler oluşturarak yerine getirir. Bu vazifeyi, her ülke ve milletin kılığına bürünerek yapar, tahribatı bizzat o toprağın evlatlarına yaptırır. Yıkmak istediği değerlerin yerine, kendi menfaatiyle örtüşen yenilerini yerleştirir. Yahudi zekâsı, kitlelerin masonluğu seçmesini, aydın olmanın gereği olarak sunar, bu modaya uymayı kaçınılmaz bir zaruret olarak gösterir. O kısır döngünün çarkına tutulan kimseye, kendisine havale edilen her görevi otomatik olarak yerine getirmekten başka çare kalmaz.[134]

---

[133] Ziya Şakir Soko, *Çırağan Sarayı'nda 28 Sene*, s. 57.

[134] Masonlar, kitlelere hükmetmek için, onları manevî bağlarından koparır. Toplumu, aileyi, sonunda tüm ülkeyi yıkma işini, "*kültür hizmeti*" adı altında, yine vatan evlatlarına yaptırır. Bu emirleri yerine getiren zavallılara, ya maddî çıkar ya da şöhret ve makam gibi manevî birtakım menfaatler sağlar, amaçlarına bu yollarla ulaşmaya çalışır. Kökü dışarıda ve taraftarlarının büyük çoğunluğu başka din veya millettendir. Bağlı bulunduğu locaya gizli birtakım yeminlerle bağlıdır. Üye kişilerin, locaya hizmetten başka bir görevi yoktur. Bu tür cemiyetlerden ülkeye bir fayda gelir mi, bu insanlardan hizmet ve iyilik beklenebilir mi?

İsrafına dağ dayanmazdı!

Sultan Aziz, özel hayatında Veliaht'ı her ne kadar baskı ve kontrolden uzak bulunduruyorsa da sarayına girip çıkan ajanların yine de Padişah'tan gizli tutulması gerekiyordu. Onun için, Şehzâde Murad'ın mason teşkilatının temsilcileriyle temasını Beyoğlu ve Galata simsarlarından bir şebeke idare ediyordu. Bu konuda, Veliaht'ın hem şahsi dostu hem de geniş salahiyetli bir mason ajanı olan Clementi'nin rolü büyüktü.[135]

Mason cemiyetleri, her zaman aktif eleman aramazlar.[136] Bir aydının loca aleyhinde bulunmayışı dahi kurum için kazançtır. Tarihimizde pek çok faziletli kimse, maalesef saflık gösterip -teşkilatın gizli faaliyetlerinden habersiz- "hürriyet, eşitlik ve kardeşlik" adı altında özetlenen düşüncelerin etkisinde kalıp mason localarına katılmışlardır.

***

Osmanlı tahtının varisi Murad Efendi, Galata'nın ve Beyoğlu'nun belli başlı banker ve sarraflarının hemen hepsine avuç açmış, kâh kendisinin kâh annesi Şevkefzâ Kadınefendi'nin, daha çok da adamlarının imzasıyla külliyetli miktarda borç almıştı. Bir keresinde, Agop Tıngıroğlu'ndan yaptığı borçlanmaya Sultan Aziz'in canı çok sıkılmış, borcu kendi kesesinden ödemiş, Veliaht'ın bu adamla düşüp kalkmasını yasaklamıştı. Padişah, bu ardı arkası kesilmeyen israf ve borç hikâyelerinin birinde, Şehzâde Murad'ın, Köçeoğlu'ndan yaptığı borcu da kapatmış, kendisine 40 bin altın hediye ederek borçlanma işine son vermesini istemişti. Hâlbuki Murad Efendi, para eline geçer geçmez, Avrupa'ya sipariş ettiği at,

---

135 Ayverdi, a.g.e., c. 2, s. 357.

136 Bu temiz ve sağlam kimselerin varlığı, cemiyetin oltasındaki yem gibidir. Boş bulunup o tuzağa ayağını kaptıranlar, günün birinde teşkilatın mahiyetini öğrenseler dahi direnişe geçemezler. Eğer geçecek olsalar; kendilerinin sosyal, ekonomik, meslekî, hatta ailevî hayatlarını tehlikeye düşürecek hilelerle elleri ayakları bağlanmıştır (S.Ayverdi, a.g.e., s. 358).

araba, mefruşat ve gözdelerine dağıttığı hediyelerle işi hemen çığırından çıkarıyordu.[137]

İşin garibi, Sultan Aziz'i "israf" iddiasıyla suçlayıp bunu darbe gerekçelerinden biri olarak gösteren malum paşalar, onun yerine boğazına kadar israfa batmış olan Veliaht Murad'ı tahta geçirmeye çalışıyorlardı!

Veliaht masum değil!

Sultan Abdülhamid, kardeşi Murad Efendi ile ilgili şunları söyler: "*O tarihte, Sultan Abdülaziz Han'ın aleyhinde fesat çevirmek ve kendisine suikast tertiplemek gibi birtakım kötü fikirleri bulunanların lideri saltanat veliahtı Murad Efendi'ydi.*"

***

Büyük Damat Mahmud Paşa birkaç defa, Veliaht Murad'ın, Abdülaziz merhumu, kayıkla Fındıklı Camii'ne giderken torpido ile öldürmek niyetinde olduğunu cülusundan sonra Sultan Abdülhamid'e söylemiş. Veliaht Murad, geceleyin yatak odasına adam sokup yahut merhumun dairesinde yangın çıkarıp meydana gelecek kargaşadan faydalanarak Sultan'ı öldürtmek fikrindeymiş. Alemdağ'ı veya Ayazağa çiftliğine teşrif buyurduklarında etrafını kuşatıp yok ettirmek gibi pek çok karanlık düşünceye sahipmiş.

Bu tür girişimlerde bulunmaktan geri durmadığı güçlü delillerle belirlenmiştir.

Hatta fesat şebekesi Beşiktaş Caddesi'nde, caminin karşısında bir kasapla bir sütçü dükkanını, ayrıca bunların bitişiğinde bulunan diğer iki dükkanı da satın almıştı. Dükkanlara yerleştirilecek birtakım hainler -veya silahşorlar- vasıtasıyla, Sultan'ın geçip gitmesi esnasında, -mesela binek taşına inip binerken- suikast düzenlemeyi planlamışlardı. Bu düşünceleri istihbarat tarafından tespit edilmiş, kötülük işlemelerine mani olunmuştu. Dükkan

[137] Ayverdi, a.g.e., s. 371.

sahipleri de sorguları sırasında, işyerlerinin bir fesat şebekesi taraftarları tarafından satın alındığını ifadeden çekinmemişlerdi.

***

Sultan Reşad, cülusundan sonra Mâbeyn Başkâtibi Ali Fuad (Türkgeldi) Efendi'ye şu olayı anlatmıştı:

"*Bir gün Veliaht Murad'ın dairesine gitmiştim. O gün Sultan Aziz'e pek hiddetliydi. Yanında duran hançeri göstererek 'Bir gün şu hançerle o koca karnını deleceğim!" dedi. Ben de 'İyi edersin birader, sen onu öldürürsün, kısas olarak seni de öldürürler, Hamid Efendi de tahta çıkar. Böylece sevmediğin Hamid Efendi'ye hizmet etmiş olursun!' dedim.*"[138]

---

[138] Abdülhamid II, a.g.e., s. 29.

DARBENİN SEBEPLERİ

Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi İngiltere, Abdülaziz'in kuvvetli bir ordu meydana getirme gayretinden ve sanayi hamlelerine girişiminden rahatsızdı. İslâm ülkelerinde hilâfetin nüfuzunun giderek artmasını, halifenin, İslâm dünyasında topladığı sevgiyi ve ona duyulan ümidi endişeyle izliyor, bu gelişmeleri çıkarları açısından tehlikeli buluyordu. Padişah'ın Kırım'ı geri alma tasavvuru ise bardağı taşıran damla olmuştu.

İngiltere, bu gelişmeleri izleyen günlerde, kendilerini "Yeni Osmanlılar" ya da "Jön Türkler" olarak isimlendiren cemiyetin kurulup gelişmesinde önemli rol üstlenmiş, "hürriyetçi fikirleri ve Meşrutiyet"i destekler görünmüş, onu Osmanlı Sultanı'nı deviren bir alet olarak kullanmayı planlamıştı. Bu kavgada, gönüllü fedaîsi Mithad Paşa'ya ve onun reformcu ekibine güveniyordu.

İngilizler için beklenmedik bir gelişme de "sabık serasker"in Paris ve Londra ziyaretleri olmuştu. Hüseyin Avni'nin, Osmanlı tahtına Veliaht Murad Efendi'nin getirilmesi teklifi, İngiliz yetkililerine o kadar cazip gelmişti ki bu fikre ciddi taraftarlık gösterip sabık seraskere, teklifi müspet karşıladıklarını belirten sözler vermişlerdi. Zaten İngiltere, öteden beri Veliaht Murad'ı saltanata hazırlıyor, ajanları vasıtasıyla onunla yakın teması sürdürüyordu.

Sultan Abdülaziz, gerek Batılı gerekse onunla birlikte hare-

ket eden iç güçler tarafından sürekli "Tanzimat, yenilik ve Meşrutiyet düşmanı" gösteriliyor, böyle itham ediliyordu.[139]

Suç örtmek için darbe yapmak!

Âli Paşa'nın ölümü üzerine sadarete getirilen Mahmud Nedim Paşa'nın ilk işi, kendine rakip olabilecek kimseleri İstanbul'dan uzaklaştırmak olmuştu. Bu esnada Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı, diğerleri gibi memuriyetle değil, sürgün yoluyla Isparta'ya göndermiş; bu olay, Avni Paşa'nın hayatında dönüm noktası olmuştu. Rütbe ve nişanları alınarak sürgüne gönderilmesi, Sultan Abdülaziz'e karşı unutulmaz bir kin bağlamasına sebebiyet vermişti. Ruhunu saran bu şiddetli ihtiras, onun tahttan indirilmesine hatta öldürülmesine kadar sürecek; sonraki yıllarda Mustafa Fâzıl Paşa'ya, "*Ondan öcümü almadıkça, Allah canımı almasın*." deme cüretini gösterecekti.

Serasker Paşa'nın, sonraki yıllarda Zat-ı Şâhâne tarafından üç kere daha seraskerliğe getirilmesi, hatta sadarete tayin edilerek ikbalin son tabakasına yükseltilmesi dahi, onun hünkâra olan kinini hafifletmeyecekti. Ancak, Paşa'yı darbeye sevk eden sebepler arasında, intikam duygusu dışında, birtakım farklı faktörler de rol oynamıştı.

Mesela Hüseyin Avni, fakir bir köylü çocuğu iken, kaderin sevkiyle ikbal basamaklarında hızla yükselmişti. Doymak bilmeyen hırsı ile gerek silah alımları gerekse diğer harp malzemesinin temini sırasında gayrimeşru büyük servetler kazanmıştı. Paşa, suistimallerini örtmeyi, ileride hakkında açılacak muhtemel soruşturmaların önünü kesmeyi düşünmemiş olamazdı. Bu durum da mahut darbenin gizli sebeplerinden biri olarak gösteriliyordu.

Hüseyin Avni, "Meşrutiyet" fikrine şiddetle karşıydı. Eğer

[139] Cumhuriyet tarihi boyunca, vatan ve millet için çalışan kimse ya da kurumların sürekli "İrtica" suçlamalarına maruz kaldığı unutulmasın!

"Meşrutiyet" ilan edilirse, "Meclis-i Mebusan" kurulacak, devlet ricâlinin mal varlıklarının araştırılması yoluna gidilecekti. Bu durum Paşa'nın işine gelmiyordu. Onun Meşrutiyet'e karşı çıkışının bir sebebi de buydu.

Darbedeki birinci ortağı Mithad Paşa ise Avni Paşa'daki darbe düşüncesini, devletin suistimal içinde yok olup gitmesine gönlünün razı olmayışına bağlar!

Hazine zararı umurunda mı?

Bu konuda Sultan Abdülhamid'in düşüncesi şöyledir:

"Seraskeri Padişah'a düşman eden sebep, Isparta'ya sürülmüş olmasıydı. Kindar Hüseyin Avni Paşa bunu unutmadı, eline geçen ilk fırsatta intikamını aldı. İsraf filân hepsi yalandır, bahanedir. Avni Paşa, 'Martini Henry' tüfeklerinin satın alınması sırasında, hazinenin zararı karşısında köpüren titiz bir kişi olmadığını cümle âleme göstermişti!"[140]

Kırım Harbi'nin yüklü dış borçları

Sultan Abdülaziz'e yöneltilen eleştirilerden biri ve en önemlisi, Osmanlı maliyesinin ciddi biçimde gerilemesi, âdeta iflasa yaklaşılmasıydı. Oysa gerçek olan şuydu:

1853'de cereyan eden Kırım Harbi'nin yüklü dış borçları Sultan Aziz devrine kalmış, tahta geçtiğinde 90 milyon altın olan devlet borçları, kendisinin 15 yıllık saltanatı sonunca 196 milyon altını bulmuştu. Bu gerçekten büyük bir meblağ idi. Fakat Sultan, ağabeyi devrinden kalan donanmayı tamamen değiştirmiş, yenilemiş, zırhlı hâle getirmiş, birkaç misli kuvvetlendirmişti. Kısa bir müddet içinde dünyanın üçüncü donanmasını meydana getirmişti. Yeni fabrikalara büyük paralar harcanmış, İstanbul tersaneleri, zırhlı inşa edecek kapasiteye getirilmiş, modern toplar dökülmüştü. 25 zırhlı ve 750 bin kişilik ordu

---

[140] Abdülhamid II, a.g.e., s. 28.

devlete ağır bir yük getirmişti. Bütün bu faaliyetler, Osmanlı maliyesinin gücünü aşmıştı.

Fakat Sultan, Rusya ile mutlaka bir savaş çıkacağını, Kırım Harbi'nde yenilen Rusya'nın Osmanlı'dan bunun öcünü almak isteyeceğini düşünüyor, bu tarihî düşmanı müttefiksiz olarak yenmesi gerektiğini düşünüyordu.[141]

Müsrif olduğu yalanı!

Çırağan ve Beylerbeyi sarayları, Sultan Aziz'in müsrifliğine delil olarak gösterilerek darbe sebepleri arasında zikrediliyordu. Hâlbuki Sultan Abdülaziz, Çırağan Sarayı'nı kendi başlatmamış, sadece tamamlamıştı. Beylerbeyi Sarayı ise öyle ahım şahım bir bina değildi. Yaptırılan öteki birkaç bina ise ahşap birtakım sıradan yapılardı. Padişah'a bu suçlamayı yapan vezirler ise son derece lüks döşeli yalı, köşk ve konaklarının, bağ ve bahçelerinin düzenlemeleriyle meşguldüler. Kaldı ki bu servetleri maaşlarıyla değil, rüşvet yoluyla kazanmışlardı.

Sultan Aziz'i müsrif olarak suçlamak, katıksız iftiradır! Ordu ve donanma için yapılan harcamaları israf olarak değerlendirmek, insafla bağdaştırılamaz. Kaldı ki Sultan Aziz, çok defa bunların meydana gelmesi için, kendi tahsisatından bile paralar harcamış, iç hazinenin varidatını bile şu teşebbüslere sarf etmekten geri durmamıştı.[142]

İngiliz elçisinin yorumu!

İngiliz Sefiri Elliot, Londra'da yayımlanan "Nineteenth Century" dergisindeki bir yazısında:

"*Sultan Aziz gibi müsrif, milletinin saadetini düşünmeyen, halkına baskı yapan bir hükümdarın tahttan indirilmesi caizdir. Onun böyle bir muameleyi hak ettiğine inanıyorum. Darbeye layık*

141 Öztuna, a.g.e., s. 54.
142 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 157-158.

olduğunda zerre kadar şüphem yoktur!" diyerek Osmanlı Sultanı'nı ağır biçimde suçlamıştı![143]

Osmanlı Devleti'nin gelişmemesini, bilakis zarar görmesini, hatta yıkılmasını arzu eden ve darbe planlayıcısı olan bir ülkenin elçisinden bundan farklı bir yorum elbette beklenemezdi!

Gizli güçler Murad'ı istiyor!

Saltanatın değişmesini haklı göstermeye çalışan sebepler arasında ısrarla öne sürülen israf ve idaresizlik, ne tek ne de gerçek sebepti. Çünkü asıl israf, Veliaht Murad'ınkiydi. Hatta bunu israf olarak değil, marazî bir bozukluk olarak görmelidir.

Darbe sebepleri arasında aklî muvazenesizliği ileri sürülen Sultan Abdülaziz, bunun bir suçlama olduğunu, gerek darbenin ardından yeni Padişah'a yazdığı mektupla gerek sarf ettiği söz ve tavırlarıyla ispatlamıştı.

Padişah'ı devirmeye karar veren gizli kuvvet için önemli olan, bahanenin meşruiyeti değil, Osmanlı tahtına Murad Efendi'nin getirilmesi idi![144]

Batılı güçlerin derdi neydi?

Sultan Abdülhamid, Batılı devletlerin Abdülaziz Han'ı devirerek ordu içinde nifak meydana getirişini şu cümlelerle ifade eder: "*Amcam Abdülaziz zamanında ordunun ve donanmanın büyük bir kuvvet hâline geldiği hakikattir. O kadar ki ordunun kuvvetinden Ruslar, donanmanın gücünden İngiliz ve Fransızlar ciddi şekilde çekinmişlerdi. Sırbistan ve Karadağ muharebelerinde, ordunun, Rus gönüllü subaylarını perişan etmesi herkesin gözünü açmıştı. Bu yüzden, uydurma israf ve sefahat iddialarıyla, amcamı halkın gözünde küçük düşürmeye çalıştılar ve sonunda emellerine ulaştılar. Böylece sadece Abdülaziz Han'dan kurtulmakla kalmayıp*

---

143 Pakalın, a.g.e., s. 266.
144 Ayverdi, a.g.e., c. 2, s. 370.

ordu ve donanmayı da parçalamaya muvaffak oldular. Hanedana baş kaldıran subaylarla hanedana bağlı kalan subaylar ortaya çıktı, bunlar birbirlerine güvenemez oldular. Bunları Rus Muharebesi sırasında birer birer ve tecrübe ile öğrendim."[145]

---

[145] Abdülhamid II, a.g.e., s. 37.

DARBENİN SİVİL LİDERİ: MİTHAD PAŞA

Ahmed Mithad Paşa, 1822 yılında (Ekim) İstanbul'da doğdu. Babası Evkaf nezaretinde küçük bir memur olan Rusçuklu Hacı Hafız Mehmed Eşref Efendi'dir. 1834'te Reisü'lküttab Âkif Paşa vasıtasıyla Divan-ı Hümâyun Kalemi'ne girdi. Asıl adı Ahmed Şefik'tir. Ancak Kalem'in usulü gereği kendisine "Mithad" mahlası verildi. 1840'ta Sadaret Mektûbî Kalemi'ne, iki yıl sonra Şam tahrirat kâtibi muavinliğine tayin edildi. 1848'de İstanbul'daki görevine dönen Paşa, bir yıl sonra Meclis-i Vâlâ Reisi vasıtasıyla "Mazbata Odası"nda görevlendirildi.[146]

Başarılı çalışmaları sebebiyle 1850'de mümeyyizliğe, 1851'de serhalifeliğe terfi etti. Sonraki yıllarda Meclis-i Vâlâ'nın Anadolu ikinci kâtipliğine getirilen Mithad Paşa, 1854'te Kıbrıslı Mehmet Paşa tarafından Şumnu'ya tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1858'de altı ay Paris, Londra, Brüksel ve Viyana'yı dolaştı. İstanbul'a döndüğünde Meclis-i Vâlâ başkâtipliğine getirildi. 1861 Ocak'ında vezaret rütbesiyle Niş Valiliği'ne tayin edilen Mithad Paşa, 1864 Ekim'inde Silistre, Vidin ve Niş vilayetlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilayeti Valiliği'ne getirildi. 1868'de Şurâ-yı Devlet'e tayin edildi. Fakat Paşa, Sadrazam Âli Paşa ile hem şahsi hem de Şurâ-yı Devlet'le[147] ilgili meseleler yüzünden anlaşmazlığa düştüğünden, bir süre sonra Bağdat Valiliği'ne gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

---

[146] Çetinsaya, "Mithad Paşa", DİA Ans., İstanbul , 2005, c. 30, s. 7.

[147] Devlet Şûrâsı'nın görevi, kanun tasarıları hazırlayıp müzakere etmekti.

Son derece kibirliydi

Sadrazam Âli Paşa az söyler, muhatabının sözüne dikkat eder, laubalice tavırları sevmezdi. Mithad Paşa ise yönetimde kendisinden başkasının fikrini önemsemeyen bir tabiata sahipti. İstişare makamı olan Şûrâ-yı Devlet'i icra makamı hâline getirmiş, muhavere ve müzakerelerde Âli Paşa'ya karşı akran muamelesi gösterip pek serbest tavır ve laubalice davranışlarda bulunmuştu. Bu durum Âli Paşa'nın tepkisini çekti. Samimi dostlarına Mithad Paşa'dan duyduğu rahatsızlığı dile getirmeye başladı.

Âli Paşa bir gün, Fuat ile Yusuf Kâmil Paşa'nın bulunduğu bir mecliste, "*Bu adamı siz yetiştirdiniz, şimdi bizi tanımak istemiyor*." tarzında şikâyette bulunmuştu. Bunun üzerine Yusuf Kâmil Paşa, "*Daha kalemde iken liyakatini takdir edip yetişmesini arzu ettim. Fakat 'Kâfi tecrübe edinmeden büyük memuriyetlere tayin edin, devlet işlerinin planlandığı önemli ve özel makamlara getirin', demedim. Eğer onu uzun bir zaman valiliklerde görevlendirseydiniz, hizmetinden istifade ederdiniz*." demişti.[148]

İngiliz elçisine çatkındı!

Ahmed Cevdet Paşa, Sultan Abdülhamid'e takdim ettiği bir raporda, "*Mithad Paşa, Fransız ve İngiliz elçilerine çatkın*[149] *olduğundan Şûrâ-yı Devlet işlerine başkalarını müdahale ettirmezdi.*" der. Cevdet Paşa, dairesinin işlerine başkasını karıştırmamak için, elçilere "çatkın" olmak gerektiğini, böyle olmayanların işlerine herkesin karışabileceğini söylüyor. Ne acayip hâl ve ne garip rical![150]

***

Mithad Paşa'nın yerli yersiz davranışları ve kendini beğenmiş tavırları ortadaydı, Fransız ve İngiliz elçilerine yakınlığı vardı ve onlara dayanıyordu. Fakat Âli Paşa'nın Batılılar nezdindeki nüfuz

---

148 İnal, a.g.e., c. 3, s. 323.
149 Himayesi altına girmiş.
150 İnal, a.g.e., c. 3, s. 321.

ve itibarı daha fazlaydı. İstanbul'daki elçilerin içinde nüfuzu fazla olan Fransız Elçisi Bore ile dostluğu fevkaladeydi. Böylece Mithad Paşa'yı Şurâ-yı Devlet'ten azlederek Bağdat'a gönderebilmişti.

Bundan şu anlaşılıyor ki Sadrazam Âli Paşa'nın Batılılar nezdindeki nüfuz ve itibari, Mithad Paşa'nınkinden fazla olmasaydı, Âli Paşa, Mithad Paşa'yı azledemeyecekti. Yani koca Osmanlı sadrazamının, bir devlet memurunun görevden alınması ya da tayininde, yabancı elçilerle olan dostluğuna güvenmesi, hem şaşırtıcı hem de acı bir durum değil mi?

Eşek herif, işime karışma!

Mithad Paşa, Musul ve Basra'nın da dâhil olduğu ve bugünkü Irak'a tekabül eden Bağdat vilayetini, 6. Ordu Kumandanlığı da uhdesinde kalmak üzere üç yıl boyunca (1869-1872) geniş yetkilerle yönetmiş, Balkanlar'da kazandığı tecrübeyle imar ve iskân faaliyetlerine girişmişti. Irak topraklarının tapu ile dağıtılmasını sağlayıp ziraati geliştirmeye çalışmıştı. Aşiretleri devlet otoritesine bağlamış, Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletmeciliği düzenlemiş, Basra tersanesini ıslah edip ticareti arttırmaya gayret etmişti.[151]

Sultan Abdülaziz, onun vilayet yönetiminde gösterdiği başarıyı, kendisine kıymetli taşlarla süslü, murassa bir kılıç hediye ederek mükâfatlandırdı.

***

İbnü'l Emin Bey, Mithad Paşa ile ilgili sabık Sadrazam Said Paşa'ya atfen şu olayı hikâye eder:

"*Mithad Paşa iyi adam değildi. Bağdat valiliğine tayin olunduğu sırada, babası Hacı Hafiz Mehmed Eşref Efendi, kendisine oradaki ehibbâsından (dostlarından) birisini tavsiye etmiş. Paşa, babasının teklifi üzerine, 'Eşek herif, benim işime karışma!' diyerek pederini azarlamış ve hakaret etmiştir.*"

---

[151] Çetinsaya, "Mithad Paşa", DİA Ans., İstanbul , 2005, c. 30, s. 8.

Sebeb-i vücudu, yani kendisinin dünyaya gelmesine vesile olan öz babasına böyle hakaret eden bir adamdan, devlete ve millete hayır beklenir mi?[152]

Saray avlusunda gezinti!

Mithad Paşa, Mahmud Nedim Paşa'nın baskısına dayanamayıp 1872 Mayıs'ında Bağdat Valiliği'nden istifa ederek İstanbul'a dönmüştü. Sadrazam, muhalif grupların ilgi odağı hâline gelen Paşa'yı geleceği için tehlikeli bularak bu defa da Edirne Valiliği'ne tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Fakat Mithad Paşa, Edirne'ye tayininden iki gün sonra, Sultan tarafından huzura kabul edilip -rakibi hakkındaki şikâyetlerin yoğunlaşması üzerine- sadarete getirildi. (31 Temmuz 1872) Ancak bu görevde fazla kalamadı, iki ay yirmi gün süren sadrazamlık vazifesinin ardından, 19 Ekim'de azledildi.

***

Azil sebepleri arasında şu olay da anlatılır: Mithad Paşa, bir sabah ata binerek çevresinde çavuşlar ve hademeler bulunduğu hâlde, Topkapı Sarayı'nın Hırka-ı Saadet Dairesi'ne doğru geldi. Saray bekçileri, saray avlusunda Padişah'tan başkasının ata binmesinin geleneğe aykırı olduğunu bildiğinden, Padişah geliyor zannettiler. Böyle laubali hareketi, sarayda dedikoduya sebep olduğundan, çok geçmeden azledildi.

***

Mithad Paşa'nın 2,5 ay süren ilk sadaretindeki ilk icraatı, Mısır Hıdivi'ne "dış borç alma yetkisi" tanıyan bir fermanı imzalamasıdır. İsmail Paşa, bu yetkiyle, bir müddet sonra vilayetin tamamen elden çıkmasına sebep olacak borçlanmalara gitmiş, bir zaman sonra Mısır, alabildiğine borca batmış, alacaklılar tarafından âdeta haczedilmişti. Mithad Paşa, değişik karakter yapısı ve görüşlere sahip olduğundan sadarete geti-

---

[152] İnal, a.g.e., c. 3, s. 409.

rilmesi hata olan bir şahsiyetti. Bu göreve, muhalif grupları yatıştırmak ve İngiliz sefaretini teskin etmek için tayin edilmiş, fakat gösterdiği kabiliyetsizlik sebebiyle kısa süre sonra, bu makamdan uzaklaştırılmıştı.[153]

Gözü sadrazamlıkta!

Azilden darbeye uzanan dört yıl boyunca kısa süreli idari görevler üstlenen Mithad Paşa, bir müddet görevsiz kalmasının ardından 1873 Mart'ında Adliye Nazırlığı'na getirildi. Ancak, idarî ve mali sıkıntıların giderilmesi, Meclis-i Mebûsan'ın açılması gibi konularda raporlar hazırladığının öğrenilmesi üzerine, aynı yılın Eylül'ünde görevden alınarak Selanik Valiliği'ne gönderildi. Fakat bu görevde de fazla kalamayıp azledildi. İstanbul'a dönerek arazisiyle meşgul olmaya başladı.

Hersek ve Bulgaristan isyanının genişlemesi sırasında Adliye Nazırlığı'na tekrar getirilen Mithad Paşa (Ağustos 1875), üç ay sonra, idarî buhran, mali iflas ve Balkanlar'da sürmekte olan isyana çare bulunamayışı gibi sebepler ileri sürerek istifa etti. Bu tavrıyla Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı protesto ediyordu.

***

Adliye Nâzırı Mithad Paşa, görünürde politikanın ve devlet idaresinin bozukluğu sebebiyle istifa etmişti. Hâlbuki istifasına kadar, Sadrazam Mahmud Paşa ile arası çok iyi idi. İstifa dilekçesinde, ülkenin içinde bulunduğu durumun uğursuzluğunu ifade ederek bir vilayete tayinini istemişti. Bundan amacı, -önce olduğu gibi- Padişah'ın kendisini çağırıp durumla ilgili bilgi istemesi, Mahmud Paşa'nın yerine sadrazam olma, hiç değilse, onu azlettirme düşüncesiydi. Fakat bu defa istifası kabul edilerek başka arzusuna itibar edilmemiş, valiliğe dahi gönderilmemişti.[154]

***

---

153 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 72.
154 İnal, a.g.e. c. 3, s. 336.

Mithad Paşa, 1876 Mayıs'ına kadar sürecek olan azil döneminde, mevcut rejimden hoşnut olmayan ve kurtuluşu meşrutî rejimde gören ulemâ, sivil ve askerî bürokrasiye mensup çevrelerle temas içinde olmuş, onlarla anayasa ve parlamento fikrini tartışmıştı. 1876 baharında kamuoyundaki memnuniyetsizlik tırmandıkça alternatif iktidar odağı hâline gelmişti. 11 Mayıs 1876'da Mahmud Nedim Paşa'nın azledilmesiyle kurulan Mütercim Rüşdü Paşa kabinesinde -ikinci defa- Şûrâ-yı Devlet reisi oldu.[155]

Saltanatı kaldıracaktı!

Ünlü romancı ve hikâyeci Ahmed Mithad Efendi, "*Mithad Paşa gayet mükemmel, emsalsiz bir vali idi. Onun Tuna vilayetinden alınıp İstanbul'a getirilmesi, hem kendi hem de memleket için fena oldu. Benzersiz bir vali olmakla beraber, iyi bir sadrazam değildi.*" ifadesini kullanır.

Tarihçi İbnü'l Emin Bey, "*Mithad Paşa, giriştiği büyük işlerde ileriyi düşünmez, bilhassa zamanın hükmünü, muhitin muktezasını (şartların gereklerini) nazar-ı dikkate almaz, her istediğini yapmak ve yaptırmak ister.*" der.

***

Padişah'ı kukla hâline getirip saltanatı kaldırmak düşüncesinde olduğunu söyler ve ekler: "*Bizim millet gibi cahil bir millet arasında ciddi reformlar yapabilmek için, askerî sınıfın, iş başındaki devlet adamlarının elinde bulunması şarttır.*[156] *Çünkü bu sınıf elde edilmeyince bir şey yapılamaz.*"[157]

***

155 Çetinsaya, "Mithad Paşa", DİA Ans., İstanbul , 2005, c. 30, s. 8.

156 Sultan Abdülhamid, ordunun kontrolü işinde çok kıskançtı. Otuz üç yıl süren hükümdarlığı süresince ordunun fiilî kontrolünü kimseye bırakmamış, orduyu daima kendi ordusu olarak mütalaa etmişti.

157 N. Nazif Tepedelenlioğlu, a.g.e., İstanbul, 1967, s. 153.

Müstebidin müstebidi!

Sultan Abdülhamid, Paşa'nın ahlâkî zaaflarıyla ilgili şu enteresan olayı anlatır: "Mithad Paşa'nın ikinci sadaretinde, Kânun-ı Esâsî (Anayasa) hakkındaki 'Hatt-ı Hümâyun'u ben çıkardım. Bilindiği gibi hattım okunduktan sonra, zamanın hürriyetperver şair ve edebiyatçıları akşam hep beraber, Mithad Paşa'nın konağında toplanıp işrete (içki ve eğlence) başlamışlar. Mithad Paşa, zaten gençliğinden beri sarhoşluğuyla ünlüydü. Kânun-ı Esâsî'nin verdiği zevke içkinin sarhoşluğu da eklenince kalktığında düşmemesi için kollarına girmişler. Elini yıkarken dili dolaşa dolaşa, eniştesi Tosun Paşa'ya şöyle demiş: '*Eeee Paşa! Bundan sonra beni kim yerimden oynatabilir? Hadi söyle bakayım, bu defa kaç yıl sadarette kalacağım?*' Tosun Paşa, '*Bu gidişle bir hafta bile kalamazsın!*' demiş, onu âdeta sürükleyerek harem dairesine götürmüş.

İlk günden itibaren bana amir ve vasi kesilmişti. Üstelik tutumu meşrutiyetten çok, despotluğa yakındı. Onu iyi tanıyanlar, davranış ve tutumlarında ne kadar müstebit olduğunu saklamazlar. Tuna Valiliği'nden beri en aziz dostu olan ve Temyiz Mahkemesi'nin birinci reisi iken Mithad Paşa'ya sevgisi yüzünden ömrünü taşralarda yitiren Ramiz Molla, Beyrut'ta Vilayet İdare Meclisi'nde bir mesele konuşulurken şöyle demiş: '*Paşa, hürriyeti yalnız kendi için ister, bunun dışında müstebidin müstebididir.*'"[158]

Aklına geleni yapardı!

"Mithad Paşa, aklına geleni yapmak isterdi. Övgülerle tayinine çalıştığı Maliye Nazırı'nı, bir süre sonra işten uzaklaştırmak istedi. Kânun-i Esâsî'ye göre sebebini sordum. Başarılı bir devlet adamı olduğunu, ancak -iş gereği- uzaklaştırılmasının lazım geldiğini söyledi. Başarılı birinin işinden kovulmasının Kânun-i Esâsî'ye aykırı olduğunu bildirdim. Bu sefer de dev-

---

[158] Abdülhamid II, a.g.e., s. 20-21.

let hazinesine 35 bin lira zarar vermiş olduğunu ileri sürdü. Yazdığı üç tezkere, birbirini tutmuyordu. Bu işin aydınlığa kavuşturulmasını istedim. Öfkelenip küplere binmiş, açıklama yapacağı yerde, tezkereyi getiren memura, '*Bundan sonra Maliye'ye gelenleri Mâbeyn-i Hümâyun'a göndereceğim, oradan karşılık verilsin*', demiş.

Sadrazamın, hükümdarına böyle cevap verdiği, acaba çok özendiği İngiltere veya Fransa'da görülmüş müdür?"[159]

Ordunun mevcudunu bilmiyor!

"Hem sadrazama (Mithad Paşa) hem de Serasker Paşa'ya (Redif Paşa) ordunun durumunu sordum. Bana iki yüz bin askerin silah altında bulunduğunu, düşmandan gelecek her taarruzu karşılayacak kuvvette olduklarını söylediler. Bu sırada Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan bir telgraf geldi. Otuz bin askeri olduğunu ifade ediyor, bu kadar küçük bir kuvvetle düşman saldırılarına karşı koyamayacaklarını bildiriyordu. Hemen sadrazamı çağırtıp telgrafı gösterdim. Ordu mevcudunu bilemeyeceğini söyleyerek işin içinden çıktı. Serasker kem küm ediyordu. Bu kadar sorumsuz ve suçu kolayca başkalarının sırtına yükleyebilecek kişilerle savaşa girmenin delilik olacağına inandım. Fakat halk, Mithad Paşa'ya bağlanmış, kendisinden mucize beklemekteydi. Onu uzaklaştırmak devlet hatası olacaktı. Fakat emrindeki askerin miktarını bilmeyen bir Sadrazamla zafere değil, ancak yenilgiye gidilebilirdi."[160]

Âl-i Osman yerine Âl-i Mithad!

Mithad Paşa'nın yürüttüğü politika hatalıydı. Padişah'ın ve vükelânın gözünde şüpheli olan kişilerle sıkça buluşurdu. Onun ağzından değil Padişah'ı, en meşrutiyetçi hükümdarları bile kuşkuya düşürecek sözler duyulurdu. Konağında hemen her

---

[159] Abdülhamid II, a.g.e., s. 41-42.
[160] Abdülhamid II, a.g.e., s. 41.

akşam Kemal Bey (Namık Kemal), Ziya Bey (Ziya Paşa), Rüşdü Paşa'larla diğerlerinin toplanıp içtiklerini, ileri geri konuşmalar yaptıklarını duyuyordum. Bir seferinde Mithad Paşa'nın: "Artık *Hânedan-ı Osmanî'den hayır gelmez. Cumhuriyetten başka çare kalmadı. Âlemde bugüne kadar 'Âl-i Osman' denilmiş, bundan sonra 'Âl-i Mithad' denilse ne olur? Ne dersiniz?"* dediğini, yine o mecliste hazır bulunan birinden öğrendim.[161]

Mithad Paşa'nın konağında her akşam yiyip içenlerden biri, '*Mithad Paşa istiklaliyeti aldı. Bu durumda Murad'ı bermurad ederiz.*' demişti. Daha önce de kadın kılığında girip biraderim Murad'ı (tahttan uzaklaştırılan) saraydan kaçırmaya kalkışmışlardı. Bu işe yeltenenlerin, sonradan Mithad Paşa gibi mason oldukları ortaya çıkmıştı. İngiltere, her türlü fitneyi, masonluk kanalından yürütmeye devam ediyordu." [162]

Sadrazam'ın hayal dünyası!

Mithad Paşa, bir defasında, Maliye Nazırı Galip Paşa'nın azlini istedi. Sultan, bunun üzerine Paşa'yı Meclis-i Âyân azalığına tayin etti. Sadrazamın bu tayine canı sıkılmıştı. Sultan'a gücenip evine çekildi, birkaç gün hiçbir işe bakmadı!

Şöyle konuşuyordu: "*İstifa edecek değilim, Padişah azlederse etsin. Lakin bu defaki azlim, öncekilere benzemez. Halk beni evimden alıp sadaret makamına oturtmak isteyecek, işler zorlaşacak.*"[163]

***

---

[161] Sultan Abdülhamid, bu kişinin ünlü Vatan Şairi Namık Kemal olduğunu belirttikten sonra, olayı şöyle anlatır: "Saraya gelerek hemen huzura çıkmak istemiş. Bana Said Paşa haber verdi. İşlerim vardı, bir başka gün kabul etmek istedim ama direnmiş,'*Hemen görmeliyim, maruzatım önemlidir.*' demiş; kabul ettim. Perişan bir hâli vardı; yüzü sararmış, elleri titriyordu. Gerekli hürmetten sonra, '*Aman Sultanım, hazırlanan Kanun-i Esâsî'ye müdahale ediniz, yoksa maazallah Devlet-i Osmaniye'nin sonu gelecek.*' dedi. Mithad Paşa'nın yakın arkadaşı olduğunu, kendisini baskı altına aldığını söyledi, direnmeye yüzü tutmuyormuş."

[162] Abdülhamid II, a.g.e., s. 42.

[163] İnal, a.g.e., c. 3, s. 357.

"Mithad Paşa, milletin kendisini sevdiğine o kadar inanmıştı ki azlettiğim anda büyük bir ihtilâl çıkacağını sanıyordu. O vakit benim hal', belki de idam edileceğimi saklamaya bile lüzum görmüyordu. Hâlbuki onu Avrupa'ya gönderdiğim zaman, kimse ağzını açmadığı gibi, birçok vezir ve devlet adamı beni kutlamış; şairler bana övgü, ona yergiler yazmış, bunları gazete ve kitaplarında yayımlamışlardı."[164]

Ricâlde etek öpme yarışı!

Reşid Paşa, Tanzimat'ı Batılıların kefaletine bağlamak istemişti. Daha sonra Reşid Paşa, Âli Paşa'yı Islahat Fermanı'nın tatbikatını Paris Anlaşması'na sokmak, Büyük Devletler'in kefaleti altına koymakla suçlamıştı. Mithad Paşa da Meşrutiyet'i Batılı devletlerin kefaleti altına sokmak istiyordu. Sivrilmiş Tanzimat paşalarının hepsi, Âli Paşa gibi yabancı elçilerle iş görmekte, hatta onlarla ortak hareket etmekteydiler. Nitekim Cevdet Paşa da Mithad Paşa'nın, Fransız ve İngiliz elçilerine dost olduğunu, bu yüzden dairesinin işlerine başka taraflardan müdahale ettirmediğini söylemişti. Millî şuura sahip bir zihniyetle bakıldığında, bu adamların bu tarz hareketlerini doğru görmenin imkânı yoktur. Bu açıdan verilecek hüküm, ihanete kadar uzayan bir gaflet olabilir.[165]

***

Mithat ve adamları, kapalı kapılar ardında, olağanüstü istekli bir biçimde yabancı taraftarlığı yapmışlardır. Zaten Tanzimat'la başlayan devlet ricalini, bu bakımdan birbirlerinden ayırmak pek mümkün değildir. Yabancıların eteklerini öpmekte, sonrakiler öncekilerden de ileriye varmış, bu hususta sağlam kalmış tek kurum saltanat makamı olmuştu.[166]

---

164 Abdülhamid II, a.g.e., s. 26.
165 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 57.
166 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 100.

İngiliz dostu sadrazam!

Mithad Paşa, öteden beri İngiliz taraftarı biliniyordu. Onun tek ve en önemli kusuru, İngiliz dostu olması, vatan ve devlet sırlarını bilerek İngiliz siyasilerinin hizmetine sunması gibi cinayetleridir.[167]

***

İngiltere ile Rusya'nın, Osmanlı devleti üzerindeki çıkar mücadelesinde, Rusların gözü Mahmud Nedim Paşa'nın, İngilizlerin gözü ise Mithad Paşa'nın üzerindeydi. Mesela, Âli Paşa zamanında Trablusgarp valisi olan Mahmud Nedim Paşa'nın İstanbul'a getirilmesi İngiltere'yi endişelendirmiş, İngiliz elçisi Elliot; Bâb-ı Âli hükûmetine, Mahmud Paşa'nın kabinede yer alması hâlinde iki devlet arasındaki münasebetlerin zedeleneceği uyarısında bulunmuştu. Hatta Mahmud Nedim Paşa'nın, bu uyarıyı dikkate alarak "*Rusya taraftarlığını bırakıp İngiliz politikasına hizmet etmek şartıyla Dâhiliye Nezareti'ne tayin edildiği*" düşüncesinden dahi söz edilir.

***

Mesela Mithad Paşa, İngiliz sefaretiyle ilişkisi olan bir grup tarafından yapılan bazı hazırlıklardan sonra İstanbul'a çağrılmıştı. Fakat Sadrazam, onun burada kalmasını doğru görmediğinden tayinini Edirne Valiliği'ne çıkarmış, ancak tayin gerçekleşmemişti. Paşa, o akşam sürpriz bir şekilde sadarete getirildi. İngiliz sefareti böyle arzu ettiği için, Sultan'a da etki edilmiş, sonunda istenen amaca ulaşılmıştı. Sultan Abdülaziz, İngiliz sefaretini küstürmeyi ve ürkütmeyi doğru bulmadığından Mahmud Paşa aleyhindeki baskılara katlanmayı uygun bulmamıştı.[168]

---

[167] Raşid İbrahim, *Tarihin Unutulmuş Sayfaları*, Berlin 1333, s. 6.
[168] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 68.

İngilizleri mutlu eden düşünceler!

Mithad Paşa, Meşrutiyet'in ilanı gibi, tamamen devletin iç meselesi olması lazım gelen bir konuya -kaldı ki Meşrutiyet zaten işin başından beri dışarının bir tezgâhıydı- dış güçleri müdahale ettirmiş, İngilizlerin desteğine başvurmuştu.

İngiliz elçisi Elliot, olayın seyrini şöyle anlatır: "Mithad Paşa, bir gün beni görmeye geldi. Ülkenin batmakta olduğunu, yapılan suistimal ve dönen rüşvetleri, memur zulmünü tüm detaylarıyla sıraladı. Osmanlı'nın kurtuluşu için, hükümetin idarî şeklini değiştirmekten başka çare olmadığını, bu kötülüklerin önünü almanın yolunun, Padişah'ın kuvvet ve iktidarını sınırlamaktan geçtiğini söyledi. Kurulacak meclisin, Meclis-i Âli olması için, din ve mezheplere bakılmaması gerektiğini, ahalinin eşit tutulmasının lüzumunu anlattı. Düşündüğü şeylerin her bakımdan mükemmel olduğunu, her yönüyle teşvik edilip alkışlanması lazım geldiğini itiraf ederim.

Mithad Paşa'nın, meclisin teşkili konusundaki düşüncelerinin fikir planından çıkarılıp gerçek hâle getirilmesinde, İngiliz devletinin yardım ve desteğinin çok önemli olduğunu tekrarla kendisine beyan ettim. Sonra da şöyle devam ettim: Sınırsız kudret ve iktidara sahip bir hükümdarın, Kanun-i Esasî yardımıyla gücünün sınırlandırılması; her İngiliz'i memnun eder, her İngiliz'in onayını alır, buna şüphe yoktur. Kendisine bu garantiyi, bütün samimiyetimle ve tereddütsüz olarak verdim."[169]

***

İngiliz elçisi Elliot, hatıralarının başka yerinde Mithad Paşa'ya verdiği garantiyi şu cümlelerle doğrular: "Mithad Paşa ve taraftarları, İngiltere halkının manevî desteğinin arkalarında olduğundan emin olmasalar, hükümetin idarî şeklini değiştirmek gibi tehlikeli bir işi üzerlerine almaya cesaret edemezlerdi."

---

[169] Henry Elliot, *İntihar mı, Cinayet mi? Yahut Vaka-i Sultan Aziz*, s. 14.

Sultan Aziz'e öğüt veren İngiliz!

Elliot, Mithad Paşa'ya devleti adına destek sözü verdikten sonra, adeta Mithad Paşa'nın sözcüsü gibi, Sultan Abdülaziz'le de konuşup kendisinden Meşrutiyet'in ilanını istemişti. İngiliz elçisi olayı şöyle özetler: "Mithad Paşa ile görüşmemizden bir hafta sonra, tesadüfen (Siz olsanız tesadüf olduğuna inanır mısınız?) Padişah'ın huzuruna çıkmıştım. Reform taraftarlarına her türlü yardım sözü verdiğimden, kendisine reformların yapılması için girişimlerde bulunmasını gerektiğini hatırlattım. Sultan Aziz'in ciddi tepkisine sebep olmayı göze alarak 'Avrupa hükümetlerinde olduğu gibi, tebaanız arasında da geçmişteki kanunların, çağımıza uygun olmadığına dair birtakım fikirler gelişmiştir. Ahali, kendini idare edenler üzerinde, Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan teşkili gibi bir kontrol mekanizmasının kurulmasını istiyor', dedim. Maalesef sözümün hiç tesiri olmadı."[170]

Dost bir devletin reyi (!)

Mithad Paşa'nın oğlu Ali Haydar da babasının gayretlerini doğrular: "Mithad Paşa, öteden beri devletin her işine karışmayı alışkanlık hâline getiren Rusya'nın, Sultan Abdülaziz'i muhafaza etme bahanesiyle bir müdahale ve tecavüz ihtimaline karşı, amaca uygun bir tedbir olmak üzere, dost bir devletin (!) reyini almayı kararlaştırmıştı. Bunun için kabineye (darbe cuntasına) girmeden önce, İngiltere'nin o zamanki İstanbul sefiri olan Sir Henry Elliot ile görüşmüş ve görüşlerini ona açıklamıştı."[171]

Sırtını düşmana dayamak!

Mithad Paşa'nın İngilizlerle ilişkilerini yeniden Sultan Abdülhamid'in hatıralarından takip edelim: "Mithad Paşa da

---

[170] Elliot, a.g.e., s. 14.
[171] Ali Haydar Mithad, *Mithad Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi*, İstanbul, 1322, s. 163.

Hüseyin Avni gibi İngilizlerden yana bir politika izliyor, her halinden İngilizlere güvendiği görülüyordu. Büyük bir güvensizliğe kapıldım. Mithad Paşa'yı suçlayacak hiçbir delilim yoktu. Fakat amcam Abdülaziz Han'ın, İngiliz parmağı ile devrildiği açıkça ortadaydı ve sadrazamım bu işi yapanların başında geliyordu. İyi niyetle bile olsa, devletimin düşmanına sırtını dayamış olan ve onların sözünden çıkmayan bir insana mülkü teslim etmek cinnet olurdu. Hareketlerini takibe başladım.[172]

İngilizlerin Mısır'a iştahla baktıklarını biliyordum. Keşke Mithad Paşa da benim kadar bilmiş olsaydı. Hiç bilmiş olsa, doğru İngiltere'ye gider, oradan mektup yazıp hâlâ devlet işlerine karışır mıydı? Bilmiş olsa ve daha da önemlisi haddini bilmiş olsa, İngiliz Hariciye vekilinin masasına kolunu dayayıp Osmanlı sefiri Musurus Paşa'yı, vekille birlikte karşılar mıydı? Ah, bilmek ne kadar zordur, hele haddini bilmek daha zor!

Fakat 'Padişah' demek, cezalandırmak değil, bağışlamak demektir. Dinimiz de bunu emreder. Bir insanı yola getirmek, hayır işlemekten üstündür."[173]

Devlet umurunda değil!

Sefir Elliot, Mithad Paşa ile yaptıkları görüşmeler sırasında, gayrimüslim tebaa için tam bir eşitlik olması gerektiğini belirtmiş, bu konuda Paşa'yı elinden geldiği kadar tahrik ve teşvik etmişti. Azınlıklara eşitlik, Padişah'ın yetkilerinin daraltılması gibi esaslar, Kanun-ı Esâsî'nin temel noktaları olarak tespit edilmiş, hazırlanan taslakta Padişah'ın yetkileri mümkün mertebe sınırlandırılmış, gayrimüslim tebaaya, -imtiyazları saklı kalmak üzere- tam bir eşitlik sağlanmış, onların da temsil edildiği bir meclis oluşturulmuştu. Bu konudaki kararların, çeşitli kavim, mezhep ve dinlere bağlı ve geniş alana yayılmış olan Osmanlı

---

[172] Abdülhamid II, a.g.e., s. 39.
[173] Abdülhamid II, a.g.e., s. 44-45.

camiası için ne derece hayatî meseleler olduğu, böylece devletin varlığının da ne derece umursandığı açıktır.[174]

Kanunun hazırlık çalışmalarına katılan (Namık) Kemal Bey bir yazısında, "*Bu saçmaları kim ortaya atıyor?*" diye sorduğunda, "Mithad Paşa" cevabını aldığını söyler.[175]

Mithad'ın haince teklifi!

Mithad Paşa'nın, özel bir görevle İngiltere'ye gönderdiği Hususî Kâtibi Odyan Efendi, Londra'da İngiliz Hariciye Nazırı Lord Derby ile görüşmeyi başarmıştı. Mithad'ın adi bir maşası olan bu zavallı elçi, hazırlanan Kanun-i Esâsî'nin Hristiyanların hukukunu fazlasıyla sağlayacağını, Devlet-i Âliye'nin, bu meşrutî idareyi devletlerarası anlaşma şekline sokabileceğini, bu hususta Bâb-ı Âli'nin, hükümetler tarafından talep olunacak teminata ne şekilde olursa olsun, rıza göstereceğini söylemişti. Fakat birkaç gün sonra Lord Derby, Kanun-i Esâsî meselesinin, Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olduğunu, bu hususa Avrupa hükümetlerinin karışamayacaklarını belirterek konuyu kapattı.

***

Mithad Paşa bu girişimiyle, Anayasa'yı devletlerarası bir anlaşma şekline sokarak garanti altına almak istemişti. Bu durum, rejimin ve kanunların uygulamasını tamamen dışarıya bağlamaktı ki o takdirde devletin bağımsızlığından söz etmeye imkân yoktu. Paşa'nın hıyanete kadar uzayan bu davranışı her türlü sınırı aşıyordu. Bu gizli teklif, İstanbul Konferansı'na bile getirilmişti.

---

[174] Hazırlanan Kanun-i Esâsî, Mithad Paşa ile çevresindeki kişilerin, hedeflerine tam olarak ulaşamadığını göstermiş, Sultan'ın yetkileri, vatansever bir grup devlet adamı sayesinde yine de geniş tutulabilmişti. Fakat azınlıklara tam eşitlik verilmesi ve buna dayalı kurulan meclis, din, ırk ve mezhep farkları sebebiyle sonradan pek çok mücadeleye sahne olmuş; hadiseler, devletin varlığını tehdit edecek noktalara tırmanmıştı.

[175] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 255.

İngiliz sefiri Elliot, teklifin Konferans'ta kabul edilmeyişinden doğan üzüntüyü ve elden kaçan fırsatı şöyle yorumlamıştı: "Kanun-i Esâsî'nin ilanının, Konferans'a resmen tebliğ edilmesini, Mithad Paşa teklif etmişti. Eğer Paşa'nın bu teklifi kabul olunsaydı; Batılı devletler, Kanun-i Esâsî (Anayasa) şartlarının esas alınacağına dair bir söz elde edecek ve bunun uygulanmasını istemeye hak kazanmış olacaklardı. Daha sonra Sultan Abdülhamid, bunu iptal edemeyecekti. Ne çare ki Mithad Paşa'nın teklifi Konferans tarafından kabul edilmedi."

Bu hadisede, kader Devlet-i Âliye'nin yanında yer almış, Rusya karşısında, İngiliz yardımını sağlamaya çalışan Mithad Paşa'nın haince teklifi -çok şükür ki- kabul görmemişti.

"Çocuk oyuncağı" dediler!

Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti Dairesi'nin Divanhane denen üst katı Konferans'a tahsis edilmişti. Yabancı devletlerin delegeleri 14 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1876'da burada toplandılar. O gün Kanun-i Esâsî ilan edilerek toplar atıldı. Hariciye Nazırı Safvet Paşa, bir nutuk iradıyla keyfiyeti delegelere bildirdi. Mithad Paşa, Kanun-i Esâsî ilanının delegeler tarafından nasıl yorumlandığını anlamak için, büyük bir merakla Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın gelişini bekliyordu. Safvet Paşa'yı yanında görünce, büyük bir heyecanla "Ne dediler?" diye, tekrar tekrar sordu.

Safvet Paşa'nın, "*Ne diyecekler, çocuk oyuncağı dediler!*" diye cevap vermesi üzerine, Mithad Paşa, fena hâlde bozulmuştu.

Yabancı delegeler, devletlerine güven verilmesinin, tekliflerinin kabulüne bağlı olduğunu söyleyip Anayasa'nın ilanına önem vermemişlerdi. Safvet Paşa'nın, "*Çocuk oyuncağı dediler.*" sözünün sebebi buydu.[176]

[176] İnal, a.g.e., c. 3, s. 349.

Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Mithad Paşa'nın, Kanun-i Esâsî'nin bir an önce çıkarılması için hatırlatma yapması üzerine, "*Paşamız emin olsun ki bu kanun, en evvel kendi başını yiyecek!*" demişti. Gerçekten kanunun ilk yediği baş, Mithad Paşa'nın başı olmuştu.[177]

***

Sultan Abdülhamid, Mithad Paşa'nın yabancılar lehine olan icraatlarını şöyle yorumlar: "Mithad Paşa, bir yandan saray buhranı çıkarmak, bir yandan ülkeyi savaşa sürüklemek felaketi içine girmişti. Yetmezmiş gibi, Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu vilayetlere azınlıktan vali tayin etmek (!), ordunun temeli olan Harbiye'ye Rum talebe almak gibi akıl almaz işlere de kalkışmıştı. Bunlar öyle tehlikeli girişimlerdi ki maazallah devleti temelinden yıkabilirdi. Bu kararnameyi imzalamayınca bana bir mektup gönderip edepten uzak cümleler sarf etmişti. Mektubunda, "*Kanun-i Esâsî'yi ilandan gayemiz, Saray'ın istibdadına son vermek, Zât-ı Şahane'lerine vazifelerini öğretmektir*." diyordu![178]

Paşa'nın, Devlet-i Âliye'nin Sultan'ı ve Âlem-i İslâm'ın Yüce Halifesi'ne karşı gösterdiği bu cüretkârlığı onun cesaretinde aramamalıdır. Onun pervasızlığı, yabancı devletlerin maşası olmasından, onların hesabına çalışmasından kaynaklanmaktaydı.

---

[177] İnal, a.g.e., c. 3, s. 348.
[178] Abdülhamid II, a.g.e., s. 43.

DARBENİN ÜÇÜNCÜ ADAMI: MÜTERCİM RÜŞDÜ PAŞA

Devlet-i Âliye'yi tehlikeli uçurumlara sürükleyen menfur darbenin tertipçileri, senelerden beri devletin en yüksek makamlarını işgal etmiş bir vüzera (vezirler) çetesiydi. Darbeciler, belli başlı dört önemli isme dayandığından, tarihimizde "Erkân-ı Erbaa" (Dörtlü Çete) namıyla adlandırılmıştı. Önceki bölümlerde Hüseyin Avni Paşa ile Mithad Paşa'yı nazarlarınıza sunmuştuk. Bu bölümde ise çetenin üçüncüsü ismi Mütercim Rüşdü Paşa'dan söz edeceğiz.

***

Mütercim Rüşdü, 1811 yılı Şubat'ında Sinop'a bağlı Ayandon kazasında doğdu. Asıl adı Mehmed Rüşdü olup kayıkçı Hasan Ağa'nın oğludur. Üç yaşlarında iken, ailesiyle birlikte İstanbul'un Tophane semtine yerleşti. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Tophane'de açılan Asâkir-i Muntazama'nın Yedinci Tertip Taburu'na girdi.[179]

Özel hocalardan Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca öğrendi.[180] Fransızca öğrenmesi memuriyet kademelerinde hızla yükselmesini sağladı. Serasker Husrev Paşa, "*Tarabya Frenk mahallesidir, oranın idaresi güçtür.*" diyerek Mülâzım

---

179 Abdullah Saydam, "Mütercim Rüşdü Paşa", DİA., İst , 2002, c. 32, s. 202.

180 İbnü'l Emin Bey, Rüşdü Paşa'nın, babasının fakirliği ve zamanın şartlarını düşünerek çalışmaktan başka çaresi olmadığını gördüğünü, maaşının bir kısmıyla kendisine hoca tutarak biraz Arabî, biraz Farisî ve Fransızca tahsil ettiğini söyler.

Mehmed Efendi'yi huzurunda imtihan ettikten sonra, Tarabya Karakolu'na tayin etti.

***

Rüşdü Paşa, Tarabya Karakolu'nda vazifeli iken, babasının kendisini ziyaretine gelmesini hoş karşılamaz, eve gelmesini tembih edermiş. Bunun üzerine Hasan Ağa bir gün hiddetlenerek "*Yarabbi, oğluma ekmek ver, ekmeğine tuz verme.*"[181] demiş. Rüşdü Paşa, babasının duasının kabul edilip ekmek bulduğunu, fakat ağız tadı bulamadığını evlâd ve ahfadına söylermiş.

Hasan Ağa, bir adamın yardımıyla hacca gitmiş fakat rehber parasına tama ederek Hasan Ağa'yı yolda öldürmüş. Rehberin İstanbul'a döndüğünü Paşa'ya haber vermişler; ama o, "*Ben kendisini Allah'a havale ettim.*" diyerek dava etmemiş.[182]

Kadın düşkünüydü!

Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Efendi, Paşa'nın Fransızca öğrenme aşkını bambaşka bir sebebe bağlar: "Mülâzım rütbesiyle Tarabya Karakolu'na tayin edilmişti. Nefsine aşırı düşkünlüğünden[183] çevredeki Frenk yalılarında oturan Avrupalı kadınları gördükçe kendini kontrol edemiyordu. Onlarla sıcak ilişkiler kurma arzusu lisan bilmesine bağlı olduğundan iyi Fransızca öğrenmiş, lisanı sayesinde sadrazamlığa kadar yükselmişti."[184]

"Mütercim" lâkabıyla şöhret buldu

Bir gün Sultan Mahmud'un, Beykoz Kasrı'nda Serasker Hüsrev Paşa ile görüşmeleri esnasında, asker içinde iyi Fransızca bilen birinin serasker tercümanlığına getirilmesi konu-

---

181 Ağız tadı verme ya da rahat yüzü gösterme, manasında.
182 İnal, a.g.e., c. 3, s. 101.
183 Âtıf Efendi burada, çok ağır bir hakaret kelimesi kullanmış, ben teeddüp ettim, yazamadım. Merak edenler esere başvurabilir.
184 İnal, a.g.e., c. 3, s. 103.

şulmuş. Bunun üzerine Hüsrev Paşa, "*Tarabya'da, Mülâzım Mehmed Efendi isimli bir kulunuz vardır, Fransızcaya vâkıftır, bu konuda oldukça bilgilidir*." demiş. Hünkâr hemen getirilmesini emredince, derhal Tarabya'ya adam gönderilip Mehmed Efendi getirilmiş.

Rüşdü Paşa daha sonra olayı şöyle anlatmış: "Huzura girmeden önce Hüsrev Paşa, 'Fransızcayı iyi biliyor musun?' diye ısrarla sordu. Ben de 'biraz bildiğimi' söyledim."

Bu konuşmadan sonra Serasker Mütercimliği'ne getirilen Mülâzım Rüşdü, artık "Mütercim" lâkabıyla şöhret bulacak, hayat boyu bu isimle anılacaktı.

Mehmed Rüşdü Paşa, kolağası rütbesiyle Rumeli, Anadolu ve Suriye'de dokuz yıl hizmet gördükten sonra 1839'da miralay, 1843'te Rumeli Ordusu'nda mirliva olmuş, ardından Şûrâ-yı Askerî'ye üye yapılmıştı. 1845'te ferik rütbesine terfi ettirilen Rüşdü Paşa, 1847'de Hassa Ordusu müşirliğine, bir yıl sonra Şûrâ-yı Askerî Reisliği'ne, 1851 Mayıs'ında seraskerliğe getirilmişti. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın azliyle 24 Aralık 1859'da sadrazamlığa getirilen Paşa, bu makamda beş ay kalabilmişti.[185]

İğrenç bir dalkavuk!

Sultan Abdülaziz döneminde beş defa seraskerliğe, dört defa sadrazamlığa getirilen Rüşdü Paşa, gayet kararsız, sıkıyı görünce istifa etmesiyle tanınan bir adamdı. Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey onu ikiyüzlü, riyakâr, alçak ve rezil bir adam olarak vasıflandırır. Rüşdü Paşa, bir yandan cuntacı güruhla birlikte darbe peşinde koşarken bir yandan da Padişah'a bağlılık arz etmekten geri durmaz, olup biteni bilmezden gelirmiş.

Dalkavuk şahsiyetli, hilekâr bir adammış. Darbe arifesinde -kendisine- sadaret emrini getiren Başmabeyinci Hafız Mehmed Bey'e sarf ettiği aşağıdaki cümleleri, değme riyakâr söyleyemez:

---

[185] Abdullah Saydam, "Mütercim Rüşdü Paşa", DİA., İst , 2002, c. 32, s. 202.

"Aman oğlum, padişahlara gösterilecek saygı ve hürmeti, biz Mahmud Paşa'dan (sabık sadrazam) öğrenmedik. Ben, Gazi Sultan Mahmud Han kölesiyim. Rus mareşallerinden biri, Beykoz'da Padişahla görüşmeleri sırasında, Sultan Abdülmecid ile kucakta olarak velinimet efendimiz (Abdülaziz'i kastediyor) getirildi. O zaman Mareşal, Sultan Abdülmecid'e elini uzatarak saygı göstermiş, velinimet efendimizi de kucaklayarak ve başının hizasına kadar kaldırarak mübarek ayaklarından öpmüştü. Bu suretle padişahlarımızın mukaddes olduğunu orada bulunan herkese göstermişti."

Rüşdü Paşa'nın bu sözleri, Hafız Mehmed Bey tarafından, Padişah'a aynen arz edilmişti.[186]

***

Rüşdü Paşa'nın, dalkavuklukta pek ileri gittiğini doğrulayan bir olay da şudur: Sultan Abdülaziz'in -Berat gecesine rastlayan- doğumunun sene-i devriyesini tebrik için Sadrazam Fuad, Âli ve Yusuf Kâmil Paşalar, huzurda birer tebrik cümlesi arz etmişlerdi. O sırada, Rüşdü Paşa'nın, "*Bu leyle-i mübareke, velâyet-i hümayununuzla teşerrüf etti.*"[187] demesi, Padişah'ı pek ziyade memnun etmişti. Dışarı çıkıldığında Fuad Paşa, "Bu kadar da riyakârlık olur mu?" demiş. Bunun üzerine Rüşdü Paşa: "Ben sizin gibi devletin hukukunu feda ederek riyakârlık etmiyorum, vakitlerden fedakârlık ederek huluskârlık ediyorum." cevabını vermişti.

Hokkabaz tenekesi gözler!

Sabık sadrazamlardan Said Paşa şöyle anlatır:

"Mâbeyn Başkâtibi iken bir gün, Padişah'ın bazı emirlerini tebliğ için, Bâb-ı Âli'ye Rüşdü Paşa'nın yanına gitmiştim. O sırada, İstanbul gençleri arasından yeni teşkil edilen, askerî mül-

[186] İnal, a.g.e., c. 3, s. 111.
[187] Bu mübarek gece, doğumunuzla şeref kazandı!

kiye mensubu bir birliğin subay ve erlerinin, hürmetlerini arz etmek için oraya geldikleri bildirildi. Paşa ile birlikte dış kapıya çıktık. Rüşdü Paşa, orada söylenen nutukları dinledikçe, -güya yüreğinin yumuşaklığı ve aşırı duygulanması sebebiyle- şiddetle ağlamaya başladı. Öte yandan gözlerini sildiği mendilinin altından, bana hitaben, 'Hele hele şu çapkınlara bak!' diyerek genç zabitleri küçümsüyor, onlarla alay ediyordu!"

***

Memduh Paşa'nın sözleri de ilgi çekicidir:

"Hem çok dindar hem de bukalemun gibi rengârenk görünmek âdeti olduğundan müderris efendilerden hangisi bir cami-i şerifte talebesine icazet merasimi yapsa, oraya koşar, törenin sonunda Padişah'ın bekasına dua faslı geldiğinde, ellerini açıp gözlerinden yaşlar akıtarak cemaat karşısında gösterişe başlardı."

Oysa darbeden kısa süre önce seraskerlik binasında yapılan bir toplantıda, "*Sultan Aziz, on gün daha hilâfet makamında kalırsa, memleket mahvolacak.*" demişti.

***

Rüşdü Paşa kendini beğenmiş, her şeye itiraz eden ve ikiyüzlülüğü huy edinmiş birisiydi. Vakanüvis Lütfi Efendi riyakârlığına delil olmak üzere şu hadiseyi anlatır:

"Sultan Aziz gibi bir velinimetin, birkaç hainle bir olup iktidardan düşürülmesine cesaret etmişti. Bu, öyle velinimet hainidir ki Bâb-ı Âli'de defalarca toplanan komisyonlardan birinde Horhor Çeşmesi veya hokkabaz tenekesi gibi kullandığı gözlerinden yaşlar akıtarak -Sultan Aziz zamanını kastediyor- "On dört yıl azilliğe katlanılır mı?' demişti. Paşa, bu sözüyle darbe taraftarlığının şahsi kininden ileri geldiğini herkese göstermişti. Oysa azil zamanında dahi 40 bin kuruş civarında maaş alıyordu. Nankörlük etmesi aklın alacağı bir şey değildi.[188]

[188] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 123-124.

Bu ifadelere göre, Paşa'nın darbe içinde yer alması, devlet ve millet menfaatini gözettiğinden değil, Sultan tarafından azledildiğinden; yani kişisel garazdan kaynaklanıyordu. Onun Kanun-i Esasî ve hürriyet gibi kavramlarla ilgisi yoktu. Zaten kendisi de "*Dışarıdan gelen talepler böyle gerektirmeseydi, Kanun-i Esasî'ye muvafakat etmem mümkün değildi*." diyerek bu düşünceyi doğrulamıştı.

Onun bu sözü, Kanun-i Esasî'nin dış baskılara dayanarak gerçekleştirildiğini bir defa daha gözler önüne sermektedir.

Kaypak tabiatlıydı!

Rüşdü Paşa; otoriter, her fikre muhalefet eden, istediği zaman ağlayıp istediği zaman gülen, herkesi küçümseyip alaya alan, düzenbaz bir kişiliğe sahipti.

Cevdet Paşa'ya göre, günahın her türlüsünü herkesten fazla işlerse de bunu çevresinden gizler, herkese münâfıkâne, sanki günah işleyen o değilmişçesine davranırdı.

***

Rüşdü Paşa, Yusuf Kâmil, Fuad ve Âli Paşalara taraftar görünürse de Rıza ile Mehmed Ali Paşa tarafını da elden bırakmazdı. Zira ifadesine göre; İstanbul'dan çıkması, balığın denizden çıkması gibiydi. Taşraya atılmaktan çok korktuğundan, herkesi kullanmaya çalışırdı.[189]

***

Abdülhamid'in ilk günleriydi. Sultan, ileriyi gören, ihtiyatlı ve temkinli biri olarak tanınan Rüşdü Paşa'yı çağırıp ülkenin içinde bulunduğu şartları anlattıktan sonra kendisine sadaret teklif etmiş; ondan barışın korunmasını istemiş, Meclis-i Umumî'de Rusya'ya savaş açmak konusunda acele edilmemesini rica etmişti. Rüşdü Paşa, bu konuda genç Padişah'a ağlayarak söz verdiği hâlde, tersini yapmıştı! Mec-

[189] Ahmet Cevdet Paşa, *Mâ'rûzât*, İstanbul, 1980, s. 51.

liste, Mithad Paşa'dan sonra söz alarak Padişah'a verdiği teminatın aksine, "*Hayat ruhla kaimdir, devletin ruhu ise istiklaldir. İleri sürülen görüşler, devletimizin ruhunu yok ederek bizi ruhsuz bir kalıba döndürecektir.(…) İstiklâli kalmayan bir devlet için beka farz olunsa bile, namussuz yaşamak caiz değildir. Hakların muhafazası yolunda her fedakârlığı göze almak, namus ve şeref gereği olduğundan, reyimiz red yönündedir*" diyerek Padişah'ın tekliflerini reddetmiş, tedbir ve ihtiyatla açıklanamayacak bir tavır ortaya koymuştu.[190]

Oysa kısa süre sonra patlayan 93 Harbi aleyhimize sonuçlanmış, Mithad Paşa'nın iddia ettiği İngiliz yardımı fos çıkmış, Rumeli topraklarımızın büyük kısmı kaybedilmiş, binlerce cana mal olan Balkan felaketi başlamıştı.

***

Rüşdü Paşa, "Yıldız Mahkemesi"ndeki savunmasında, "*eli, dili ve ayağı bağlı olarak kötülerin kılıcı altına konulduğunu, Hüseyin Avni Paşa tarafından korku ve tehditlere maruz bırakıldığı*" anlatmıştı. Hâlbuki Sultan Murad'ın cülusu sonrasında, Bebek'teki yalısında darbeyle ilgili değerlendirmeler yapıldığı sırada, bir hayli kalabalık ziyaretçiler arasından birinin, Avni Paşa'nın zekice bir tedbirle, darbenin ülkede kan dökülmesine meydan bırakmadan gerçekleştirildiğini söylemesi üzerine; Rüşdü Paşa, elini gururla göğsüne vurarak "*O tedbiri onların ağababası gerçekleştirdi.*" demişti.[191]

***

Bir gün ricalden biri, eski Hariciye Nazırları'ndan Rıfat Paşa'ya gelip "*Sabık serasker Rüşdü Paşa'nın yalısının önünde pek çok kayık gördüm, ziyaretçileri çok fazla idi.*" demiş. Bu söz üzerine Rıfat Paşa, "*Yılan, çıyan benzeri mahlûkat, zehirleri azaldıkça*

---

[190] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 262.
[191] İnal, a.g.e., c. 3, s. 143.

şahmaran[192] *tabir olunan hayvanı bulup dilinden zehir alırlarmış. Kayık sahiplerinin ziyareti de o nevi menfaat sağlamaya yönelik olsa gerek*." cevabını vermiş.[193]

Faydalı hiçbir işi yok!

Sultan Abdülaziz'in, Rüşdü Paşa hakkındaki kanaatleri şu merkezdeydi: "İdarecilik kabiliyeti zayıftı. Küçük bir olayda hemen istifaya kalkışırdı. Bu adamın hâlini, Karaman koyununun kendinden pek küçük bir kediden ürkerek ettiği telaşa benzetirim… Bir de zırhlı sefineleri (gemileri) sevmezdi. Önceki sadaretinde Londra'da yapılmak üzere olan bir zırhlıyı sattırdı. Şimdi de elde olanları, ekonomik kriz olduğunu ileri sürerek yine sattırmaya kalkarsa rezalet olur. Bir de geldiği vakit saatlerce tarih ve hikâye anlatır, vaaz eder. Hâsılı sözü tükenmez, lafı faydasız ve can sıkıcıdır.

Bu adam, devlete yarayacak tek iş olsun ortaya koymadı. Ecdadım, bu gibilerin aklıyla hareket etmiş olsaydı, Konya Ovası'nda göçebe olmaktan kurtulamazdık. Biraderim Abdülmecid döneminde yetişmiş olduğundan, şartlara göre istihdam ediyorum."[194]

Körler âleminde yaşamak!

Yavaşlığı ile meşhur olduğundan, Fuad Paşa'nın Rüşdü Paşa hakkında şöyle dediği rivayet olunur: "*Eğer Cenab-ı Hak, dünyayı yaratmak hususunda Mütercim Paşa ile istişare etmiş olsaydı, henüz körler âleminde idik!*"

***

Bir gün Sultan Abdülaziz, Fuad Paşa'dan, Âli ve Rüşdü Paşalarla kendi mizacını karşılaştırmasını isteyince hazırcevaplığı ile meşhur Paşa şöyle cevap vermiş:

---

[192] Efsanevî masal kahramanı yılan, yılanların şahı.
[193] İnal, a.g.e., c. 3, s. 140.
[194] İnal, a.g.e., c. 3, s. 140.

"Yeni yapılmış bir köprü tasavvur buyurunuz. Üçümüz de bu köprünün başına geldiğinde, kulunuz korkusuzca geçer. Âli Paşa tekrar tekrar muayene eder, her adımda düşünür, sonra geçer… Rüşdü Paşa ise üç tabur askerin geçtiğini görmeden geçmez…"

Allah'a, eşek havale edilir mi?

Bir gün Aziz Bey, akrabasından Şefik Paşa'nın bir işi için, birlikte Rüşdü Paşa'nın konağına giderler. Aziz Bey, orada başından geçen bir olayı şöyle anlatır:

"Paşa, setre biçiminde şal hırka giymiş, önünde fildişi bir baston tutuyordu. Bir aralık orada bulunanlardan biri yaklaşıp eteğini öptü, sonra da kendisine bir kâğıt uzatıp yerine oturdu. Paşa, kâğıdı okuduktan sonra odanın ortasına attı! Sonra da kâğıdı verene dönerek:

'*Buna imkânsız teklif denir. Bize memuriyet sipariş edilmez. Bu kadar meşguliyet içinde hatırıma gelmezsin ki sana memuriyet bulayım. Açık bir hizmet haber alırsın, haber verirsin, biz de çaresine bakarız.*'

Sonra da bakışlarını salondakilere çevirip şu garip hikâyeyi anlattı: 'Vaktiyle ihtiyar bir Bektaşî, her gün eşeğine binip işine gidip gelir, evinde münasip yer olmadığından eşeğini civardaki bir yere bağlarmış. Bir gün Bektaşî hastalanmış, oğluna eşeği bağlamasını tembih etmiş. Adam, sabah olunca iyileşmiş ve oğlundan eşeğini istemiş. Oğlu koşarak gitmiş, ama biraz sonra telaşla dönüp eşeğin çalındığını söylemiş. Bektaşî hiddetle, eşeği bağlarken kime havale ettiğini sormuş. Oğlu, 'Allah'a!' deyince babası, 'Be çocuk! Allah'a eşek havale edilir mi? Günde binlerce kişi O'ndan eşek istiyor, bizimkini de birine vermiştir. Ben eşeği bağlarken Ali'ye (Hz. Ali kastediliyor) havale ederim. Çünkü ondan kimse eşek istemez, o da kimseye vermez.' demiş.

Bizden de bin kişi memuriyet istiyor. Bu kadar kişi içinde seni nereden hatırlayıp da memuriyet bulacağım. Böyle şeyler işi olmayan adamlara havale olunur.

Bu sözleri işitince, isteğimizi söylemekten vazgeçip Şefik Paşa ile birlikte oradan savuştuk."[195]

Kendini aklama kurnazlığı!

Mütercim Rüşdü Paşa, son sadareti sırasında darbe girişimini Sultan'a haber vermek istediğini, bunun için Zât-ı Şâhâne'nin oğlu Yusuf İzzettin Efendi'ye meseleyi anlattığını, fakat beşinci günün sonunda bir sabah, Avni Paşa'nın, gözleri küçülmüş, burnunun delikleri öküz burnunun deliklerine dönmüş bir hâlde Bâb-ı Âli'ye geldiğini, Şehzâde'ye (İzzettin'e) naklettiği sözleri eksiksiz olarak kendisine tekrarladığını söyler.

Duyduğu cümleler karşısında alnına kurşun yemiş gibi olduğunu, kanı kuruyup konuşmaya mecali kalmadığını, birkaç dakika herifin yüzüne aptalca baktığını, ancak Paşa'nın, "*Ama ben inanmadım, mizaçlarını bilirim, herkesi birbirine tutuşturmayı severler.*" demesiyle, "*İşte biliyorsunuz ya!*" diyebildiğini nakleder. Avni'nin nasıl kinci bir adam olduğu bilindiğinden, Şehzâde Hazretleri'ne gizlice arz olunan önemli bilginin Ispartalıya söylenmesiyle büyük bir darbe yediğini anlatır.[196]

***

Böylece Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni'nin darbe düşüncesini Şehzâde'ye bildirdiğini, fakat ortaya bu sonucun çıktığını belirtir. Oysa olay sırasında Rüşdü Paşa sadrazamdır ve Sultan'la istediği zaman özel görüşmeler yapabilecek bir konumdadır. Yani darbe işini teferruatıyla Sultan'a arz etmesi ve kendisini bu konuda ikna etmesi mümkündü, şehzâdeyi aracı yapmasına gerek olmadığı kesindi.

---

[195] İnal, a.g.e., c. 3, s. 144-145.
[196] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 124.

Rüşdü Paşa'nın gayesi darbeyi engellemek değildi. Paşa, Şehzâde'ye yaptığını söylediği ihbarı, sonradan Yıldız Mahkemesi'nde mazeret olarak da ileri sürmüş, hadisenin bütün suçunu o anda ölmüş bulunan seraskere yükleyerek kendisini aklayıp olayın içinden sıyrılmayı düşünmüştü.

Dördüncü defa sadrazam!

Mütercim Rüşdü Paşa, devlet kademelerinde çeşitli hizmetlerde bulunduktan sonra 5 Haziran 1866'da ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Fakat kısa süre sonra Girit İsyanı alevlenerek ivme kazanmıştı. Paşa sıkıntıya gelemezdi. Yunan Savaşı'nın patlayacağını ve Rusya'nın bu işe müdahale edeceğini düşündüğünden 1867 Şubat'ında sadaretten istifa etti. 19 Ekim 1872'de bu göreve tekrar getirildiyse de dört ay sonra yeniden ayrıldı. Rüşdü Paşa'nın Sultan Abdülaziz dönemindeki dördüncü ve son sadrazamlığı 12 Mayıs 1876'dadır. Bu tarihte medrese öğrencilerinin gösterileri üzerine görevinden azledilen Mahmud Nedim Paşa'nın yerine sadarete getirilmişti.[197]

[197] Saydam, "Mütercim Rüşdü Paşa", DİA., İstanbul , 2002, c. 32, s. 202.

DARBENİN DÖRDÜNCÜ ADAMI: ŞEYHÜLİSLAM HAYRULLAH EFENDİ

"Erkân-ı Erbaa" (Dörtlü Çete) namıyla isimlendirilen şer çetesinin dördüncü ismi Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Kasımpaşalı Osman Efendi'nin torunu ve tersane yoklamacılarından Hamdullah Efendi'nin oğludur. 1834 yılında (muhtemelen) İstanbul'da doğdu. Hacı Hafız Ahmed ve Eğinli Mehmed Kasım Efendilerden ders aldı. Sesinin güzelliği, tecvit ve kıraat ilmindeki kudretiyle dikkat çekerek saraya intisap etti. Sultan Abdülmecid devrinde dokuz yıl ikinci imam olarak sarayda görev yaptı. Sultan Abdülaziz'in cülusundan sonra (1861) birinci imamlığa getirildi. Abdülaziz'in Bursa seyahati sırasında, İmam-ı Sultânî olarak yanında bulundu.

6 Ekim 1861'de Anadolu kazaskerliği pâyesini elde eden Hayrullah Efendi, Sultan'ın Avrupa gezisine de iştirak etti. Kendisine 1869'da Rumeli Kazaskerliği rütbesi verildi. Kazandığı makamlarla birlikte sırasıyla Gemlik, Molava, Bayramiç, Şarköy, Mihaliç ve Üsküdar kazaları kendisine arpalık olarak verilen[198] İmam-ı Sultânî, 1871 Haziran'ında tersane müftülüğüne getirildi. 11 Haziran 1874'te 40 yaşında iken meşihat makamına (şeyhülislamlığa) tayin edilen Hasan Hayrullah Efendi, bu makamda sekiz ay kaldıktan sonra azledilerek kendisine 2500 lira ihsanda bulunuldu.[199]

---

[198] Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı mensuplarına, idarî işlerde ve saray teşkilatında görevli olanlara, maaşlarına ek olarak verilen veya emekliye ayrıldıkları yahut azledildikleri zaman emekli maaşı olarak tahsis olunan mal ya da para.

[199] İpşirli, "Hayrullah Efendi", DİA., İstanbul, 1998, c. 17, s. 75.

Alçak ve rezil bir adam!

Hayrullah Efendi, Sultan Aziz'in imamlığında bulunmuş, mizaca hoş gidecek taklit ve dedikodular yaparak ikbal basamaklarında yükselmiş, âlim kıyafetinde, fakat bayağı bir karaktere sahip, alçak ve rezilce davranışlarıyla tanınmış bir adam olarak tarif edilirdi.[200]

Hüseyin Avni Paşa'nın taraftarlarından Başmâbeyinci Hafız Mehmet Bey bile onu, "*kul hakkı tanımayan, insan kıymeti bilmeyen, cahil ve cesur Hayrullah veya Şerrullah (Allah'ın zararlı mahlûku) haini*" diye tarif ederdi.

Şehir oğlanı bir kalleş!

Sultan Abdülaziz'in Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey, darbecilerin hal' fetvası vermesi için uygun gördükleri Hayrullah Efendi'yi şu cümlelerle anlatır: "Hayrullah Efendi, Kasımpaşalı bir soysuz, yalıçapkınlarıyla düşüp kalkan şehir oğlanı bir kalleşti, fakat sesi çok güzeldi. O sırada, Bahçekapı civarındaki Arpacı Camii'nin imam-hatibi 'Arpacılar Sofusu' diye maruf bir adam vardı. Güzel Kur'ân okur, hutbe söylerdi. Ulemâdan bazıları dahi, hutbesini dinlemeye ve cemaatinde bulunmaya koşarlardı.

Hayrullah da ona bağlanarak Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, kıraat usulü tahsil etmiş, sonra da kendisine damat olmuştu. Sultan Mecit (Abdülmecid) merhum, Afyonîzâde'yi birinci imam tayin ettiği zaman, Arpacılar Sofusu'nun damadı da beğenilerek ikinci imam olmuştu.

Sultan Abdülaziz, şehzâdeliğinde Beşiktaş Sarayı'ndaki Veliaht Dairesi'nde iken Hayrullah Efendi, aşağıda bir köşeye gizlenir, şehzâdeyi gözetler; şehzade tam teşrif ederken veya dairesine geçtiği sırada, kendisiyle sohbete kalkışırmış. Yerden temenna[201] ile iki ellerini açar, dua eder gibi başını sallayıp

[200] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 131.
[201] El ile selam verme.

'*Efendimizin cülusunu ne zaman göreceğiz?*' tarzında vaziyet alırmış. Böylece velinimeti[202] olan Abdülmecid Hazretleri'nin ölümünü temenni edermiş. Sonunda Abdülaziz Efendimizin cülusundan biraz sonra, 'Afyonîzâde şöyledir, böyledir; arkasında namaz kılınmaz.' diye etrafa yayıp adamın ayağını kaydırdı ve başimam oldu."[203]

Allah vere de bir halt yemese!

Hasan Hayrullah Efendi'nin, şeyhülislamlığa ikinci defa tayini, Akşehirli Hasan Fehmi Efendi'nin azli sonucu 12 Mayıs 1876'da olmuştu. Bu tayinde, onun sebepsiz yere azledilmesine üzülen Sultan Abdülaziz'in, onu yeniden Meşihat'a getirerek gönlünü almak istemesinin rolü olduğu söylenir. [204]

***

"Akşehirli Hasan Hoca'nın azlinden sonra uygun bir şeyhülislam arandığında, Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, -her ne sebepten ise- bu herifi (Hayrullah Efendi'yi) tavsiye etmiş... Bunun üzerine ikinci defa müftü olmuş. Fakat Rüşdü Paşa bize, '*Hiç olmazsa bir müftü mikrobu eksik olsun, diye bunu sevk ettim.*' demişti. Bunun üzerine Efendimiz (Sultan Aziz), '*Bu herifi şeyhülislam yaptık. Hâlbuki evvelce kendisine* 'müfsit imam'[205] *derdik. Allah vere de ters bir halt yemese!' demişlerdi.*"[206]

***

Bir defasında Sabık Kaptan-ı Deryalardan Hacı Vesim Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'yi ziyarete gitmiş. Başından geçen olayı şöyle anlatıyor: "Koca nankör Müfti'nin, Sultan'ı kastederek 'Seninkine ne dersin, bana gücenmiş!' demesi üzerine hid-

---

[202] Birine, etkisi yaşadıkça sürecek bir iyilik veya bağışta bulunan kimse.

[203] Sertoğlu, "Sultan Aziz'in Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey'in Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, 1965, sy. 11, s. 65.

[204] İpşirli, "Hayrullah Efendi", a.g.e., c. 17, s. 75.

[205] Bozguncu, fesatçı, fesat sokan.

[206] Sertoğlu, a.g.e., sy. 11, s. 67.

detlendim. 'Acayip! Kese kese altınları alır, türlü nimetlere nail olurken seninki idi de şimdi benimki mi oldu?' diyerek kendisini azarladım."[207]

"Şerrullah" namı kazanmıştı!

Ahmet Cevdet Paşa, Hayrullah Efendi'nin Sultan Aziz'e karşı takındığı çirkin tavrı şöyle yorumlar:

"Hayrullah Efendi, Sultan Aziz Han Hazretleri'nin özel hizmetkârıydı; bu hâince cinayete (hal'e) fetva vermesi akıldan uzak görünürdü. Bu yüzden, "şerrullah" (Allah'ın zararlı kulu) diye isimlendirildi. Hadi Kasımpaşalı bir imam efendiyi şeyhülislam yapmak âlem-i bâlânın[208] hatası diyelim; ya Rüşdü Paşa'ya ne demeli? Sultan ne yapsın? Öyle karışık zamanda en ziyade güvendiği birisini sadrazam tayin etmiş onun borcu doğruluk ve samimiyetle hizmet etmek değil miydi."[209] Lisanımızda "Al birini, vur öbürüne!" tarzında kullanılan bir söz vardır. Devletin bu son asrı, maalesef birbirinden değersiz ve şahsiyetsiz simalarla doludur. Son dönem devlet adamlarıyla ilgili olarak çokça ifade edilen "kaht-ı ricâl" (devlet adamı kıtlığı) tabiri -ne çare ki- isabetlidir.

---

[207] İnal, a.g.e., c.4-6, s. 561.

[208] Şeyhülislamı tayin makamında olup onun ilmini, kudretini ya da seviyesini tespit veya tayin edemeyen üst düzey yetkililer kastediliyor.

[209] Ahmet Cevdet Paşa, *Mâ'ruzât*, İstanbul, 1980, s. 234.

DARBEYE KARIŞAN DİĞER PAŞALAR: SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA

Darbe sırasında Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) Nazırı olan, Harbiye talebeleri ile Dolmabahçe Sarayı'nı karadan kuşatmak ve Veliaht Murad Efendi'yi saraydan çıkarmakla görevlendirilen Süleyman Paşa, 9 Ekim 1838'de İstanbul'un Süleymaniye semtinde, Molla Gürânî Mahallesi'nde doğdu. Babası Mehmed Halid Efendi şekerci esnafındandı, taşradan gelme idi. 1856'da Maçka İdâdîsi'ni bitiren Süleyman Paşa, 1860'da Mekteb-i Harbiye'nin 'piyade' sınıfından mezun oldu, 'Mülâzım-ı Sânî' rütbesiyle fiilen orduya katıldı. İlk görev yeri Bosna Yenipazar olan Süleyman Paşa 1862'de yüzbaşı oldu. Daha sonra hava değişimi sebebiyle geldiği İstanbul'da Arapça ve diğer Islamî ilimleri tahsil etti.

1865'te kolağası tayin edildi. Bu sırada Namık Kemal Bey vasıtasıyla "Yeni Osmanlılar"a katıldı, kısa süre sonra da hücre reislerinden oldu. 1867'de binbaşı rütbesiyle Karahisâr-ı Sâhib Redif Taburu'na atandı. Girit ayaklanması sırasında adaya gönderildi. İsyanın sona ermesiyle birlikte İstanbul'a dönen Paşa, Mekteb-i Harbiye'de kitabet (yazışma dili) öğretmenliğine getirildi. Bu arada Girit İsyanı sırasındaki hizmetleri de karşılıksız bırakılmayarak rütbesi kaymakamlığa yükseltildi (1870). Altı ay sonra çıkan Yemen İsyanı sebebiyle bölgeye gönderildi. 1871'de miralaylığa terfi ettirilen Süleyman Hüsnü Paşa orada hastalandı ve hava değişimi verilerek yeniden İstanbul'a gönderildi. Paşa'nın, 1872 Temmuz'unda mirlivâ (tuğgeneral) rütbesiyle "Mekâtib-i Askeriye Muavin Nâzırı",

bir yıl sonra da (1873) "Mekâtib-i Askeriye Nâzırı"[210] tayin edildiğini görüyoruz.

1873 yılı, Osmanlı maarifinin dönüm noktasıdır. Bu yıl, askerî ve mülkî okullarda birçok yenilik yapıldı. Büyük merkezlerde askerî rüştiyeler kuruldu. Harbiye ve Bahriye Mektebi'nin, Avrupa okulları derecesine çıkarılması için çareler aranması ve ilk mülki idâdînin açılması bu sıralara rastlar.[211]

Gurur abidesiydi!

Süleyman Paşa, hatıralarında darbenin sebeplerini şöyle özetler: "Kanun gücünün yerini şahsi gücün alması, memuriyetlerin ehline verilmemesi, tayinlerin rüşvetle yapılması, Osmanlı Devleti'nin Danimarka ve Yunanistan'dan daha kötü bir duruma düşmesi, konsolosların "devlet içinde devlet" hâline gelmesi, bazı büyükelçiliklerin danışma yeri hâlini alması, Rusların kışkırtmalarıyla çıkan Hersek ve Bulgar isyanları vs…"[212]

Paşa, bütün bu sebeplerin suçlusu olarak Padişah'ı görüyor, "ülke ve devletin kurtuluşu" için (!), onun tahttan uzaklaştırılması gerektiğini düşünüyor; hükümet ve saltanat değişikliğinin yanı sıra Meşrutiyet'in ilanını da istiyordu. Oysa darbeyi gerçekleştirecek olan "Erkan-ı Erbaa" da emir ve talimatları yabancı elçiliklerden alıyordu! Kendileri de başta rüşvet olmak üzere her türlü ahlâksızlığın içinde yüzüyor, muhaliflerini, -hatta kendisine taraftar olmayanları bile- merhametsizce tasfiye ediyor, onların hayatlarına kastediyordu.

***

Süleyman Paşa gurur abidesiydi.

"*Hiss-i İnkılab*" adını verdiği hatıratında, tevazuya gerek görmeden kendini "millî kahraman" olarak ilan eder, güzelce

---

[210] Askerî Mektepler Nâzırı.

[211] Erol Özbilgen, *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi*, İstanbul. 2006, s. 39.

[212] Süleyman Paşa, Hiss ü İnkılâb yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülûsu, İstanbul, 1325, s. 7.

över, hatta yüceltir. Şu cümleleri dikkat çekicidir: "Bir emrim ile hepsini silahlandırıp böyle büyük bir işe kalkışmam, doğrusu çok az rastlanan bir olaydır. İsmimi işitenler, bu teşebbüsün millet ve vatanın selameti uğruna olduğuna derhal karar verip emrimin uygulanmasında zerrece kararsızlık göstermez, muhalefet etmezler. Süleyman Paşa, millî düşüncenin somutlaşmış bir şekliydi!"[213]

***

Sultan Abdülaziz yönetimini, "*kanun ve şeriatı keyiflenmek için oyun sanan cahil bir zorba*" şeklinde eleştirip olağanüstü seviyede aşağılayarak kendi kişiliğini öne çıkarması, aşırı gururunun açık bir göstergesidir.

93 Harbi'nin sonlarında, "amansız düşman"ı saydığı Rauf Paşa'nın seraskerlik makamına getirilerek "Heyet-i Müşavere-i Harbiye" başkanı yapılması üzerine, istifa ederek ordudan ayrılmayı bile düşünmüştü. Ne var ki Serasker Rauf Paşa'nın özür diler gibi, başarması için elinden geleni yapacağına ve bütün gücüyle çalışacağına söz vermesi üzerine aşırı gururu tatmin olup istifadan vazgeçmişti.

Saldırgan bir mizaç!

8 Haziran 1876'da, -darbe sonrası- Meşrutiyet'in kabul veya reddi ile ilgili olarak kurulan Özel Meclis'in dinleyicileri arasında Süleyman Paşa da bulunuyordu. Bir ara Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa söz almıştı. Süleyman Paşa, hazır bulunanlara göre rütbesinin küçük olmasına aldırmadan (tuğgeneral), birden bağırmaya başladı:

"*Saltanat değişikliği, despotluğu korumak için yapılmadı; bu işi yapanların ne devrik olana şahsi düşmanlıkları ne de yerine gelene özel bağlılıkları var. Bundan sonraki konuşmanızda bu hususu dikkate alın!*"

---

[213] Özbilgen, a.g.e., s. 284.

Paşa'nın bağırarak yaptığı uyarı, tavırlarındaki hırçınlığı ve tabiatındaki saldırgan karakteristiği açıkça gösterir.

***

Süleyman Paşa'nın, "*bu işi yapanların Sultan Abdülaziz'e şahsi düşmanlıkları olmadığı*" tarzındaki sözlerine katılmak mümkün değildir. Mesela; Hüseyin Avni Paşa, 1871'de rütbe ve nişanlarının geri alınıp azlolunması ve sürgün edilişini asla unutmamış, kindarlığını Padişah'ı zehirlemek teşebbüsüne kadar vardırmıştı.

Mithad Paşa kendi kaleme aldığı hatıralarında, Tuna ve Bağdat valiliklerindeki başarılarına rağmen, sadaretten iki buçuk ay gibi kısa bir müddette azledilişini asla hazmedemediğini söyler.

Sadrazam Rüşdü Paşa, Sultan Abdülaziz'in devrinde iki defa sadaret, üç defa seraskerlik makamında bulunmuşsa da açığa alındığı dönemler uzun olduğundan Sultan'a kırgın olduğunu ifadeden çekinmez.

Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa, iki defa İstanbul'dan sürülmüş, bu yüzden Sultan'dan intikam almak için, cuntaya katılan ilk askerler arasında yer almıştı.

Özetle, hepsinin "devrik" hükümdara karşı "şahsî düşmanlıkları" bulunuyordu.

***

Müşir rütbesiyle Sırbistan'a tayininden memnun olmayan Süleyman Paşa, müşirlik fermanını âdet olduğu biçimde "*ayakta ve öpüp başına koyarak*" kabul etmesi gerekirken, oturduğu minderin hemen yanına bırakıvermişti. Çok saldırgan bir üslûpla bu tayinden memnun olmadığını belirtmiş, kendisinden önceki "dört, beş kumandanın yıllanmış pisliklerini" temizlemek gibi, hem kokusu hem de kendisi ağır, iğrenç bir yükün hamallığına gönderildiğini söylemişti.[214]

---

[214] Özbilgen, a.g.e., s. 285.

Ya riyakâr, ya dengesiz!

Süleyman Paşa, henüz kaymakam rütbesinde iken, Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı, "düşman kıran serasker, Aristo bilgisi en yüksek asker" diye överdi. Harbiye'de okutulan derslerinde, Hüseyin Avni Paşa'yı konuşmalarından dolayı, Kanuni'ye, Napolyon'a ve dünyanın önde gelen askerlerine benzetirdi. Paşa'yı onlarla karşılaştırarak göklere çıkarırdı. Fakat Hüseyin Avni'nin öldürülmesinden sonra ifadesini birden değiştirmiş ve onu; "ikiyüzlü, kibir ve azametli, egoist, inatçı, itirazcı, alaycı, yapılanları aşağılayıcı ve hakaret edici" ifadeleriyle eleştirmişti.

Darbede din istismarı!

Süleyman Paşa, bu menfi huylarının yanı sıra dindardı, namazlarını hiç ihmal etmezdi. Hayatı boyunca içki kullanmamış, görev yaptığı ordugâhlarda içkiyi ve sarhoşluğu kesin olarak yasaklamış, subay ve erlere cemaatle namaz kılmalarını emretmişti. Savaş esnasında yanındaki paşalardan birini, dine saygısızlık yaptığı gerekçesiyle tabanca ile tehdit edecek kadar manevî değerlere bağlıydı. Savaş sırasında askerin ağzından, "Allah! Allah!" nidasından başka ses duyulmazdı. Darbe günü, Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatmak için hareket geçmeden önce Harp Okulu'nun nöbetçi subaylarına abdest aldırıp cihada gidiyormuş gibi tövbe ettirmiş, iki rekât namaz kılmaları için emir vermişti!

Paşa burada, darbeye katılan askerlerin manevî duygularından istifadeyi düşünmüş, darbenin başarıya ulaşması gayesiyle, onlara mukaddes ve ulvî bir hizmette bulundukları inancını kazandırmak istemişti.

Katı bir Meşrutiyet taraftarıydı

Askerî hiyerarşide Askerî Mektepler Nâzırlığı'na kadar yükselmiş, görevi sırasında eserler telif etmiş, Sultan Abdülhamid tarafından "Âlim" olarak vasıflandırılmış bir kumandan hakkında, *"Dünyayı ve ülkenin içinde bulunduğu şartları bilemedi,*

olayları doğru değerlendiremedi." yorumunu yapmak ve bu yorumu kabul etmek mümkün değildir. Ancak, Paşa, samimi ve katı bir meşrutiyetçidir. Darbe sonrası Kanun-i Esâsî layihasını Sultan Abdülhamid'e neredeyse "zorla" kabul ettirmesi, Tanzimat Fermanı ile Anayasa'nın bir uygulaması olarak askerî okullara gayrimüslim öğrenci aldırtma girişiminde bulunması, Süleyman Paşa'nın darbe olayını düzenleyenler arasında meşrutiyeti samimiyetle isteyen yegâne kişi olduğunu göstermektedir.[215]

Askerlikten atılacaktı!

Darbeyi tamamen kendisinin organize ettiğini söyleyen Süleyman Paşa'nın sonradan vuku bulan mağlubiyeti, kendisine taraftar olan Jön Türklerce kahramanlığa dönüştürülmüştü. Paşa'nın, katı ve geçimsiz huyları yüzünden bir ara askerlik mesleğinden atılması dahi düşünülmüş, fakat "İyi ve bilgili bir subaydır" denilerek bu karardan vazgeçilmişti.

Sultan'ın, onun Harbiye Mektebi Nâzırlığı'na tayininde Serasker'e, "*Şu sarı benizli, kırmızı yüzlü, zayıf adam değil mi? Subhanallah! Bu sima bir türlü hoşuma gitmiyor; mamafih Allah hayırlı etsin!*" dediği rivayet edilir.

Türkçülüğün önderlerinden kabul edilen bu "Sarışın Paşa", meşrutiyete, Mithad'la birlikte taraftar olduğunu, lakin bu taraftarlıkta yalnız kaldığını belirtir.[216]

---

215 Özbilgen, a.g.e., s. 292.
216 Aksun, a.g.e., , c. 4, s. 132.

KAYSERİLİ AHMED PAŞA

Ahmed Paşa, 1816 yılında Kayseri'nin Develi kazasının Pusatlı köyünde doğdu. On yaşındayken babası Mehmet Efendi ile birlikte İstanbul'a geldi, 1836'da bahriye eri olarak tersaneye girdi. Daha sonra çavuşluğa yükselerek donanmaya katılan Ahmed Paşa, Karadeniz'de iki geminin çarpışması sonucu meydana gelen bir olayda soğukkanlı davranarak bir felaketi önledi. Bu sebeple önce mülâzımlığa, 20 gün sonra da yüzbaşılığa terfi ettirilerek bir korvetin[217] kaptanlığına getirildi. Sisam'da çıkan bir isyan üzerine adaya gönderilen Paşa, oradaki hizmetleri sebebiyle binbaşılığa terfi ettirildi, iftihar nişanı verildi. Girit ve Mehmet Ali Paşa isyanlarında görev alarak önce miralay, sonra da riyale (liva amiral) oldu. 1845 Ağustos'undan sonra, Mehmet Ali Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığında önce patrona (ferik amiral), ardından kapudâne (birinci ferik amiral) rütbelerini aldı.[218]

***

1853'teki Kırım Harbi'nin ilk dönemlerinde Kaptan-ı Derya vekilliği yapan Ahmed Paşa, Osmanlı donanmasının Karadeniz kumandanı tayin edildi. Bu arada Sivastopol muharebesindeki gayreti sebebiyle, kendisine vezaret rütbesi (müşirlik) verildi. Savaş sonunda (1856), merkezi Rodos olan Cezair-i Bahr-ı Sefid, 1860'ta İzmir, sonra da Sayda Valiliği'ne tayin edildi. Bu arada Beyrut Limanı'ndaki gemilerin nezareti

---

217 Fırkateynlerden küçük, sahil devriye gemilerinden büyük savaş gemisi.

218 Uzunçarşılı, "Kayserili Ahmed Paşa Hakkında II. Abdülhamid'in bir Hatt-ı Hümâyunu", Belleten, Ankara, 1943, c. 7, sy. 25-27, s. 524-525.

de kendisine bırakıldı. 1864'te Yanya, 1866'da bu defa merkezi Çanakkale olan Cezair-i Bahr-ı Sefid Valiliği'ne atanan Kayserili Ahmed Paşa, 1873 Mayıs'ında Rıza Paşa'nın yerine Bahriye Nazırlığı'na getirildi.

Bu görevi bir buçuk yıl kadar sürdüren Ahmed Paşa, 1875 Ocak'ında azledilerek Şûrâ-yı Devlet azalığına tayin edildi. Aynı sene içinde İzmir ve Bursa valisi olarak atandı. Aralık ayında gönderildiği Adana Valiliği'nden istifa ederek ayrıldı. 1876 Nisan'ında -ikinci defa- Bahriye Nazırlığı'na getirilen Ahmed Paşa, bu defaki nazırlığında, Sultan Abdülaziz'in hal'ine karar veren "İhanet Cuntası"na katıldı. Kayserili Ahmed Paşa'nın, Sultan Murad'ın cülusunun ikinci günü yaptığı ilk icraat, önceden beri arzu ettiği Bahriye Nezareti unvanını Kaptan-ı Derya'lığa dönüştürmek oldu. Bu icraatıyla çoktan beri hayal ettiği Kaptan-ı Deryalık makamına kavuşmuş oldu! [219]

Hırsının kurbanı!

Kayserili Ahmed Paşa, okuma yazması olmayan cahil bir adamdı. Cevdet Paşa'ya göre; "*Hüseyin Avni'nin gölgesi ve mahrem-i esrarı (sır ortağı) hükmündeydi.*" Mahmud Celâleddin Paşa'ya göre, zeybek olan taraftarlarıyla Mahmud Nedim Paşa'yı Çeşme'de öldürtecek kadar adi bir komitacı ruhuna sahipti. Bahriye'deki görevi sırasında suistimale bulaşmış, haksız birtakım menfaatler elde etmişti.[220]

Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey, Ahmet Paşa'nın darbeye karışmasını şöyle anlatır: "Hüseyin Avni Paşa; Kayserili Ahmed, Redif ve Süleyman Paşaları ve P……likten yetiştirdiği bazı kimseleri sahilhanesine (yalısına) çağırıp Padişah'ın amacının devlet ve hazineyi tahrip, ülkeyi düşmana teslim etmekten ibaret olduğunu söyleyerek ikna etmişti!"

---

[219] Uzunçarşılı, "Kayserili Ahmed Paşa Hakkında II. Abdülhamid'in bir Hatt-ı Hümâyunu", Belleten, Ankara, 1943, c. 7, sy. 25-27, s. 527.

[220] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 132.

Padişah'ın devleti tahrip ve ülkeyi düşmana teslim edeceği palavrasına inanılmasına imkân yoktu. Fakat darbecilerin hırs ve ihtirası, kendilerini bu inanılması güç hezeyanlara sürüklüyordu.

Nefret edilen kumandan!

Vak'anüvis Lütfi Efendi, Sultan Abdülhamid'e takdim ettiği raporda Kayserili hakkında şu tespitlerde bulunur:

"Kayserili Ahmed Paşa cahil, kötü bakışlı ve kimse tarafından sevilmeyen, aksine nefret edilen biri, bayağı bir şahıstı. Padişah'a olan hainliğinin sebebi, Sultan'ın, kaptan paşalık unvanını kendisinden esirgemesiydi. Ne büyük alçaklık! Bunca nimet, servet ve vezarete nail olmuşken kaptan paşalıkla bahriye nazırlığı unvanı arasındaki aslı olmayan, sadece vehimden ibaret olan bir fark sebebiyle, cinayete kadar varacak cüretkâr bir davranışta bulunması ne kadar şaşırtıcıdır. Bu lanet olası fikrinden dolayı, darbe gecesi, Dolmabahçe'yi denizden kuşatmıştı.[221]

Cahil ve ahmaktı. Bir gün, ağzından söz almak amacıyla evimin civarındaki konağına gidip kendisini ziyarete gittim. Görüşmem sırasında, bilinen hâdiseden söz açıldığında, yaptığından gururla söz etmeye başladı. '*Biz bu işi Avni Paşa ile birkaç seneden beri kuruyorduk.*' dedi."[222]

---

[221] Ahmed Paşa, darbe esnasında karakol gemisindeydi. Geminin toplarını saraya çevirtmiş ve eğer saraydan bir karşılık verilirse, bombalaması için Donanma Kumandanı Arif Paşa'ya emir vermişti.

[222] Uzunçarşılı, "Kayserili Ahmed Paşa Hakkında II. Abdülhamid'in bir Hatt-ı Hümâyunu", Belleten, Ankara, 1943, c. 7, sy. 25-27, s. 529.

MEHMED REDİF PAŞA

1845–50 yılları arasında Bursa'da doğan Kaşıkzâde Mehmed Redif Paşa, Mekteb-i Harbiye'yi bitirdikten sonra "mülâzım-ı sâni" rütbesiyle orduya katıldı. Memleketin çeşitli bölgelerindeki askerî birliklerde görev yaptı. Yemen isyanları sırasındaki gayret ve faaliyetleri sebebiyle müşirliğe kadar yükseldi.[223]

Darbeden bir hafta önce "Serasker Çetesi"ne dâhil olan Redif Paşa, hal' sırasında Şurâ-yı Askeriye Reisi idi. Cuntaya Hüseyin Avni'nin teşvik ve teklifiyle dâhil olmuştu.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Yaveri Ahmed Saib, Redif Paşa ile ilgili şu ifadeleri kullanır:

"Sekiz tabur asker ve Harbiye talebeleri ile birlikte Dolmabahçe Sarayı'nı karadan kuşatan birliklere kumanda eden Redif Paşa, menfaatperest, her şeyden önce kendi makam ve rahatını düşünür biriydi. Darbe cuntasına kendi amaç ve gayretinden ziyade, Hüseyin Avni Paşa'nın sahip bulunduğu güce dayanmak, ondan istifade etmek düşüncesiyle girmişti."[224]

Serasker, ordu mevcudunu bilmiyor!

93 Harbi olarak isimlendirilen 1876–77 savaşı sırasında "serasker" olan Redif Paşa, sonradan Sultan Hamid'in tahta cülusu sırasında faydalı işler yapmışsa da ülkeyi 93 Harbi felaketine doludizgin sürükleyenlerin başında yer almıştı.

---

[223] Öztuna, "Redif Paşa", Türk Ans, Ankara, 1978, c. 27, s .256.

[224] Ahmed Sâib, Vak'a-i Sultan Abdülaziz, s. 198.

Tarih 15 Ocak 1877 idi. Sultan Abdülhamid'in cülusunun üzerinden dört buçuk ay geçmişti. Ordu, Sırbistan ve Karadağ Seferleri yüzünden yorgundu. Komuta kademesinde darbeye karışmış komutanlar bulunuyordu. Maliye, büyük bir sıkıntı içindeydi. Askerine yiyecek, giyecek ve askeri malzeme temininden acizdi. Devletin, Rusya'ya karşı müttefiksiz bir şekilde savaşa sürüklenmesi, Sultan Abdülhamid'i tarifsiz şekilde üzüyor, bunu önlemek için bütün gücüyle çalışıyordu.

O sırada İngiliz Başvekili, yakın dostlarından Lord Salisbury'yi, Sultan'a göndermiş; o da Padişah'a, "*İngiliz ve Fransızlar size yardım edemezler*." demişti. Zaten savaşa taraftar olmayan Sultan, edindiği bu bilgi üzerine, Mithad, Safvet, Namık, Mahmud, Redif ve Said Paşaları saraya çağırıp düşüncelerini şöyle ifade etmişti: "*Herkes Rusya ile muharebe için 700 bin askerimiz olduğunu sanıyor. Oysa Muhtar Paşa'dan aldığım telgraf, asker sayımızın 30 bin olduğunu yazıyor! Savaş, akşamdan sabaha patlamak üzere ve bizim bütün harekâtımız bu bilgiye dayanıyor!*"

Sultan'ın bu değerlendirmelerinden sonra söz alan Mithad Paşa, Mahmud ve Redif Paşaların "*700 bin askerimiz var*." dediklerini, kuvvet yetersizliği sorumluluğunun müşir paşalara ait olduğunu söylemiş, bunun üzerine Serasker Redif Paşa, "*Yalnız başıma, bütün mesuliyeti üzerime alıyorum*." demişti.[225]

***

Ahmed Muhtar Paşa, seraskerlik makamına bir telgraf çekerek savaştan kaçınılmasını istemişti. Sonrasında başına geleni şöyle anlatır: "Devletin politikasına karışmak görevimin dışındaydı. Fakat ülkeme olan muhabbetim sebebiyle Serasker Redif Paşa'ya telgraf çekip Rusya ile muharebeden kaçınılmasını tavsiye etmiştim. '*Seferberlik düşüncesi, kalbine korku ve usanç getirmiş*.' diyerek tayinimi Girit Valiliği'ne çıkardılar."

---

[225] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 260.

Serasker sınırları bilmiyor!

Serasker Redif Paşa, 'Bakanlar Kurulu'nda Rusya ile Tuna'daki sınırlarımızdan söz eden ve bunun on saatlik bir mesafe olduğunu bildiren bir rapor okumuştu. Bunun üzerine kendisine bunun yanlış olduğu, sözü edilen sınırın Kırım Savaşı'ndan önceki durumu aksettirdiği, Paris Antlaşması ile şu anda Rusya'nın Tuna ile ilgisi kalmadığı ifade edilmişti. Fakat Serasker Redif Paşa, cehaletinin ortaya çıkmasını hazmedemeyip itiraz etti. Bunun üzerine ortaya 'Hudutname'[226] getirildi ve gerçek durum ortaya çıktı. Redif Paşa bu işe fena hâlde bozulmuştu!

Bir devletin sınırlarını bütün ayrıntılarıyla bilenler, elbette o devletin 'Genel Kurmayı'dır… Fakat ne yazık ki bizim Genel Kurmayımız, devletinin sınırlarını dahi bilmiyordu! Böyle bir komuta heyetiyle Rusya'ya karşı savaşmamızın çok tehlikeli bir oyun olacağı, ileri görüşlü kimseler tarafından açıkça görülüyordu.

---

[226] Ülkeler arasındaki sınırları belirleyen resmi belge.

ASKERÎ DARBENİN AYAK SESLERİ

Millet ve vatan sevgisiyle ilgisi olmayan "darbeci şebeke" şahsi kinler ve maddi-manevî çıkar hesapları sonucu bir araya gelmişti. Bu sivil ve askerî "iç düşman" sürüsü, Sultan Abdülaziz'i devirerek Devlet-i Âliye'nin kaderine suikast düzenlemiş asırlardır Avrupa'ya hükmeden Osmanlı'yı, bir daha dirilmemek üzere, hain ve intikamcı Batı'nın esareti altına sokmaya çalışmıştır. "Tanzimat ve hürriyet" masalıyla avutulup dış iplerle oynatılan bu "kukla aktörler", Batılı odaklarca harekete geçirilen adi bir figüranlar takımıydı.

Her biri yabancı bir elçiliğe sırtını dayayan bu köksüz adamlar, İslâm âleminin her yanında sevilip sayılan aziz halifeyi, emperyalist Batı'ya karşı devletini güçlendirmekten başka bir düşüncesi olmayan, bu gelenekçi hükümdarı, alçakça bir darbe ile indirerek Devlet-i Âliye'nin şerefli mazisini kapkara bir lekeyle karartmışlardır.

***

Hüseyin Avni Paşa'nın karanlık ihaneti şöyle de tarif ediliyor: "Bu adam, orduda fena bir çığır açmış olmanın ötesinde hiçbir mana ifade etmiyor. Bu müşir erkân-ı harp, bu serasker, bu eski sadrazam, devirdiği heybetli Türk ile hangi mihrapları yıktığını anlayamayan ikbal hastası bedbahttır!"[227]

---

[227] Tepedelenlioğlu, a.g.e., s. 43.

Cuntaya nasıl katıldılar?

Hüseyin Avni Paşa, devletin sivil erkânından Mithad Paşa'nın Meşrutiyet'i ilan arzusunda bulunduğunu ve öteden beri hükümet ve saltanat değişikliğine taraftar olduğunu bildiğinden, darbe fikrini ilk önce ona açmış, onunla anlaşmıştı. Kendisi cuntanın askerî kanadını kurmaya çalışırken, vüzera ve ulemadan meydana gelen sivil kanadı kurma görevini Mithad Paşa üstlenmişti. Paşa, bir yandan ulema ile bağlantılar kurmaya çalışıyor, diğer yandan basın yoluyla kamuoyunu hükümet değişikliğinin lüzumuna inandırmaya gayret ediyor, halkı sinsice meşrutiyet fikrine alıştırmayı hedefliyordu.

***

Ahmet Mithad Efendi, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesini, herkesten ziyade Hüseyin Avni Paşa'nın istediğini, diğerlerinin işe sonradan dâhil olduğunu söyler: "Abdülaziz'in hal' meselesini, herkesten çok amaç edinen Hüseyin Avni Paşa'ydı. Konağında yaptığı görüşmelerde, Mithad Paşa'yı kendi fikrinde bulmuş, Rüşdü Paşa'yı tehdit yoluyla ikna etmişti. Şeyhülislam Hayrullah Efendi ise bu işi destekleyen değil, ama kabul edenlerdendi."[228]

***

Mithat Paşa, darbenin planlanışını şöyle anlatır: "Hal' ve cülus lakırdıları herkesin diline düşmüştü. Vükelâ ve ulema arasında bunu bilmeyen[229] ve bundan memnun olmayan yoktu. Herkes bu işin bir an evvel gerçekleşmesini arzu ediyordu. Bir gün Fetva Emini Halil Efendi, ulemadan Eşref Paşa, biraderi Şerif Efendi ve Servet Efendi bize gelip bu bahsi açmışlar, sonunda Halil Efendi koynundan bir fetva müsveddesi çıkarmıştı.

---

[228] Pakalın, a.g.e., s. 230.

[229] İbnü'l Emin Bey, şu beyti naklediyor:

"*Padişahdan başka herkes vâkıf-ı ahval idi.*

Çünkü mülk ü gafletin Sultanı ol hakan idi."

Bu arzunun umumî olduğunda şüphe kalmamıştı. O sırada Hüseyin Avni Paşa, sık sık bizim konağa gelip, lazım olan tedbiri hazırladığını, bütün şehzâdelerin[230] rızalarını aldığını söylemişti. Vükelâ ve ulemanın dahi ittifakı vardı. Darbenin asker tarafını Hüseyin Avni, Kayserili Ahmed ve Redif Paşalar yürütüyordu. Vükelâdan da benim, Rüşdü Paşa'nın ve Hayrullah Efendi'nin bulunması kâfi idi. Cumartesi günü alınan kararda hal işinin çarşamba günü gündüz yapılması planlanmıştı. Fakat Hayrullah Efendi ile Hüseyin Avni Paşa yeniden müzakere ederek kararlaştırılan zamanı değiştirmiş, darbeyi salı gecesine almışlardı. Değişikliği bana Hayrullah Efendi bildirmişti."[231]

***

İngiliz Sefiri Henry Elliot, "*Darbeye önayak olanlar, Mithad Paşa ile Hüseyin Avni Paşa'ydı.*" ifadesini kullanarak darbenin askerî ve sivil kanadını temsil eden kişilerin bu ikisi olduğunu doğrulamıştı.

Vatan tehlike içindeymiş!

Sultan Aziz'in hal' vaktinin geldiğine karar veren Hüseyin Avni Paşa, bu keyfiyeti Sadrazam Rüşdü Paşa'ya açmış, aynı konuda Mithad Paşa ile de görüşmüştü. Rüşdü Paşa'nın, "*Böyle büyük bir meselenin icrasına kalkışmak için iyi düşünmek lazım, acele işe şeytan karışır.*" demesi üzerine, "*Demek ki siz, vatan ve milletin tehlike içine yuvarlandığını gördüğünüz hâlde, bu felaketli hâlin sonunu görmek istiyorsunuz.*" diyerek sitem etmişti.

Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın, müşirden nefere bütün erkân ve efrat nazarında kabul görüp sevildiğini, tehdidini

---

[230] İbnü'l Emin Bey, sözlerine şu notu da eklemiş: "Umum şehzâdegân" dediği zatlar arasında, hal'ine teşebbüs edilen Padişahın pek çok evlâdı vardı. Evlâd, babasının tahttan indirilmesine muvafakat ve rıza gösterir mi? Özellikle hal' olunacak babanın makamına geçecek de değiller! Başkasını tahta çıkarmak için babalarını tahttan indirmeye "muvafakat ve rıza" gösterecek evlâd düşünemiyorum. Hüseyin Avni'nin bu sözüne, olsa olsa, "darbeci kurnazlığı" denilebilir!"

[231] İnal, a.g.e., c. 3, s. 340-341.

yerine getirmeye gücü yettiğini, hatta Avrupa'da bile büyük bir şöhret ve itibara sahip olduğunu bildiğinden, kendisine itirazdan çekinmişti.

***

Mütercim Rüşdü Paşa, "Yıldız Mahkemesi"ndeki savunmasında, Hüseyin Avni Paşa tarafından defalarca tehdit edildiğini, yani "*ihanet çete*"sine girmek zorunda bırakıldığını söylemesine rağmen, cuntanın üçüncü ayağıdır.

***

Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni ile aralarında bağlantı kuran Sadık Paşa ile mektuplaşırdı. Bu mektupların birinde şu dikkat çekici cümleler yer alır: "Hüseyin Avni'nin gizlice Mütercim Rüşdü Paşa ile birlik yemin edip entrika çevirmekte oldukları ortaya çıktı. Rus ve Almanya sefareti de bunlarla birlikte hareket ediyor."[232]

***

Rüşdü Paşa için, Ahmed Cevdet Paşa'nın tespiti şöyledir: "Yanına gelip gidenlere ülkenin içinde bulunduğu durumun ağırlığından söz eder, geleceğin vahim olduğunu anladığını söylerdi."[233]

Önce kullan, sonra saf dışı et!

Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mithad Paşa'dan sonra darbeyle ilgili ilk görüşmeyi, Askerî Şûra Reisi Redif Paşa ile yaptı. Paşa'ya, memleketin gidişatını beğenmediğini söyledi ve sustu. Onun bu konudaki fikirlerini öğrenmek istiyordu. Kısa süren görüşmenin ardından ikna edilen Paşa, cuntadaki yerini alıverdi.

Redif Paşa da boş durmadı. Seraskere, "Askerî Mektepler Nazırlığı"na yeni tayin olunan Süleyman Paşa'yı tavsiye etti. Gi-

---

232 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 85.
233 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 113.

rit ve Yemen isyanları sırasında onu yakından tanımış, güvenilir olduğuna kanaat getirmişti!

Süleyman Paşa, zaten seraskerin yetiştirmesiydi. Konuşmaları ve davranışlarıyla subay adaylarını heyecanlandırıyor, genç Harbiyelilere kendisini sevdiriyordu. Onlara, devletin eski devirlere göre çok gerilediğini, Türk milletinin bunu hak etmediğini, yükselmemiz için meşrutiyet rejimini almamız gerektiğini anlatıyordu. Hüseyin Avni, eski talebesinin Harbiye'de böyle telkinlerde bulunduğunu öğrenince, aradığı adamı bulduğunu anlamıştı. Onun "Demokrasi ve Hürriyet"le ilgili fikirleri, kendisini zerre kadar ilgilendirmiyordu, bu fikirlerin karşısındaydı. O, Fransız İhtilâli'nde olduğu gibi, ihtilâlcilerin idealistleri hizmette kullandıktan sonra saf dışı ettiklerini iyi biliyordu.[234]

Lakin Süleyman Paşa'nın da serasker hakkındaki kanaatleri de şu merkezdeydi: "Hüseyin Avni Paşa, kendini beğenmiş, alaycı, baskıcı, inatçı bir şahsiyetti. Başkalarının bütün yaptıklarını değiştirmeye çalışırdı. Bu, karakterinin ayrılmaz bir parçasıydı, bundan büyük keyif alırdı."[235]

***

Süleyman Paşa'ya göre, "askerî darbe" fikrini seraskerin aklına kendisi getirmişti! Avni Paşa, Harbiye'yi sık sık ziyaret eder, onunla memleketin kötüye gidişini ve bunun düzeltilmesi çarelerini konuşurdu. Bir defasında Serasker, "*Peki ne yapalım?*" diye sormuş; o da "*İspanya kraliçesini vaktiyle asker indirmedi mi?*" demişti. Böylece Serasker'in yüreğine su serpilmiş, ortağını bulmuş, darbeye kesin karar vermişti.[236]

***

Serasker, cuntanın has üyeleriyle yaptığı sonraki toplantılara, Süleyman Paşa'yı da çağırmaya başladı. Bunların birinde

---

234 Öztuna, a.g.e., s. 43.
235 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 594.
236 Süleyman Paşa, a.g.e., s. 9/12.

"darbenin nasıl icra edileceği" görüşüldü. Yoğun tartışmaların ardından, Dolmabahçe Sarayı'nın Harbiye taburları tarafından kuşatılması ve Veliaht Murad Efendi'nin, *Efendi Dairesi*'nden alınıp Bâb-ı Seraskerî'ye getirilmesi işi Süleyman Paşa'ya verildi.[237]

Cunta'nın gizli toplantıları!

Ahmed Cevdet Paşa, cuntanın gizli birtakım faaliyetlere giriştiğini yazar ve olayları şöyle özetler: "Rüşdü Paşa, Şeyhülislam, Serasker, Kaptan ve Reis Paşalar arasında gizli müzakereler cereyan ediyordu. Konuyu bilmiyor, harple ilgili olduğunu sanıyorduk. Hâlbuki onlar, Sultan'ın tahttan indirilmesini görüşüyorlarmış. Bundan kimsenin haberi yoktu, böyle bir söz işitilse dahi önemsenmiyordu. Çünkü Avni ve Mithad Paşaların böyle bir işe cüret etmeleri düşünülse dahi, Sadrazam Rüşdü Paşa, gayet ağırbaşlı, ihtiyatlı biriydi. Hayrullah Efendi ise Sultan'ın çok özel dostuydu. Böyle tehlikeli, sonu belirsiz ve çirkin bir harekete kalkışmalarına kimse ihtimal vermezdi."[238]

***

Ahmed Cevdet Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın kendisini aniden Yanya Valiliği'ne tayin edip İstanbul'dan uzaklaştırdığını ve bu tayinin üç ay süreceğini bildirdiğini, o zaman bu işe mana veremediğini ifade ederek: "*Sultan'ı tahttan indirmeye karar vermişti. Bu hususta bana güvenmediğinden ve üç ay içinde kalbindeki gizli cinayeti icra etmeyi kararlaştırdığından, bizi geçici olarak buradan uzaklaştırmıştı. Meğerse gizli fiilini icra ettikten sonra getirtecekmiş, bunları hal'den sonra bizzat kendisinden işittim.*"[239]

***

---

[237] Özbilgen, a.g.e., s. 53.
[238] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 120.
[239] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 95.

Cevdet Paşa, Avni Paşa'nın dalkavuklarından Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa tarafından peşine casuslar konularak takip edildiğini, kendisinden iyilik gören bir memurun bunu haber verdiğini söyleyerek durumu, kendisini çok takdir eden ve pek dindar olan Pertevniyal Valide Sultan'a haber vermek istediğini fakat bir teşebbüs manası verilmesinden çekindiğinden, düşüncesini gerçekleştiremediğini ifade etmektedir.

Talebeye para dağıtıldı!

Mahmud Nedim Paşa, sadarete ikinci gelişinde, Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı Bursa'ya, Mithad Paşa'yı Selanik'e sürmüştü. Fakat Mithad Paşa görev yerine gitmeyerek medrese talebelerinin tahrikiyle meşgul olmuş, Topkapı Çırpıcı Çayırı'ndaki konağını fesat yuvası olarak kullanmaya başlamıştı.

1876 baharı geldiğinde bir yandan Bosna-Hersek isyanları, öte yandan Bulgar isyanları Rumeli kökenli medrese talebelerini tedirgin ediyor; onlar arasında, devletin yeterli tedbiri almadığı propagandası yapılıyordu. Bu arada "Yeni Osmanlılar" denilen fesat şebekesi, talebeler arasında yapılacak basit tahriklerin büyük sonuçlar doğuracağına inanıyordu. Sultan'ı devirmek için anlaşmış olan "Paşalar Cuntası" darbe vaktinin geldiği kanaatindeydi.

Cunta, hükümeti devirmek için medrese talebesini, Sultan'ı hal' için de askeri kullanmayı planlamıştı. Talebeler, ülkenin içinde bulunduğu ağır tablo istismar edilerek ve akçe dağıtılarak aldatılacak, aralarına sarık sarıp şalvar giyen "Yeni Osmanlılar" cemiyeti üyeleri de karışacaktı.

***

Talebe isyanında, Tercüman-ı Ahval Gazetesi sahibi Âgâh Efendi ile talebelerden Yunus Kadri ve Fehmi Efendiler büyük rol oynamış; Fatih mıntıkası Zaptiye Kumandanı Abdülkerim Bey'in verimli hizmetleri geçmiş, tahrik ve teşvik çok faydalı olmuştu! İsmail Kemal, Hasan Fehmi, Köse Raif, Rıfat Bey gibi

daha birçok aydın, bu talebe-i ulûm isyanını desteklemiş, onların derslere girmemeleri için teşvikte bulunmuştu.[240]

"Yeni Osmanlılar"dan Ziya Bey de kıyafet değiştirip sarık sararak medrese talebeleri arasında faaliyette bulunmuştu.

***

Ahmed Mithad Efendi, "Talebelerin bir perşembe günü, sabah dersleri için toplandıktan sonra, *'Tahsil barış zamanında olur, fitne ve karışıklık zamanında ise silahlı bulunur, bu yüzden ders okumayacağız, şu felakete çare bulacağız.'* deyip müderris efendilere derslerini terk ettirerek, gösterilere katıldıklarını" söyler.

Sadrazama yargısız infaz!

Fatih Medrese'si talebeleri 10 Mayıs günü Beyazıt'a doğru yürüyüşe geçmişti. Onlara Süleymaniye ve Beyazıt medreseleri talebeleri de katıldı. Önce Bâb-ı Seraskerî de toplanıp sonra da heyecanlı konuşmalar yapıp sloganlar atarak hatta silah sıkarak Bâb-ı Âli'ye doğru yürüdüler. Bâb-ı Âli'ye gelindiğinde heyecan son noktaya varmış, "İstemezük!" sloganları zirveye çıkmıştı. Sıkça tekrarlanan slogan şuydu: "*Sadrazamı ve şeyhülislamı istemeyiz!*"

***

Başmâbeyinci mühr-i Hümayun'u Mahmud Nedim Paşa'dan almış, ardından kendisine canının tehlikede olduğunu, Bâb-ı Âli'den derhal çıkması gerektiğini ihtar etmiş. Mahmud Paşa, ayakkabılarını giymeye dahi vakit bulamadan, yalın ayak ve yayan, Bâb-ı Âli'den çıkıp yukarı doğru gitmeye başlamış. O sırada İran sefaretinin önünden aşağıya doğru bir talebe güruhu geliyormuş. Hemen karar değiştirerek elçiliğin alt tarafındaki sokaktan aşağıya saparak iskeleye inmiş. Oradan da bir araba bularak yalısına kaçmış.

---

[240] A.Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul, 1959, s. 97.

Meğer Süleymaniye Camii'ndeki grubun içinden fedâi tarzında bir güruh ayrılıp Mahmud Paşa'yı idam etmek üzere Bâb-ı Âli'ye geliyormuş. Onlar az sonra doğruca sadarete gelip Mahmud Paşa'yı sormuşlar. "*Şimdi azlolundu, sonra da konağına gitti*." cevabını alınca kahveciden kahve söyleyip keyifle kahvelerini içtikten sonra Süleymaniye'ye doğru dönüp gitmişler.

Mahmud Nedim Paşa'nın Bâb-ı Âli'de idam edileceği meselesi, Ebüzziya Tevfik'in "Yeni Osmanlılar Tarihi"nde de doğrulanmış, hatta bu durumun Hüseyin Avni Paşa tarafından medrese talebeleriyle mektuplaşılarak tespit edildiği de ifade edilmiştir.[241]

Açıkça görülüyor ki; mason localarının emirleri doğrultusunda hareket eden, bu yüzden "vatanı kurtaran" değil, "vatanı satan" unvanını hak eden bu ahlâksız ve cani ruhlu serasker, Sakızlı ve Şirvanîzâde'den sonra Mahmud Nedim'i de öldürmeyi planlamıştı. Hatta Paşa'nın Çeşme'ye sürülmesinden sonra da kendisini öldürme fikrini sürdürmüş, fakat Mithad Paşa'nın tepkisi üzerine bu adi işten vazgeçmek zorunda kalmıştı.[242]

***

Tarihe "Softalar İsyanı" olarak geçen bu "cunta kışkırtması" hakkında, Sultan Abdülhamid'in görüşü şöyledir:

"Hocalar arasında kıymeti olmayan, cahil, asker kaçkını, yobaz takımından birileri, birer mecidiyeye[243] tutulmuş, Âgâh Efendi (Tercüman-ı Ahval'in sahibi) gibi alçak birtakım müfsitlerin idaresi altında Yıldız Sarayı'nın önünde toplanmış, Mahmud Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin azil-

---

241 Aksun, a.g. e., c. 4, s. 114.

242 Her defasında "kurtarıcı" sloganlarla yola çıkan, bu ve bunun gibi sahtekâr güruhun yargısız infazlarına, maalesef sonraki yıllarda da şahit olunmuştur. Mesela; 17 Eylül 1961'de idam edilen merhum Başbakan Adnan Menderes ve iki bakan arkadaşı da aynı şekilde, ipleri dışarıda, düzmece bir mahkeme sonucu şehit edilmişlerdi.

243 Sultan Abdülmecid tarafından bastırılan madenî paralara halk arasında verilen isim.

lerini istemiş, bu arzularının gerçekleşmesini de başarmışlardı. Ayrıca bu haşerat, İstanbul'un pek çok yerinde, özellikle büyük meydanlarda mitingler yaparak halk arasına fesat ve kötülük tohumları aşılamaya çalışmış, ahaliyi Sultan Aziz ve sadıklarından nefret ettirmek için gayret göstermişlerdi."

***

Veliaht Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki, İstanbul'da bir karışıklık çıkarılarak Mahmud Nedim'i sadaretten, Hasan Fehmi Efendi'yi meşihattan düşürmek için Mithad Paşa'nın yardımıyla medrese talebelerine gizlice para dağıtıp talebeyi ayaklandırmıştı.

***

Fransız Araştırmacı Michel de Grece, olayları Sultan Abdülhamid'in dilinden şöyle özetler: "Bana göründüğü kadarıyla softaların gösterileri üç kelimeyle özetlenebilir: Mithad, Elliot ve Altın. Anladım ki İngiltere, rakibi Rusya'ya kaptırdığı İstanbul'daki yerini geri almak için merhametsizce bir saldırıda bulundu."

***

Sonuç olarak; darbecilerin ilk hedefi olan hükümetin başı Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, 11 Mayıs 1876 günü "Paşalar Cuntası" taraftarlarının gayretleriyle sadaretten azledilmişti. "İhanet Cuntası" tarafından tezgâhlanan "Talebe Hareketi" ya da diğer adıyla "Softa İsyanı" 30 Mayıs 1876 darbesinin ayak sesleridir.

Darbedeki İngiliz oyunu

İngiliz Sefiri Henry Elliot, darbeden beş gün önce Londra'ya gönderdiği raporda, İstanbul'daki isyan ve provokasyon atmosferini şöyle anlatır:

"Kanun-u Esasî ve Meclis-ı Mebusan sözleri artık herkesin dilinde... Medrese talebeleri, gerek Müslüman gerek Hristiyan bütün ahali desteğinin arkalarında olduğunu biliyor. Bu yüzden,

devlet ve milletin idaresini Meclis-i Mebusan gibi bir usule bağlamadıkça rahat durmayacaklardır. Eğer Sultan Aziz bunların taleplerini reddederse, darbe kaçınılmaz gibi görünüyor. Sultan, her ne kadar kardeşlerini hapsedip gözaltında tutuyorsa da hürriyet taraftarlarının reisi Murad Efendi (Veliaht) ile haberleşmeye devam ediliyor. Kendisinden, cülus eder etmez, Meşrutiyet'i kabul edeceğine dair söz alındı. İstanbul'da yakında ortaya çıkacak hadise, gözler önünde ve apaçık cereyan ettiği hâlde, Saray'da zerrece telaş olmaması ve sayısız ajanları olan General İgnatiyef'in bile bundan habersiz bulunması, çok şaşırtıcı ve garip..."[244]

Sefirin bu açıklamaları, darbe işinde İngiliz hükümetinin aktif rolünü açıkça göstermiyor mu?

***

Elliot, cunta erkânının kendisiyle anlaştığını da şu sözleriyle itiraf eder: "Mithad Paşa ve taraftarları, İngiltere'nin desteğinden emin olmasaydılar, Meşrutiyet'i getirmek gibi tehlikeli zorluklarla dolu bir hareketin içine girmeye bu kadar kolay teşebbüs edemezlerdi."[245]

***

Henry Elliot'un hatıralarına göre, İngiliz sefiri, darbecilerin bütün tasavvurlarından haberdardır. Onların yapacakları iş, kendi tabiriyle, "*her İngiliz tarafından takdir ve tasvip edilecek*" bir harekettir. İngiliz Sefiri, Hüseyin Avni'nin, Abdülaziz'i hal' gibi gayet önemli bir hizmette (!) bulunduğundan da söz eder. Bu durumda, "hizmet"in İngiltere'ye olduğunda hiç şüphe yoktur.

Sefirin bu ifadelerinden anlaşılıyor ki darbeyi gerçekleştirecek olanlar, kozmopolitler cephesidir. Bunların hemen hepsi ya İngiliz dostu ya da adamıdır. İçlerinden pek azı saf bir vatanseverlikle hareket etmektedir.

---

[244] Soko, a.g.e., s. 13.
[245] Elliot, a.g.e. s. 5.

Siyonizm parmağı!

Mahmud Nedim Paşa, Bektâşi tarikatına bağlıdır. Onun bu bağlılığı, ayıplanıp kötü görülerek aleyhine beyitler yazılmıştır. Paşa'nın tamamen millî bir tarikat olan Bektâşiliğine karşı, muhaliflerinin çoğu, meşhur Tanzimatçılar gibi masondurlar; İskoçya ve Fransa localarına bağlıdırlar.[246]

***

Sultan Abdülaziz'in saltanatını, Murad Efendi lehine bir askerî darbe ile yıkacak olan bu hareketi, Siyonizm'in bir zaferi olarak görmelidir. Zira vatanın selametiyle ilgili hiçbir konuda işbirliğine varamayan muhafazakâr rical ile inkılâpçı zümre, memleketin ikbal ve istikbali için (!) karanlık görünen bir konuda işbirliğine kolaylıkla varmıştı. Böylece kuvveden fiile çıkardıkları düşünceleri sonunda Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, yerine Veliaht Murad oturtulmuştu. Padişah'ı devirmeye karar veren gizli kuvvet için önemli olan, Osmanlı tahtına Murad Efendi'nin getirilmesiydi.[247]

***

Veliaht Murad Efendi, 20 Ekim 1872 gecesi "Proodos Locası"nın kurucusu Louis Amiable'in mason lokali hâline getirdiği Kadıköy'deki evinde, tekris töreniyle[248] mason teşkilatına girmiş, fakat olay bununla bitmemişti. Bir yıl sonra kardeşi Şehzâde Nureddin, 1875 Ağustos'unda da diğer kardeşi Şehzâde Kemaleddin cemiyete katılmıştı. Şehzâde Nureddin Efendi'nin tekris töreninde yaşanan acı daha da büyüktü; zira bu törende Osmanlı tahtının vârisi Murad Efendi, masonlukta 18. dereceye yükseltilmiş, üstelik kendisine "Üstat" unvanı verilmişti.

***

---

[246] Aksun, a.g. e., c. 4, s. 118.
[247] Ayverdi, a.g. e., c. 2, s. 370.
[248] Masonların yeni üyeleri için yapmış oldukları özel bir tören şekli.

Mason teşkilatının Grand Orient (Büyük Doğu) isimli locasından Veliaht Murad Efendi'nin dostu Dr. Skalyeri'ye gönderilen mektupta şu satırlar yer alıyordu:

"*Sevgili kardeşim, eserinize devam ediniz, yeni kardeşlere de 2. ve 3. dereceleri aynı gizlilik içinde veriniz. Öyle yapınız ki; bu derecelerin tedrisatı, aklında ve kalbinde silinmeyecek izler bıraksın. Böylece hem masonluğa, hem vatanınıza hem de insanlığa çok büyük bir hizmette bulunmuş olacaksınız!*"

***

Sultan Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da Batı'nın yoğun gayretleri sonucu, bir askerî darbeyle iktidardan uzaklaştırılmış, yerine Veliaht Murad oturtulmuştu. Bundan hem Avrupa, hem mason camiası hem de cunta memnundu çünkü Osmanlı tahtı, hanedan üyesi bir masona emanet edilmişti![249]

Abdülaziz nerede hata yaptı?

İbnü'l Emin Bey, Abdülaziz'in zaaflarını şöyle sıralar:

*Sadrazamların, vekillerin ve sair büyük memurların sık sık değiştirilmesi, bazısının muhakemeye dahi lüzum görmeden sürgüne gönderilmesi,

*Hüseyin Avni Paşa gibi merhametsiz ve yaman bir kindarı, ceza verip sürgüne gönderdikten sonra, tekrar iktidara getirmesi,

*Rüşvet belasını Saray-ı Hümâyun'a, hatta Harem'e kadar sokan ve sokturanların yerin dibine sokulmaması,

*İsrafa meydan verilmesi,

*Tecrübesiz, cahil ve soy şerefinden mahrum birtakım halk çocuklarının kurenâlıkta (bir tür danışmanlık) kullanılması, bunların fesatçı ve çıkarcı hareketlere kalkışmaları,

---

[249] Ancak Batı'nın hesapları tutmadı, kaderin tecellisi bambaşka yönde gelişti. Kendisine büyük ümitler bağlanan Sultan Murad, kısa sürede aklî dengesini yitirerek cinnet sınırlarında gezmeye başladı. Sadece 93 gün süren saltanatın ardından, yine aynı cunta tarafından tahttan indirildi.

*Padişah'ın hiddetinden çekinilerek her hareketin kendisine arz edilememesi, hatta aleyhinde vuku bulacak teşebbüsten dahi haberdar edilememesi,

*Kendisinin, pek derin gurur ve gaflet uykusuna dalarak bir fitne yapılacağına asla ihtimal vermemesi.[250]

***

"*Allah, bir şeyin olmasını dileyince, sebeplerini de yaratır*." ayetinin hükmünce Sultan, kendi eliyle kindar ve intikamcı düşmanını tekrarla devletin en önemli makamlarına getirmiş, hatta sadaretle beraber seraskerliği de uhdesine vermiş; bu suretle siyasi, mülkî ve askerî her türlü işi kendisine tevdi etmişti. Bu yüzden böyle bir sonuç âdeta kaçınılmaz olmuştu.

***

Sultan Abdülhamid, darbelerin arkasındaki yabancı parmağını şu ifadeleriyle net ve açık bir şekilde ortaya koyar:

"Cedd-i azizim Selim Han (III. Selim), 'Yabancıların elleri ciğerlerimin üstünde geziniyor, aman biz de yabancı devletlere elçi gönderelim, onların ne yapmakta olduklarını bir an önce öğrenmeye çalışalım.' diye feryat etmişti. Ben, bu yabancı elleri ciğerlerimin içinde duyuyordum. Sadrazamlarımı, vezirlerimi satın alıyorlar ve mülküme (devletime) karşı kullanıyorlardı! Ben, nasıl olur da devlet hazinesinden beslediğim bu insanların ne yaptıklarını, neye hazırlandıklarını öğrenmeyebilirdim."[251]

---

250 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 598.
251 Abdülhamid II, a.g.e., s. 82.

İHANET ŞEBEKESİ HAREKETE GEÇİYOR!

Talebe-i Ulûm hareketi, Sultan'ı endişelendirmişti. Hem durumu gözden geçirmek hem de asilerin taleplerini değerlendirmek amacıyla Saray'da hemen bir toplantı düzenlendi. Pertevniyal Valide Sultan, talebelerin taşraya gönderilmesini istiyordu, fakat fikri kabul görmedi. Sultan ise Serkurenâ Hafız Mehmed Bey'le Seryaver Halil Paşa'yı talebelerin toplandıkları camilere göndererek taleplerinin inceleneceği vaadinde bulunmuş, ardından hükümet değişikliğini kabul ederek sadaret mührünü Mütercim Rüşdü Paşa'ya vermişti. Bu karar, isyana kuvvet kazandırmıştı.

Yeni sadrazamın tavsiyesi üzerine şeyhülislamlık makamına Hasan Hayrullah Efendi, seraskerlik mevkiine Bursa valisi Hüseyin Avni Paşa getirildi. Mithad Paşa ise Şûra-yı Devlet Reisi oldu. Yapılan bu değişikliklerle hem sivil hem de askerî yönetim cuntanın eline geçmiş, "darbe" için uygun ortam doğmuştu. Bu fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini bilen "İhanet Şebekesi" hükümet kurulur kurulmaz harekete geçti. Sultan'ın, yeni hükümetten intikam alacağı endişesi, darbenin çabuklaştırılmasında etkili olmuştu.

***

Mekteb-i Harbiye Kumandanı Süleyman Paşa, darbeden önceki pazar günü, Serasker'in yalısından çağrıldığını, bu görüşmede Sadrazam'la konuşulduğunu, Şeyhülislam'ın, Kazasker Fi-

libeli Kara Halil'in ve Şirvanî Ahmed Hulusi Efendi'nin ittifaka katıldığını öğrendiğini belirtir.

Rivayete göre Fetva Emini Kara Halil, ilmiye sınıfının en bayağı şahsiyetlerinden biridir. Şeyhülislam ikna edildikten sonra, sıra, fetvayı yazıp Şeyhülislam'ın imzasına açacak olan Kara Halil'e gelmişti. Cuntanın sivil lideri Mithad Paşa, Kara Halil'i konağına çağırdıktan sonra şöyle sordu:

"*Padişah milleti mahvetti, devlet hazinesini israf etti. Bunun düzeltilmesi için Sultan'ın tahtından indirilmesi düşünülüyor. Dinimizce bu işi yapmak uygun mudur?*"

Fetva Emini şöyle cevap verdi:

"*Bu hayırlı işe, çarşaf kadar fetva veririm!*"

Bu hüküm üzerine, darbenin icrasına biraz daha yaklaşıldı.[252]

Darbecilerde, yürekler Selanik!

Sultan Abdülaziz, 28 Mayıs Salı gününün akşamı yaverlerinden Hüsnü Bey'i, Hüseyin Avni Paşa'ya gönderdi. Hüsnü Bey, Serasker'e hitaben, "*Efendimiz, ya bu akşamya da sabaha sizi istiyorlar*" diyerek kendisini saraya çağırttı.[253] Bu davetten, seraskerlikten azledileceği manasını çıkaran Serasker, korkuya düşerek sabahleyin geleceğini bildirdi.[254] Hüseyin Avni, yaveri gönderdikten sonra, Sadrazam Rüşdü ve Mithad Paşaları büyük

---

[252] İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal, Hatırat-ı Âtıf, "Türk Tarih Encümeni Mecmuası", sy. 85-90, s. 188.

[253] Hüsnü Bey, Hüseyin Avni Paşa'nın yalısında gördüklerini şöyle anlatır: "Yalıya girdiğimde, bir uşak, tepsi içinde mezeleriyle beraber bir şişe rakıyı Paşa'nın odasına götürüyordu. Birden beni gördü, ama görmezlikten geldi. Odasına girdiğimde birkaç kişi daha vardı. İradeyi tebliğ edince, 'İşlerim var gelemeyeceğim, yarın gelirim' dedi. Bunun üzerine, 'Bendeniz serkurenaya, Serasker Paşa gelemiyorlar,' dediğimde, 'Bendenizi tekdir ederler; niçin güzelce tahkik etmedin, Serasker Paşa'nın işleri ne imiş, ne için gelemiyorlar?' dediklerinde, 'Ne diyeyim?' dedim. Bunun üzerine Paşa, 'Sizi tekdir etmezler gidin, burada işim olduğunu söyleyiniz', dedi.

[254] Hâlbuki Sultan'ın, Serasker'i aratmasının sebebi, Şam ordusundan getirtilen askerin kışlalara yerleştirilmeyip sarayın önünde bekletilmesi sebebini araştırmaktı.

bir telaş ve heyecanla yalısına davet etti. Hal' planlarının Abdülaziz tarafından hissedildiğini, ne yapmak gerekiyorsa, ertelemeden hemen bu gece yapılması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine darbenin hemen o gece yapılmasına karar verildi.

***

Bu noktada, "*Hain korkak olur.*" atasözünü hatırlamamak mümkün değildir. Sultan'ın daveti üzerine, çeteci paşaların yürekleri üç buçuk atmaya başlamış, derin bir şaşkınlığa düşmüşlerdi. Darbeciler, yapılan bu toplantıda çok feci korkular geçirmiş, en ufak şeyden şüphelenmiş, sahilden geçen kayıklardan ürkerek "*Ha yakalandık, ha yakalanıyoruz!*" türü endişeler beyan etmişlerdi.

Bundan sonra, Veliaht Murad'ın hekimi Kapolyon'la tartışmalar cereyan etmiş; Serasker tarafı, Şehzâde'nin kendi başına saraydan çıkmasını diğerleri ise Veliaht'ın asker ve ordu ile alınması gerektiğini, aksi takdirde işin Avrupa tarafından çirkin görüneceğini iddia etmişlerdi. Murad Efendi'nin bu noktada ısrarı, darbenin başarısızlıkla sonuçlanması hâlinde kendilerini savunmak içindi. İşin öğle üzeri yapılması arzusu ise bir engelin ortaya çıkması halinde, paşaların kurtuluşunu sağlayıp suçu küçük rütbeli subaylara yüklemek içindi. Yani hem bu işe cüret ediyor hem de tıpkı bir hırsız gibi, yaptıklarından korkuyorlardı.[255]

***

Sultan Abdülhamid olayı şöyle yorumluyordu: "Sultan Aziz, Hüsnü Bey isimli yaveri tekrar göndermiş, fakat Hüseyin Avni şüphelenerek '*Yarın gelirim!*' diye saraya gitmemişti. Kuranâdan Hafız Mehmed Bey, fesat cemiyetinin taraftarı olduğundan, Hüseyin Avni'nin davete icabet etmeyişini, 'Askeri Selimiye Kışlası'na yerleştiriyor; yarın sabah gelip ayağınıza yüz sürecektir.' diyerek önemsiz göstermiştir. Böylece merhum Padişah'ı aldatarak Hüseyin Avni ve arkadaşlarının hıyanet ve cinayetlerini örtmeyi başarmıştı."

---

[255] Aksun, a.g.e., s. 135-136.

Canını düşünen kahraman!

Gerek Hüseyin Avni'nin gerek sair vekillerin, darbe saatini gündüz saat beşe, yani vekil vapurunun İstanbul'a gelmesinden sonraya almalarının sebebi, eğer ters bir durum ortaya çıkarsa, "*Demek asker isyan etmiş, bizim bundan haberimiz yok, o sırada biz meclis müzakereleriyle meşguldük.*" diyebilmek içindi. Darbe gerçekleştikten sonra dahi, eğer Sultan Aziz'in taraftarları ortaya çıkarsa, kendilerine bir suikast yapılabileceği korkusundandı.

***

İşte hayatını hiçe saydığını iddia eden vatanperverin içyüzü! Görülüyor ki Paşa, saat beşte meclis salonuna kurulacak, fakat 300 kadar Harp Okulu talebesiyle beş on kurmay subayı, darbeye iştirak eden tabur kumandanları başarılı olamadıkları takdirde -yani paşaların selameti namına- "isyan etmiş birtakım herifler" hakaretiyle kurşuna dizdirilecekti. Hatta seraskerliği dolayısıyla bu görevi de -saltanata olan sadakatinin yüksekliği, Padişah'a olan samimi muhabbet ve bağlılığı sebebiyle (!)- Hüseyin Avni Paşa yerine getirecekti. Gördünüz mü vatanperverlikteki yüceliğin hikmetini? [256]

İngiliz filosundan garanti!

Tedbirde kusur etmemek için, darbe girişiminin tertipçisi olan cuntacılardan biri bizzat İngiliz elçiliğine giderek girişimleri başarıyla sonuçlanmadığı takdirde hayatlarını kurtarmak için, Beşike Limanı'na demir atmış olan İngiliz filosunun harekete hazır bulundurulmasını rica etti. İngiliz Sefiri Elliot, bu konuda kendilerine garanti verdi. Filo kumandanı, verilecek işaret üzerine doğruca İstanbul'a hareket edecek, Dolmabahçe Sarayı önüne demir atacaktı. Çanakkale Boğazı kumandanına da gerek-

[256] Pakalın, a.g.e., s. 148.

li talimat verilecek, İngiliz filosunun Boğaz'dan geçişine engel olunmaması istenecekti.[257]

Saray bombalanacak!

O lânetli gece Sadrazam Rüşdü, Bâb-ı Seraskerî'ye; Süleyman Paşa, Mekteb-i Harbiye'ye; Redif Paşa, Gümüşsuyu ve Taşkışla'daki taburların başına; Kayserili Ahmed, saray civarında bulunan "Mesudiye Fırkateyni'ne; Serasker Hüseyin Avni ise Veliaht Murad'ı almak için tersane çatanasıyla Fındıklı Camii İskelesi'ne hareket etti. Veliaht, Süleyman Paşa tarafından saraydan alınıp Hüseyin Avni'ye burada teslim edilecekti.

Süleyman Paşa, Mekteb-i Harbiye subaylarından Miralay Ahmed, Kolağası Bedri ve Re'fet Beylere tasarlanan olayı bütün ayrıntılarıyla açıklamıştı. Taşkışla ve Gümüşsuyu kışlalarındaki tabur subaylarını çağırıp eğer saray üzerine bir taraftan yardım gelecek olursa, askerin bu saldırıyı püskürtmek için, her an Dolmabahçe üzerine yürümeye hazır bulundurulmasını emretmişti. Mekteb-i Harbiye'nin Dolmabahçe'ye bakan arka tarafına toplar yerleştirilmişti.

Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa, sarayı deniz tarafından kuşatmış, eğer saraydan silah atılacak olursa hemen karşılık verilmesi için zırhlı donanmanın kumandanı Arif Bey'e emir vermişti. Harbiye talebeleri sarayın Beşiktaş yönünü, kışlalardaki asker ise Dolmabahçe tarafını tutacak; donanmadan da sandallarla asker indirilerek sarayın denizden girişi kesilecek, saray etrafındaki karakollarda bulunan askerin silahları alınacak, karşı çıkan olursa, Harbiye'den ve zırhlılardan saray üzerine top atışı yapılacaktı. İstanbul tarafındaki askerin olayı haber alarak karşı tarafa geçmelerini engellemek için köprü açılacaktı. Derviş Paşa'nın Yüksek Kaldırım'daki konağı kuşatma altına alınarak Paşa'nın dışarı çıkmasına izin verilmeyecekti.[258]

---

[257] Osman Nuri, a.g.e., c. 1, s. 25.
[258] Osman Nuri, a.g.e., c. 1, s. 26.

Seraskerin endişesi!

Karanlık ve yağmurlu bir Salı gecesiydi. Paşalar, emir doğrultusunda sarayı kuşattılar. Veliaht Murad Efendi, olayın Çarşamba günü, gündüz düzenleneceğini bildiğinden uykudaydı. Süleyman Paşa, sabaha üç saat kala, birkaç subayla birlikte sarayın kapısını açtırarak doğruca Veliaht Murad Efendi'nin dairesine geldi. Birkaç haremağasına: "*Şehzâde hazretlerine söyleyiniz, kendisine önemli maruzatım var; beni huzura kabul buyursunlar.*" dedi. Darbenin bir gün sonra olacağını bilen veliaht, haber üzerine telaşlanmıştı.

Sonunda Süleyman Paşa'yı kabul eden Murad Efendi, "Beni götürüyorlar; birader daireme gelsinler." diyerek Şehzâde Abdülhamid'e haber gönderdi. Böylece, bu işte bir suçu olmadığını, kendisinin saraydan zorla çıkarıldığını anlatmak istiyordu.

***

Gece Fındıklı Camii İskelesi'ne çıkan Serasker, birliklerin saray civarına gelip gelmediğini öğrenmesi için birini göndermiş, biraz sonra saray çevresinde hiçbir değişiklik olmadığı haberini alınca, "*Ah paşa ah!*" diyerek telaşlanmış, korku içinde sahilde kendisini bekleyen çatanaya girip çıkmış, sonra da sinirli biçimde sahilde dolaşmıştı. Daha sonra, askerin geldiği bildirilince rahatlamış, faytonuna binerek hemen saraya hareket etmişti.

***

Murad Efendi, Harp Okulu talebelerinin selamlamaları arasında -Süleyman Paşa'nın arkasında- ağır adımlarla sarayın cami tarafındaki kapısına doğru yürüdü. Bu esnada Sultan'ın pencerelerden bakan adamları, darbeye ihtimal vermiyor, "*Murad Efendi, herhâlde bir hainlikte bulundu ki Efendimiz cezasını vermek üzere asker gönderip kendisini aldırdı.*" düşüncesiyle olanları sükûnet içinde seyrediyordu.

Dış kapıdan yirmi otuz adım henüz açılmışlardı ki Dolmabahçe tarafından faytonuyla Hüseyin Avni Paşa göründü. Veliaht'ı görünce arabasını durdurup Murad Efendi'yi yanına aldı.

***

Süleyman Paşa, *Hatırat*'ında, "Serasker'in, Sultan Murad'ı görünce, geleneklerimize göre arabadan inmesi gerekirken, ya korku ve telaşından ya da ziyade kibir ve azametinden faytondan inmedi; sadece '*Buyurun!*' diyerek şehzâdeyi yanına aldı." demektedir.

Veliaht Murad'a biat ediliyor!

Fayton, Dolmabahçe Camii avlusundaki deniz kenarında durdu, içindekiler hazır bulunan üç çifteye bindiler. Biraz açıldıktan sonra Serasker Paşa'nın beş çiftesine aktarma oldular. Yağmur ve fırtına o kadar şiddetliydi ki ciddi sıkıntı çekiliyordu. Nihayet Salı Pazarı önlerine geldiklerinde, devriye gezen tersane çatanalarından birine geçilerek Sirkeci Rıhtımı'na ulaşıldı. Veliaht Murad, Serasker'in refakatinde buradan Bâb-ı Seraskerî'ye[259] getirildi. Burada kendilerini Sadrazam Rüşdü, Mithad, Namık Paşalarla, Şeyhülislam Hayrullah Efendi bekliyordu. Daire-i Hümâyun'a götürülen Sultan Murad'a burada biat edildi. Ardından karar mucibince Beyazıt Kulesi'ne işaret çekilerek biat merasimi yapıldığı ilan edildi. Bunun üzerine donanmadan cülus topları atılmaya başlandı.[260]

Sultan, gaflet uykusunda!

Sarayın karadan sarılması, gece sabaha karşı altıda başlamıştı. O sırada Sultan "derin uykuda" bulunduğunda haberdar olamamış, hizmetçiler de bunu kendisine haber vermeye cesaret

---

[259] Beyazıt Meydanı'nda, içinde İ. Ü. Hukuk Fakültesi'nin bulunduğu bina.
[260] Aksun, a.g.e., s. 140.

edememişlerdi. Hatta içlerinden bir kısmı, sarayı saran askerin, talebelerin ayaklanmış olması ihtimaline karşı, Sultan'ı muhafaza için geldikleri fikrine dahi kapılmıştı. Fakat Başmabeyinci Fahri Bey, durumdan şüphelenmiş, "Eğer asker, sarayı muhafaza için gelmişse, yüzleri neden saraya dönük, dışa dönük olmalı." diye düşünmüş, fakat herhangi bir girişimde bulunmamıştı. Kısaca Sultan Abdülaziz, Sultan Murad'ın cülus topları atılana kadar tahttan indirildiğinden haberdar olamadı!

***

Sultan Abdülaziz, hain çevresinin belası yüzünden, davranmaya fırsat bulamadan, âdeta kafesteki kuş gibi düşmanlarının pençesine düştü. Saray görevlilerinin çoğu bu duruma, şehirdeki bir isyan hareketi sebebiyle Sultan'ı koruma manası verdiğinden, ses çıkarmayarak oldukları yerde kalmıştı. Harem tarafında ise hiç kimse askerî hazırlıklardan haberdar olmadığından, gaflet uykusuna dalmış olan Padişah uyandırılamamıştı. Böylece Hüseyin Avni Paşa, yaptığı karanlık planları uygulamak için zerre kadar zorluk ve sıkıntıya düşmemişti.[261]

Asker darbeyi bilmiyordu!

Kara askerinin, sarayın kara kısmını kuşatmasından yaklaşık on beş dakika sonra, donanma da büyük bir hızla sandallar indirerek sarayı denizden kuşattılar. Fakat gerek asker, gerekse subaylar, Sultan Abdülaziz'in öldüğünü zannediyordu.[262] Kumandanları Arif Paşa'nın bile bu konudaki bilgisi sınırlıydı.

***

---

[261] M. Celâleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, İstanbul, 1979, s. 169-170.

[262] Osmanlı'dan günümüze, darbelerde kullanılan temel slogan "bu hayırlı (!) işin millet adına yapıldığı, onu kurtarmak adına hareket edildiği" olmuştur. Eğer darbecilerin iddiaları doğru olsaydı, milletin eli ayağı olması gereken subay ve er sınıfının, olaydaki gelişmeleri herkesten önce bilmeleri gerekirdi? Bu sloganın koca bir yalandan ibaret olduğu açıktır.

Dolmabahçe Sarayı'nın çevresinde görevlendirilen askere, "*Hocalar Padişah'ı hal' için ayaklanmış, kendisini koruyacağız.*" denilmiş; onlara, Sultan'ın tahttan indirilmesi ile ilgili hiçbir bilgi verilmemişti. Darbe hadisesi, sonradan askeri pek fazla etkilemiş, "*Eğer Padişah'ın hal' edileceğini bilseydik, gitmezdik.*" tarzında dedikodular duyulmuştu. Bunun üzerine darbede görev alan askerler, derhal İstanbul dışına gönderilmiş, yeni getirtilen askere sabık Sultan'ın parasının yarısı hemen dağıtılmıştı.[263]

***

Mahmud Celaleddin Paşa, "Padişah'ın, cesur ve fedakâr bir can dostu bulunsa, Sultan'ı askerin yanına götürse ve bu olaya kalkışanların düşmanlıklarını anlatsa idi, aldatılarak sevk olunan asker süngülerinin tersine dönmesi, dönüp fesat tertipçilerini tepelemesi kuvvetle muhtemeldi."' demişti. Yani Sultan'ın çevresinde yer alan insanlar, aklı başında, tedbirli ve sadık kimseler olsaydı Padişah bu bela ile karşılaşmayacaktı, denilebilir.

Cebrail inse kabul etmem!

Hüseyin Avni Paşa, Murad'a biat merasimi tamamlandıktan sonra, Sultan'ın Dolmabahçe'den çıkarılması için Süleyman Paşa'ya haber gönderdi:

"*Sultan Murad Hazretleri; Sultan Aziz, saraydan alınıp Topkapı Sarayı'na gönderilmedikçe, Dolmabahçe Saray-ı Hümayun'una teşrif etmeyeceklerdir. Cevher Ağa celp edilerek Sultan Aziz Hazretleri saraydan çıkarılsın!*"

***

Bu emir üzerine, idaresindeki subaylarla Harem-i Hümâyun'un kapısına dayanan Süleyman Paşa, Dârüssaâde Ağası ile görüşmek istediğini söyledi. Durum Cevher Ağa'ya bildirilince hemen kapıya koştu, gecenin ortasında saray kapısına dayanan

[263] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 532.

bakışlardan her şeyi anlamıştı. Vakit geçirmeden söze giren Süleyman Paşa:

"Ağa efendi! Millet, Sultan Abdülaziz Han'ın hareketlerinden memnun değildi, kendilerini tahttan indirdiler. Milletin selameti için kendilerini Topkapı Sarayı'na götürmekle görevliyim. Lütfen durumu kendilerine bildiriniz, hazırlansınlar, ben burada bekliyorum." dedi.[264]

Koşarak Valide Pertevniyal Sultan'ın dairesine koşan Dârüssaâde Ağası, Padişah'ın annesini uyandırdı ve vaziyeti bildirdi. Sultan Abdülaziz, Valide Sultan tarafından uyandırıldığında, Murad'ın cülus topları atılıyordu. "Neler oluyor?" diye soran Padişah'a, annesi, "Takdir-i Huda" diye başlayan garip cümleler sıralıyordu. Bir anda durumu kavrayan Sultan, annesine şöyle seslendi:

"Validem, bunu bana kim etti, beni Sultan Selim'e mi döndürdüler. Ben kime ne ettim ki?" Valide Sultan:

"Efendimiz, Avni Paşa etti!" Sultan Abdülaziz:

"Yalnız Avni Paşa etmedi ya! Hoşunduk[265] Koca Rüşdü Paşa, Hoşunduk Ahmed Paşa (Kayserili)."

Valide Sultan: "Durunuz Efendimiz anlayalım!" Sultan:

"Validem ne duracağım, ben bu felaketi otuz kırk defa rüyamda gördüm. Bundan sonra Cebrail Aleyhisselam gökten inse, devleti kabul etmem, artık makbulüm değildir. Cenab-ı Hakkın takdiri böyle imiş."[266]

Sultan Aziz'in rüyası!

Sultan Abdülaziz'in meşhur rüyası şöyledir: "Bu gece bir rüya gördüm. İngiliz donanması İstanbul'a top atıyordu.

---

[264] Hâlbuki Süleyman Paşa'nın millet dediği, 63 darbeciden ibaretti! Ama "millet" kelimesinin bu yolda kullanılması, sonraki devirlerde de unutulmayacak, uzun ya da kısa aralıklarla çok defa tekrarlanacaktır.

[265] "Hoşunduk", Farsçada "p.." anlamında kullanılan bir kelime.

[266] H.Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz*, İstanbul, 1964, s. 95.

Asker, Taş Kışla'dan inip sarayı kuşattı. Deniz tarafına geldim, saraydan çıktım. 'Serasker Avni Paşa nerede?' sualime, 'Asker onu paraladı!' cevabını verdiler. Hayırdır inşallah, şu ne acayip bir rüya..."[267]

Avni Paşa bu rüyayı işitince, Bâb-ı Âli'ye geldiğinde Maliye Nazırı Yusuf Paşa'yı buldu. "Padişah, beni azletmek düşüncesindedir, rüya söylemeye başladı." diyerek keyfiyeti hikâye etti. Maliye Nazırı, merhum Hakan'ın vefat günü, karakol bahçesinde bu rüyayı Avni Paşa'ya hatırlatınca, Paşa şöyle cevap verdi: "Abdülaziz'in saraydan çıkarıldığı doğru, ama askerin beni paraladığı yalan!" Avni Paşa, bunu söylediği anda eliyle de dizine vurdu.[268]

Ne gariptir ki darbeden 40 gün önce görülen rüya aynen çıkmıştır. Hüseyin Avni, Çerkez Hasan Bey'in eliyle mukadder akıbetine kavuşmuş, ilk kurşunu karnına yiyince elini şiddetle dizine vurmuştur.

***

Sultan Aziz Han, belki de gördüğü rüyanın tesiriyle, kaderine razı olduğundan, huzuruna giren Mabeyincisi Mehmed Bey'e şöyle dedi: "Böyle olacağını biliyordum. Zira devletin kudret ve şanının yüceltilmesine hizmet eden önceki sultanlar da benim gi-

---

[267] Yusuf Paşa, Abdülaziz'in hal'inden 1-2 gün sonra bir gece, Avni Paşa'nın yalısına gidiyor. Avni Paşa, Padişahın kendisine anlattığı o meşhur rüyasını Yusuf Paşa'ya şöyle hikâye ediyor:
"Hal'den otuz kırk gün öncesi bir sabah Huzur-ı Şahanede idim. Bana şöyle bir rüya anlattı. 'Avni Paşa, dün gece rüyamda bir şehrâyin icra olunuyordu. Sebebini sorduğumda, Murad'ın iclâs olunduğunu söylediler.' buyurdu. Bakınız rüya nasıl da aynıyla çıktı. Ama rüyanın ilavesi de vardı. Lakin o ilaveyi, rüyayı hikâye ettikten ve beni dikkatle süzdükten sonra kendileri uydurdu. Çünkü onu sevmediğimi bilirdi. Neşemi kırmak, keyfimi kaçırmak amacıyla derhal münasebetsiz bir ilave yaptı. Ama yaptığı ilave, 'Ben rüyadan değilim.' diye sırıtıyordu. İlave şöyleydi: 'Avni Paşa, o sırada bir gürültü oldu. Sorduğumda, seni merdivenin başında parçaladıklarını söylediler.'" Avni Paşa, bu sözleri alaycı bir ifadeyle söyledi. Fakat Çerkes Hasan vakası rüyanın gerisini tamamladı.

[268] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 520-521.

bi, felaketlere uğradılar. Amcam (III. Selim kastediliyor) şehid-i mağfurun uğradığı felaket, tarih sayfalarını al kanlara boyadı, cümleye sonsuz bir üzüntüyü hatıra bıraktı. Bu her daim gözümüze çarpmaktadır. İşte onların gördükleri felaket, benim için de ortaya çıktı.

Benim silahlandırdığım asker, benim düzenleyip ıslah ettiğim donanma, şu dakikada beni ablukaya almış."[269]

***

Sultan Aziz, Topkapı Sarayı'na gitmekte acelecilik göstererek yanında şehzâdeleri Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celâleddin Efendiler, başkâtip ve başmâbeynci olduğu hâlde beş-çifteye binmek üzere hareket ettiler. Hüzünlü, kederli, fakat vakur adımlarla dairesinden çıkıp saray halkının hıçkırıkları arasında rıhtıma inerek kendisini bekleyen kayığa bindiler. Sandal, Murad'ın cülusu sebebiyle donanmış savaş gemilerinin arasından geçerek Topkapı Sarayı'na doğru yöneldi. Şiddetli yağmur ve fırtına arasında Sarayburnu'na ulaşan devrik Sultan, sahilde bekleyen faytona bindirilerek saraya götürüldü. Burada, kendisine amcası Sultan III. Selim'in dairesinin tahsis edildiğini gören Abdülaziz, darbecilerin bu kararını rastlantı görmeyerek "Beni de amcam gibi burada bitirmek istiyorlar." dedi.

Yeğeninden yardım istedi

Sultan Abdülaziz'in sarayı terk etmesi üzerine, V. Murad, kendisine biat eden darbecilerle birlikte Dolmabahçe Sarayı'na geldi. Bu sırada toplar atılıyor, sarayın çevresindeki askerin "Padişah'ım çok yaşa!" âvâzeleri duyuluyordu. Biat merasimi burada da tekrarlandı. Hava karardığında, sarayın muhafazasına ayrılan, Süleyman Paşa'nın kumandasındaki Beşinci Talebe Taburu dışındaki birlikler, kışlalarına geri gönderildiler.

***

---

[269] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 152.

O sırada devrik Sultan'ın Topkapı'daki durumu içler acısıydı. Her tarafı alt üst olmuş, oturacak tek yeri bile bulunmayan dairede, kendisine bir sandalye bulunmuş, yağmurdan sırılsıklam bir hâlde, burada bir süre bekletilmişti. Abdülaziz, ıslak elbiselerini, ancak başmâbeyncinin Dolmabahçe'den yeni çamaşır ve libas getirmesinden sonra değiştirebildi. Sabık Sultan'ın yanına bir müddet sonra validesi Pertevniyal Sultan, diğer şehzâde ve sultanlar da getirilmiş, annesi oğluna kavuşunca ona sarılıp ağlamaya başlamış, bu hazin tablodan hükümdarın da gözleri yaşarmıştı.

Kısa süre sonra, görevlilerden hokka ve kalem isteyen Abdülaziz, Osmanlı tahtına oturan yeğeni V. Murad'a hitaben kendisi ve çocuklarının buradaki sefil durumlarını sergileyen ve bir hattatın elinden çıkmışçasına nefis bir yazıyla yardım istedi.

Saray Yağmalandı!

Darbenin ardından, Osmanlı tarihinde o zamana kadar benzeri görülmeyen bir alçaklıkla Harem-i Hümâyun'a tecavüzde bulunuldu, korkunç bir yağma başladı. Sandıklar, cunta erkânının huzurunda açılarak kıymetli eşyalara el konuldu. Sultan Murad'ın borçlarına karşılık, iç hazineye ait 7-8 yüz bin lira kıymetindeki iç mücevherat, sarrafı Hristaki'ye rehin olarak verildi.[270] Ayrıca Abdülaziz'e ait 85 bin altın, "cülus âtiyeleri karşılığı" denilerek yeni Valide Sultan tarafından zapt edildi. Pertevniyal Valide Sultan'ın, kadınefendilerin ve cariyelerin dahi üstü aranarak mücevherleri bazı subaylar tarafından gasp edildi. Böylece Sultan Aziz ve çevresi ciddi maddi sıkıntı içine düşürüldüler.

---

[270] Mücevherlerin, cuntacıların bilgisi dâhilinde verilmesi, darbe için harcanan ve dağıtılan paranın büyüklüğünü göstermektedir. Mücevherleri ele geçiren sarraf Hristaki, bir daha dönmemek üzere, Avrupa'ya kaçmıştı.

Sabık Sultan, bu durumu V. Murad'a, "Çoluk çocuğuma biraz mücevher almıştım; onlar gençtirler, arzu ederler, hepsi olmazsa da ikişer üçer parçaları verilirse memnun olurum. Validem de mücevheratını yadigâr olarak saklıyordu, onların da kendisine verilmesini rica ederim." tarzında bir mektupla bildirmişti. Şu rica göstermektedir ki Sultan Aziz'in ailesi, "Darbe Çetesi" tarafından en ufak ziynet eşyalarına varıncaya kadar soyulmuştu![271]

Allah cezanızı versin!

Sabık Sadrazamlardan Yusuf Kâmil Paşa'ya bir akşamüstü sadaret makamından bir pusula geldi. Önemli birtakım meselelerin görüşülmesi için Bâb-ı Seraskerî'de toplanacak meclise çağrılıyordu. Sabahleyin, Bebek'teki yalısından Sirkeci'ye gitti. Büyük bir şaşkınlıkla, iskelede toplanan gürültünün manasını çözmeye çalışırken, eski seraskerlerden Rıza Paşa'nın sesini duydu. Üç-çifte kayığından kendisini çağırıyordu. "Kulunuz meclise gidiyordum. Şimdi haber aldığıma göre, Saray-ı Hümâyun'da toplanılacakmış, oraya gidelim." dedi. Dolmabahçe Sarayı'nın iskelesine yaklaşıldığında Sultan Abdülaziz'in hal' edildiğini söyledi. Yusuf Kâmil Paşa, bu habere fevkalade üzülmüştü. Kayıktan çıkıldıktan sonra saraya girdiler. Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, alt kattaki salonda kendisini kemal-i hürmetle karşıladı. Salon, vekiller ve memurlarla doluydu.

Yusuf Kâmil Paşa, yüksek sesle:

"Rüşdü Paşa, iyi b.. yediniz!" diye bağırdıktan sonra, bir odaya girdiler. Yusuf Kâmil Paşa devamla:

"Yıllardan beri unutulmuş olan lânetli bir fitneyi yeniden uyandırdınız. Şahsî menfaatlerinizi korumak için devlet ve milletin menfaatlerini ayaklar altına aldınız. Bu yüzden dâhilde ve hariçte birçok fenalığın ortaya çıkacağını hatıra getirmediniz. Allah cezanızı versin!" dedi.

---

[271] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 149.

Mütercim Rüşdü Paşa:

"Aman efendim, lüzumlu olan şu hal' işi, yalnız benim ve vükelânın ittifakıyla değil, umum milletin ve ulemanın beraberliği ve şeyhülislam tarafından verilen fetva-yı şerif hükmünce icra edildi." diye cevap verdi. Kâmil Paşa:

"Bu düşmanca hareketten, milletin tek ferdinin bile haberi ve rızası yoktur. Hal'e sebep olanlar birkaç çıkarcı, kindar ve hain ile onlara tabi alçak, kalleş ve yüzsüzden ibarettir. Farz edelim ki Padişah'ın bazı israfı vardı. Sizler de devlet ve millet menfaatlerinin koruyucusu olduğunuzu söylüyorsunuz. İçinizden biri, menfaatini feda ile 'Tuttuğunuz yol, devlet ve millet hakkında zararlıdır, bu yolu terk ediniz!' diye samimiyetle hatırlattı da Padişah kabul etmedi mi?" diye karşılık verdi.[272]

Sultan Abdülaziz ikaz edildi mi?

Sabık Kaptan-ı deryalardan Hacı Vesim Paşa, Hüseyin Avni aleyhine Sultan Aziz'e çeşitli zamanlarda uyarılarda bulunmuştu. Hatta bir gün Padişah, "*Serasker Paşa askere iyi bakmış, kıyafetleri mükemmel, pek beğendim*" deyince, Hüseyin Avni'nin, sürgün ve hakaret gördükten sonra yeniden serasker tayin edilmesine itiraz etmiş ve ona, "Avni Paşa değerli bir asker, fakat çok kindar olduğundan, fırsat bulunca efendimizden intikam almaya kalkışır. Onu İstanbul'da tutmayıp Bağdat'ı ıslah etmek vesilesiyle valiliği veya kumandanlığına tayin edin. Nefs-i Hümâyun'unuzu ona teslim etmeyin." demişti.[273]

---

[272] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 534-535.
[273] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 561.

ÖLDÜRÜLEN HÜKÜMDAR

Topkapı Sarayı'na nakledilen Abdülaziz Han, Sultan Murad'ın cülusunun daha birinci günü, başka bir yerde ikamet etmesine müsaade edilmesini talep etti. Sultan Murad, amcasının yazdığı tezkere kendisine arz olunduğunda, Mâbeyn Müşirine hitaben, "*Amcam hakkında bu hakareti asla kabul etmem, Topkapı Sarayı'na gönderilmesine razı değildim, vekiller göndermişler. Saraylardan hangisini arzu ediyorlarsa oraya nakil buyrulsun*." demişti.

Hafız Mehmed Bey'e, "*Endişe mi ediyorlar? Korkmasın, merak etmesinler; ben zalim değilim.*" diyerek amcasına karşı hürmetkâr bir ifade kullanmıştı. Başmâbeyncisi Edhem Bey'i çağırıp "*özellikle, mübarek ellerinden öptüğünü*" bildirmesini, istedikleri Feriye Sarayı'nın hemen tahsis edileceğini bildirmiş, kendisine hürmet, teselli ve teminat veren bir mektup yazmıştı.

Bunun üzerine Fer'iye Sarayı çarçabuk hazırlanarak Abdülaziz Han, 2 Haziran 1876 Cuma günü yeni başmâbeynci Edhem Bey nezaretinde seccade, Kur'ân-ı Kerim ve elbise gibi günlük eşyasını birkaç bohça ve çantaya yerleştirerek kendisi tarafından Serasker Avni Paşa'ya hediye edilen (!) yaldızlı beş-çifteye binmişti. Yanında Hafız Mehmet ve Fahri Beyler de bulunuyordu. Gelişinde olduğu gibi sokusunun (paltosu) altına tarihî palasını da asmıştı. Beş-çifte, Serasker'in âdilik ve alçaklıktaki benzersiz emri üzerine, kendi yalısı önünden geçirilerek Fer'iye Sarayı'na getirilmişti.[274]

---

[274] Abdülaziz Han, Avni Paşa'ya on beş bin lira ihsanda bulunarak sadareti sırasında yalısına şerefle gidebilmesi için, tersanede yaldızlı beş-çifte bir kayık inşasını emir buyurmuşlardı. Sabık Hakan'ı Topkapı Sarayı'ndan alıp Avni Paşa'nın Kuzguncuk sahilinde bulunan yalısının önünden kasten geçirip Fer'iye Sarayı'ndaki dairesine ulaştıran kayık bu idi!

"İşim Allah'a kaldı!"

Sabık Sultan'ın, rıhtıma ulaşmasının ardından, Valide Sultan ve diğer maiyet de geldiler. Abdülaziz Han'ın musahibi Hafız Mehmet Bey içeri kabul edilmemişti. Harem ağalarının da içeriye alınmayıp Topkapı Sarayı'na geri gönderilmeleri üzerine, kendisine hazırlanan odaya yalnız giren Abdülaziz, "Artık işim Allah'a kaldı." ifadesini kullandı. Bundan sonra, sabık Padişah'ın yanında bulunan pala dahi, korunmasından sorumlu memurun (!) emri ve ikinci mabeyinci Fahri Bey'in gayretiyle, -Valide Sultan'a baskı yapılarak- alınmış, yani eski hükümdar nefsini müdafaa edecek her türlü silahtan arındırılmıştı. Ayrıca, sözde muhafazasına, özellikle en adi ve şerefsiz subaylar tahsis edilip bunlar tarafından kendisine hakaret edilerek rahatsız edilmesine özen gösterilmişti!

Sultan, artık bütün zamanını ibadet ve niyaza ayırıyordu. Öyle ki vaktini gece gündüz Kur'ân kıraati ve namaz edasıyla geçiriyordu. 4 Haziran Pazar sabahı, her zamanki gibi abdestini almış, odasına dönmüştü.

Abdülaziz Han'ı perdeye sarıp...

Pertevniyal Valide Sultan, *Sergüzeştname*'sinde o bilinen günü şöyle anlatıyor: "O sabah, oğlumun odasına bir bakayım, dedim. Kapıya geldiğimde, oda kapısının açık olduğunu, oğlumun al kanlar içinde yattığını görünce, feryat ederek üzerine kapanıp ağlamaya başladım. Abdülaziz Han, ellerini göğsüme koyup Allah'ın adını zikretmeye başladı. Feryadımı duyanlar, koşup içeriye daldılar. Sultan'ın ellerini göğsümden çekerek beni başka bir odaya götürdüler. O sırada, sonradan adının Nazif olduğunu öğrendiğim biri geldi, kulağımdaki küpeyle parmağımdaki yüzüğü çekip aldı. Abdülaziz Han'ı bir perdeye sarıp Ortaköy Karakolu'na götürmüşler. Henüz can çekişirken, vükelâ gelip '*Hadi bizi azlet!*' diye kendisiyle alay etmişler. Kendimden

geçmiş bir hâlde yatarken, doktorlar gelip muayene etmişler. O sırada gözlerimi açıp '*Hekim falan istemem, aslanım şehit oldu; beni de şehit etsinler.*', diye feryat ettiğimi hatırlıyorum. Sonra subaylar gelip '*Sultan Murad'ın iradesi var, Beylerbeyi Sarayı'na buyurun.*'dediler. Tam o anda, Nureddin Efendi'nin kölesi Necip, kollarımdan çekip yalınayak, yaşmaksız ve feracesiz bir hâlde karakol meydanına götürdü, oradan oraya çekerek vükelâya seyrettirdi."[275]

İntihar mı, cinayet mi?

Sultan Abdülaziz'in ölümü hakkında yapılan resmî açıklama intihar ettiği şeklindedir. Fakat bu hususta Yıldız Mahkemesi'nce hükme bağlanmış deliller ve pek çok tıp adamının ve adlî merciin yorumları Sultan'ın öldürüldüğünü göstermektedir. Bu hususta Ahmed Cevdet Paşa:

"*Padişah'ın küçük bir makas ile sol kolunun damarlarını kestikten sonra, o yaralı el ile sağ kolunun damarlarını da kesmesinin inanılmaz bir hadise*" olduğunu söyler.

Darbeci paşaların iddia ettikleri resmî intihar görüşü şöyledir: Sabık Sultan, Pazar sabahı annesinden, sakalını düzeltmek için bir makasla bir ayna isteyince kendisine bunlar verilmiş. Sultan bunları aldıktan sonra, validesini ve yanındakileri odasından çıkarıp kapıyı kilitlemiş. Sonra da bu küçük nakış makasıyla, her iki kolunun kan damarlarını kesmiş, bunun sonucu kan kaybından vefat etmiş. Harem halkı, Sultan'ın odasından hırıltılar duyulması veya müddetin uzamasından endişe etmesi üzerine, kapıyı zorlayarak içeri girdiğinde Padişah'ın cesedi ile karşılaşmış.

Saraydaki feryatlar Seraskerin karşı kıyıdaki yalısından dahi duyulduğundan (!) Avni Paşa, beş-çiftesine atlayıp hemen Fer'iye'ye gelmiş, cenazenin derhal karakola naklini emretmiş.

---

[275] Baha Gürfırat, "Pertevniyal Valide Sultan'ın Hatıratı: Sergüzeştname", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Ankara, 1967, sy. 2, s. 58.

Sonra da naaşı neferlere mahsus ot bir şilte üzerine koydurup pencereden kopardığı bir perde ile üzerini örtmüş, ardından devlet erkânına haber göndermiş.

***

Bir gün İbnü'l Emin Bey'e Halep'teki dostu Zeynelabidin Bey'den enteresan bir mektup gelmiş. İşte bazı pasajlar: "Pederimin özel sekreteri Niyazi Efendi bana şunları anlattı: '*Bir gece Paşa beni çağırıp oğlum Niyazi, sen bu gece hatırım için uyumayacaksın. Şu dürbün yanında bulunsun, şafak sökerken Abdülaziz'in ikamet ettiği sarayı izle. Önünde, etrafında insanlar gezinmeye başlar başlamaz beni uyandır. Kayığımı da önceden hazırlat!*'"

***

Aynı sabah Serasker'in yanında bulunan Velüyiddin Paşa ise da şunlar naklediyor: "Sabah, yalısında seraskerle konuşuyorduk, pencereden Abdülaziz'in dairesine defalarca baktı. Nihayet, o taraftan bir feryat duyuldu; 'Galiba bir şey oldu' diyerek hemen hazır bulunan beş-çiftesine binip karakola geçti.

***

Fer'iye Sarayı'na gelen Serasker, -o sırada hâlâ hayat belirtileri gösteren- kanlar içerisindeki Sultan'ı, odasından kaldırtıp, Fer'iye Karakolu'nun kahve ocağındaki ottan bir şiltenin üzerine attırdı. Serasker, kanın durdurulması için en basit çare olan, kolların yukarısından sıkıca bağlanması önlemine dahi başvurmamış, Sultan'ı bilerek ölüme terk etmişti. Lütfi Efendi'nin tabiriyle, 'gözlerini Avni Paşa'ya dikerek vefat eden' Sultan'ın üzerine, kendi eliyle kopardığı bir pencere perdesini örtmüştü."[276]

Üstünkörü bir muayene!

Cenazesinin etraflıca muayenesine izin verilmeyen merhum Sultan'ın "Ölüm Raporu"nda, yerli ve yabancı on dokuz heki-

[276] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 174.

min imzası bulunmaktadır. Rapordaki şu dikkat çekici satırlar yer almaktadır:

"*Kollarıyla ayaklarına örtülen bezler kandan sırılsıklamdı. Kolundaki bezler kaldırıldığında sol kolun bükümünün biraz aşağısında 5 cm. genişlik, 3 cm. derinliğinde, kenarları pürüzlü ve gayrimuntazam bir yara ile sağ kolunun büklüm yerinde 2,5 cm. genişliğinde bir yara görünüyordu.*"

Raporun sonuç bölümündeki son üç madde şöyleydi:

"1. Ölüme, kol büklümlerindeki damarların kesilmesinden meydana gelen kan kaybı sebep olmuştur (Doğru). 2. Gösterilen küçük makasın, bu yaraları meydana getirmesi mümkün görülmemektedir (Bu ifadede kesinlik yoktur; yani, yaralar bu makasla oluşmuştur, denilmiyor.) Bir intihar vukua geldiği hükmüne varılıyor (Bu cümle kesin olmayıp kaypak bir ifade kullanılmıştır.)

Rapordan anlaşılıyor ki hekimler, Sultan'ın bedenini iyice muayene edememiş, ancak yüzü ile kollarını görmüş, intihar için kesin delil teşkil edecek bir rapor veremeyip baştan savma, iki tarafa da çekilebilecek esnek bir raporla işin işinden sıyrılmışlardı.[277]

***

Sultan'ın şehzâdelerinden biri, "intihar" isnadını reddederek merhumun şehit edildiği yerde bırakılmayıp ailesinin elinden cebren alınarak karakola götürüldüğünü; doktorlara bedeninin tamamı değil, yalnız kollarının gösterildiğini; cesedi yıkayanların kalbin üstünde, ince ve yaralayıcı bir aletle açılmış derin bir yaranın bulunduğunu; orada kan birikmiş olduğunu söylediğini, babasının şehit edildiğini iddia etmektedir.

***

Karakola çağırılan doktorlar, cesedi etraflıca muayene etmek istemiş, fakat kılıcına dayanmış hâlde kapıda duran Hüseyin

---

[277] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 152.

Avni Paşa, "*Bu cenaze, Ahmed Ağa, Mehmed Ağa değil; bir padişahtır. Onun her tarafını açtırıp size gösteremem.*"[278] diyerek ceset üzerinde gereken incelemenin yapılmasını engellemişti.[279]

Doktorun nişanlarını söktü!

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in vefatı sonrasında, merhumun doktorlarından Ömer Paşa'yı[280] cebren Fer'iye Karakolu'na getirtmiş, Paşa'nın, cesedi muayene etmek istemeyişi üzerine hiddetlenerek "Edepsizlik ediyorsun!" diye bağırmış ve doktorun kollarındaki nişanları sökerek kendisini ordudan kovmuştu.[281]

Kapıya kadar kan fışkırıyordu!

Serasker Hüseyin Avni tarafından, sözde Sultan Aziz'in korumasıyla görevlendirilen memurlardan Yozgatlı Pehlivan Mustafa Çavuş[282], Yıldız Mahkemesi'ndeki sorgusunda şu ifadeyi vermişti:

"Mahmud Paşa (Damat), bizi sarayın misafir odasına çağırıp yüzer lira maaş verileceğini söyledikten sonra sebebini anlattı. Sonra da 'Sultan Aziz'i boğazından kesmek olmaz. Bu iş kimsenin anlamayacağı biçimde yapılmalı, kollarının damarlarını kesip işi bitirmeli. Önce sol kolunun, sonra da sağ kolunun damarlarını keserek işi halledin.', diyerek talimat verdi. O gece

---

278 Serasker, Sultan'ın yaşaması için en basit tıbbî müdahaleleri yaptırmaz ve onun naaşını kahve ocağındaki ot bir şilte üzerine attırırken o cesedin bir Padişaha ait olduğu düşüncesi acaba neden aklına gelmedi?

279 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 544.

280 Ömer Paşa, Hüseyin Avni'nin Isparta'ya sürgününe emir çıktığı zaman, hastalığının tetkikine memur edilen zattır. Hüseyin Avni'nin bu davranışı, onun kindar şahsiyetini bir defa daha göstermektedir.

281 Pakalın, a.g.e., s. 122.

282 Sultan Aziz'in muhafazasına (!), Yozgatlı Mustafa Çavuş'un dışında, yeni Padişah Sultan Murad'ın emektar adamlarından Cezayirli Mustafa Pehlivan, Boyabatlı Elmacıoğlu Hacı Mehmed Pehlivan, Mâbeyinci Fahri Bey, Binbaşı Necip ve İzzet Beylerle Kolağası Ali Bey görevlendirilmişti.

Fer'iye Karakolu'nda kaldık. Sabahleyin Fahri Bey bizi saraya götürdü. Abdülaziz'in kaldığı dairenin merdiveninde elime beyaz saplı bir çakı verip 'Bununla işi uydur.', dedi. Sultan'ın odasına girdiğimizde, Fahri Bey derhal, Abdülaziz'in üzerine atlayıp arkasından sımsıkı kucakladı, kollarını tuttu. Cezayirli Mustafa da ayaklarına yapıştı. Ben de çakı ile, Mahmud Paşa'nın tarif ettiği gibi, damarlarını kestim. Can havliyle, 'Ne yapıyorsunuz?' gibisinden bir şeyler söylemek istediyse de kendisi birden fenalaştığından, hiçbir direnişte bulunamadı!"[283]

***

Boyabatlı Hacı Mehmed Pehlivan da şöyle ifade vermişti:

"Fahri Bey, Pazar sabahı Mustafa Çavuş ve Cezayirli Mustafa ile beraber bizi karakoldan alıp Fer'iye Sarayı'na götürdü. Sultan Aziz'in odasına girdiğimizde Fahri Bey, üzerine çullanıp arkasından tuttu. Mustafa ile ben de beyaz çakı ile kollarının damarlarını kesiverdik. Bu işi, beş on dakika içinde bitirdik. Salondan kaçtığımızda Sultan daha ölmemiş, can çekişiyordu."[284]

***

Harem ağası Reyhan ise şu ifadeyi vermişti:

"Merhumun arkasına Fahri Bey yapışmış, Mehmed Ağa ile Cezayirli Mustafa da dizlerini kavramışlardı. Öbür Mustafa Çavuş, Avrupa'dan gelen beyaz saplı ufak, neşter gibi bir çakıyla kollarını kesmeye çalışıyordu. Sultan Aziz, '*Aman Allah!*' diye bağırdı. Camlar kapalıydı, kapının dışında da iki zâbit nöbet tutuyordu. Damarı kesildiğinde, kanın kapıya kadar fışkırdığını gördüm."[285]

***

Abdülaziz'in ölüm sebebinin suikast mı, intihar mı olduğunun tespiti konusunda Hayrullah Efendi ile meşihat makamı da

---

283 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 555.
284 Aksun, a.g.e., c. 4, s. 171.
285 İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 556.

aktif rol oynamıştı. Meşihat dairesinden, biri Kazasker Mustafa İzzet Efendi, diğeri meşihat müsteşar muavini Hüsnü Efendi -resmî görüşe uygun biçimde- vefat sebebini intihar olarak gösteren iki rapor kaleme almışlardı.[286]

Charles Mismer ne diyor?

"Sultan'ın feci vefatını intihara yükleyen raporu 19 doktor imza etmişti. Bu rapor incelenirse, yalnız merhumun kollarındaki atardamarların kesildiği zikredilip vücudunun diğer kısımlarından söz edilmediği dikkat çekiyor. Adlî tabipliğin isteğine rağmen, cenazeyi örten örtü bile kaldırılmamış. Elbisesi çıkarılan cesedin diğer kısımlarında da yaralar bulunabilmesi ihtimal dâhilindeydi."[287]

Sultan neden öldürüldü?

Darbenin ardından, "Paşalar Cuntası"nı korkuyla titreten gelişmeler yaşanmaya başlamıştı. Muhafazakâr kesim, kendi anlayışına düşman bir grup tarafından düzenlenen bu darbeyi asla benimsememiş; asker, darbeye alet edildiğini anlamıştı. Hal' edilen Sultan'ın, ordunun bütün kademelerinde çok sayıda taraftarı bulunduğu görülüyordu. Karşı darbeyi engellemek için, Abdülaziz taraftarı zabitler, birer bahaneyle İstanbul dışına tayin ediliyordu. Sabık Sultan'ın tahta dönmesi tehlikesi baş göstermişti. Devrik Sultan lehindeki gelişmeler, kendilerinin mahvolmaları sonucunu doğuracaktı. Yaşamaları için, Abdülaziz'in öldürülmesinden başka çare kalmamıştı.[288]

***

Taşradaki kumandanlardan bazılarından, özellikle Rumeli ordusunun Şumnu'daki kumandanı Ahmed Muhtar Paşa'dan,

---

[286] İpşirli, "Hayrullah Efendi", c. 17, s. 76.
[287] Mismer, a.g.e., s. 158.
[288] Rahmetli Adnan Menderes de aynı sebepten, halkın kendisine olan derin muhabbet ve bağlılığı yüzünden, karşı ihtilâl endişesiyle öldürülmüştü.

darbeyi tasvip telgrafı gelmemişti. Bu sessizlik, Hüseyin Avni ile komiteci arkadaşlarını ürkütmeye yetmişti.

***

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, o sırada Dersaadet'e en yakın yerde mevzilenmiş ve emri altında büyük kuvvetler bulunduran bir ordunun komutanıydı. Üstelik Abdülaziz'e hayran ve sadıktı. Alemdar, nasıl III. Selim'i kurtarmak için, Tuna boylarından kalkıp İstanbul'a yürümüşse, o da Sultan'ı kurtarmak amacıyla payitahta yüklense, her şey allak bullak oluverirdi! Onu durduracak hiçbir kuvvet yoktu. Ispartalı, kime dayanacaktı? Muhtar Paşa'nın cevap vermekteki tereddüdü üç gün sürmüştü. Yerine başkasını tayin edip ordusunu ele geçirmeye cesaret edemeyen Serasker, ecel terleri döküp beklerken, Abdülaziz'i "intihar ettirmek"ten başka çıkar yol bulamamıştı!"[289]

***

Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in yok edilmesini teklif edince, Sultan Murad telaşa düşüp "*Ben katil olamam!*" diye bağırarak bu teklifi şiddetle reddetti. Serasker Avni Paşa da "*O hâlde yine onun tahta geçmesi lazım gelir, dehşetli fenalıklar ortaya çıkar*." tarzında konuşarak kendisini korkuttu. Bunun üzerine Sultan Murad: "*Beni tahta çıkarırken fikrimi sordunuz mu ki onun ortadan kaldırılmasında benden izin istiyorsunuz?*" diye cevap verdi. Serasker, onun cevabını irade beyanı kabul ederek cinayeti uygulamaya karar verdi.[290]

Sultan Abdülhamid ne diyor?

"Ben o inançtayım ki Aziz amcam intihar etmiş değil, öldürülmüştür. Önce, doktor raporu o kadar lastiklidir ki dünyanın her yerinde tıp âlimleri tarafından tartışılabilir. İntihara kalkışan kimse, iki kolunun damarlarını birden nasıl kesebilir? Hekimler,

[289] Tepedelenlioğlu, a.g.e., s. 28-29.
[290] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 550.

bunu daha o zaman ortaya koymuş, yazarlar kitaplarına geçirmişti.

Sanıkların mahkemeleri açık yapıldı. Şahitlerden başka, suçluların da itirafları var. Cinayet ve temyiz mahkemelerinin bu kadar önemli bir davada hak ve adaletten uzaklaşacak kadar vicdansız ve pervasız bulunduğunu ileri sürmek, bütün bir milleti aşağılamaktır."[291]

***

"Sultan Aziz, belki gafil avlanmıştı, ama kendisinden yana olanlar pek çoktu. Kurnaz Serasker, kısa süre sonra, toplumda Abdülaziz lehinde büyük tepkiler doğacağını darbe sırasında görmüştü. Bu tehlikeyi, ne pahasına olursa olsun, ortadan kaldırmak onun için bir mecburiyetti. İşte Sultan Abdülaziz'in şahadet sebebi budur!"[292]

---

[291] Abdülhamid II, a.g.e., s. 27.
[292] Abdülhamid II, a.g.e., s. 29.

HAİN ÇETECİLERİN SONU: HÜSEYİN AVNİ PAŞA

Sultan Abdülaziz'in vefatı, İstanbul halkı arasında büyük bir üzüntü meydana getirmişti. Devletin ileri sürdüğü "intihar" tezine kimse inanmıyordu. Saray yağması, Şehit Sultan ve Harem-i Hümayun'a reva görülen hakaret ve zulüm haberleri, şehirde dalga dalga yayılmış, ahali üzerinde, "cuntacı zevat"a karşı derin bir nefret uyanmıştı.

Halktaki tepkiler, Neşerek Kadınefendi'nin cenazesinde doruğa çıkmış, mağdur hanımın naaşı büyük bir halk topluluğu tarafından Üsküdar Mezarlığı'na kadar takip edilerek cuntacı paşaları protesto hâlini almıştı. O hanım sultan ki yağma sırasında üzerindeki örtüsü, darbe yanlısı şerefsiz bir subay tarafından çekip alınarak âdeta çıplak bırakılmış, Fer'iye Sarayı'ndan hasta hâlde kovulmuştu. Bu talihsiz kadın, yaşadığı acının büyüklüğü karşısında kısa süre sonra hayata veda etmişti.

***

Hal' sonrası -bütün darbelerde olduğu gibi-, cuntacı heyet arasında anlaşmazlık başlamıştı. Hüseyin Avni, ortaklarını tasfiyeyi düşünüyor, "diktatör olma" sevdası güdüyordu. Mithad ve Süleyman Paşalar ise meşrutiyet peşinde idiler. Hüseyin Avni'den kurtulmanın çarelerini arıyorlardı. Sadrazam Mütercim Rüşdü ise irade dışında, kaderin sevkiyle olaya katıldığını söylüyor, pişmanlık beyan ediyordu.

Konak baştan sona sarhoş!

Hüseyin Avni Paşa'nın hem darbe öncesi, hem darbe sonrası Sultan Aziz ve haremine karşı takındığı alçakça tavır, ahalinin yanı sıra Sultan ailesinin fertlerini de ciddi biçimde tahrik etmiş, derinden yaralamıştı. Bunlardan biri de Neşerek Kadınefendi'nin küçük kardeşi Kolağası Hasan Bey'di.[293]

Darbe öncesi Sultan Aziz'in oğlu Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi'nin yaverliğini yapan Kolağası Hasan Bey, darbe üzerine açığa alınmış, bir müddet sonra da Serasker'in emriyle 6. Ordu'ya tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmişti. Hasan Bey, Serasker'le cunta efradının işini, eniştesi Sultan Aziz cenazesinde, II. Mahmud türbesine defni sırasında -oracıkta- bitirmek istemiş, fakat türbeye hürmetinden bu niyetinden vazgeçmişti.

Israrla, Bağdat ordusuna katılması emrediliyordu. İstanbul'dan ayrılacağı günün son gecesi, bu işi bitirmeye karar verdi. Halasının kocası, merhum Ateş Mehmed Paşa'nın Cibali'deki konağından çıkıp -güya veda etmek üzere- Serasker'in Paşa Limanı'ndaki (Üsküdar) yalısına geldi. Fakat öğrendi ki; vezirler ve komutanlar, Soğanağa'daki (Beyazıt) Mithad Paşa Konağı'nda toplanmıştı. Hemen Sirkeci'ye gelip bir sürücü beygiriyle Beyazıt'a çıktı.

***

"Mithad Paşa Konağı'nda Girit meselesi görüşülecekti. Bu sırada yemek öncesi, keyifler son haddini bulmuştu. Yüzlerde aşikâr gülümsemeler görünüyordu. Paşaların bir kısmı yukarıda demlenirken, aşağıdaki uşakları kumarla ve sarhoşluğun verdiği sersemlik içinde vakit geçirmekteydiler. Yani bir konak ki efendileri ve uşaklarıyla baştanbaşa sarhoştu! [294]

---

[293] Kolağası Hasan Bey, Zevş kabilesi beylerinden Gazi İsmail Bey'in oğludur. 26 yaşındaki bu silahşor ve cesur zâbit, Hüseyin Avni ve Kayserili Ahmed paşaları öldürüp hem Neşerek Hanım'ın, hem eniştesi Sultan Abdülaziz'in intikamını almaya hem de milletin arzusuna tercüman olmaya karar vermişti.

[294] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 152.

"Davranma Serasker!"

Çerkez Hasan Bey, konağa girip ağaların odasında biraz oturduktan sonra Serasker'i sordu. Orada olduğunu öğrenince de kendisini görmesi gerektiğini, Tayyar Paşa tarafından gönderildiğini söyledi. Görevlilerden Yusuf Ağa, içeriye girmesinin mümkün olmadığını, toplantıya ara verilinceye kadar 3 numaralı odada beklemesini istedi. Hasan ise oturmaktan yorulduğunu ifade ederek sofada dolaşmaya başlamıştı. Bir ara Yusuf Ağa'nın oradan ayrılmasını fırsat bilen Çerkez Hasan, kimsenin engellemesine fırsat vermeden yukarıya çıktı ve içtima salonundan içeriye dalıverdi. Sağ eli tabancasının kabzasında, sol eli kamasındaydı. Odaya girip Hüseyin Avni Paşa'ya doğru üç adım attıktan sonra, "*Davranma Serasker!*" diye bağırdı. Salondakiler büyük bir heyecan ve şaşkınlık içinde ayağa fırladılar!

Çerkez Hasan, Serasker'e doğrulttuğu tabancasını tereddüt etmeden ateşledi. Kurşunlardan biri Hüseyin Avni'nin göğsüne, diğeri karnına isabet etmişti. Serasker elini şiddetle dizine vurduktan sonra,[295] can havliyle salondan çıkıp sofaya kaçtı, fakat orada yere yığıldı.[296]

İçlerinde Sadrazam Mütercim Rüşdü, Kayserili Ahmed, Mithad, Hariciye Nazırı Râşid Paşaların da bulunduğu on üç kişi çil yavrusu gibi kaçacak delik ararken, içlerinden Râşid Paşa bayılmış, olduğu yerde kalmıştı.

Herkes bu baskının, kalabalık bir grup tarafından yapıldığını düşünüyor, Çerkez Hasan'ın yalnız olduğu kimsenin aklına gelmiyordu.

Her şeyden şüphe eden ve korkan darbeci paşalar, işin saray tarafından yaptırılmış bir hareket olduğunu sanıp büyük paniğe kapılmıştı.

---

[295] Sultan Aziz'in rüyasının, sahih bir rüya olduğu anlaşılıyor.

[296] Memduh Paşa, *Mir'at-ı Şuunat*'ında diyor ki: "Avrupa'dan yeni silahlar satın alındığında, Hasan Bey tecrübe atışlarında bulunur, nişan atarmış. Serasker Avni Paşa dahi bazen oraya gider, "Sen iyi atıyorsun, vur!" diyerek kendisini teşvik edermiş.

Hain darbecinin acıklı sonu!

Çerkez Hasan, herkesin canının derdiyle, bir yerlere kaçmaya çalıştığı sırada, sofaya kaçan Serasker'in peşine düşmüş, başladığı işi yarım bırakmak istememişti. Fakat Kayserili Ahmed, yaşlı olmasına rağmen büyük bir cesaretle Hasan'ın ellerini arkadan tutmaya çabalıyordu. Hem çok çevik hem de güçlü bir delikanlı olan Hasan, kendisini engellemeye çalışan Kayseriliyi parmaklarından ve kulağından yaralamıştı. Ahmed Paşa, Hasan'ı öne doğru iterek can acısıyla oradan uzaklaştı. Serbest kalan Kolağası, hızla sofaya çıktı ve kanlar içinde yerde yatan Serasker'in henüz ölmediğini görünce, elindeki kamayı büyük bir hınçla defalarca hasmının bedenine sapladı (16 Haziran 1876). Hüseyin Avni, Sultan'a karşı işlemiş olduğu alçakça ihanetin cezasını, böylece canıyla ödemiş oldu. Hüseyin Avni'nin naaşı, Süleymaniye Camii Haziresi'ne, Âli Paşa'nın mezarının ayakucuna defnolundu.[297]

***

Hüseyin Avni'nin öldüğünden emin olan Çerkez Hasan, salona geri döndüğünde, gözüne bir anda orada baygın yatan Râşid Paşa ilişti. Ona da bir kurşun sıktı, sonra da kamasıyla boğazını kesti. Ardından hışımla, paşaların saklandığı odanın kapısını zorlamaya başladı. Hem kurşun sıkıyor hem de Kayserilinin kendisine teslim edilmesini istiyordu. O esnada Mithad Paşa'nın bir uşağı, koca bir kılıçla kendisine arkadan vurmuş, fakat Hasan yaralanmasına rağmen, tek kurşunla uşağı da cansız yere serivermişti.

Aşağıda otuzu aşkın yaver, ağa ve çavuş vardı. Ama hiçbiri bir şey yapamamış, Serasker Kapısı'ndan asker gelmesini beklemişti. Hasan Bey, askerin gelmesi üzerine, "*Ben askere silah*

---

[297] Hazreti Ali'nin (r.a.) "*Sefillerin evlâdına ilim öğretmeyiniz, onlar ilim öğrendiklerinde, yüksek makamlar ister, istediklerine kavuşunca da eşrafın alçalıp hakaret görmesini arzu ederler.*" mealinde bir kelâmı vardır.

atmam" diyerek tabancasını verip teslim oldu. Derhal Bâb-ı Seraskerî'nin Süleymaniye tarafındaki kışlaya götürülen Hasan Bey, yaralı olduğu hâlde yapılan sorgusunda, Sultan Abdülaziz'i yeniden tahta çıkarmayı düşündüğünü, fakat geç kaldığını söylemiş; bu işi nefsi için değil, millet için yaptığını ifade ederek cesurca konuşmuştu. Bu arada yaralarını tedavi için gönderilen doktora da "Beni ya asacak ya da kurşuna dizecekler, yaralarımla boşuna vakit kaybetmeyin." diyerek tedavi kabul etmemişti.

Hemen toplanan vekiller heyeti, kendisinin de tahmin ettiği gibi Hasan Bey'i idama mahkûm etmiş, ertesi gün (17 Haziran 1876) Beyazıt Meydanı'nda, Bâb-ı Seraskerî'nin büyük kapısı yanındaki dut ağacına asılarak infaz yerine getirilmişti.

Mithad Paşa'nın itirafına göre, hakkında verilen hüküm, mahkeme kararıyla değildi!

İhanet cezasız kalmadı!

"İhanet Şebekesi"nin elebaşısı Hüseyin Avni'nin böyle kanlı biçimde öldürülmesi, halk arasında büyük sevinç ve memnuniyetle karşılandı. Çerkez Hasan Bey, ahali arasında kısa zamanda efsanevî bir kahraman oldu, pek çok şair tarafından hakkında şiirler yazılarak övüldü, yüceltildi.

Eşref Paşa, Sultan Abdülaziz Mersiyesi'nde:

"Rabb-i İzzet cennet etsin kabrini Çerkes Hasan,

Kamet-i Avni'ye o esnada biçmişti kefen" beytini söyleyerek Hasan'ı teşci etmişti.[298]

***

Sivri kalemli Yazar Süleyman Nazif Bey, "*İki Dost*" isimli eserinde; Hüseyin Avni Paşa'nın, darbe sonrası, sabık Sultan'ın nüfuz ve otoritesini kendi sınırsız iradesi altında tutabilmek için, Meşrutiyet'e temayül göstermediğini söyledikten sonra, şu satırları yazmıştı:

---

[298] İnal, a.g.e., c. 4-6, s. 567.

"Sultan Aziz'in hal'inden on dokuz ve ölümünden on üç gün sonra, Serasker Hüseyin Avni Paşa da katledildi. Kim ne derse desin ve ne maksatla atılmış olursa olsun, Çerkes Hasan'ın tabancasından çıkan kurşunlardan Hüseyin Avni'ye isabet edeni memleket için musibet olmamış, hayır ve isabet olmuştur."[299]

***

Çerkes Hasan Bey, büyük bir iş yapmış millete ve devlete karşı işlenmiş ve işlenecek olan hıyanetleri tek başına cezalandırmıştır. Onun bu delice hareketinin sonuçları büyük olmuş, hal' erkânının arasındaki dayanışmayı bozmuş, durumdan son derece rahatsız olan muhafazakâr kitlelerin homurdanışını arttırmış. Mukaddes sayılan Osmanlı hükümdarına el kaldırmanın, hiç umulmadık bir şekilde cezalandırılacağını anlatmış, kozmopolitler cephesinde panik uyandırmıştı.[300]

***

Meşru devlet başkanlarına ya da hükümetlere karşı darbe girişimlerinde bulunup bu gayrimeşru amaca ulaşanların -devletin stratejik mevkilerini haksız biçimde işgal edip devlet ve millet hazinesini soyma yoluyla- elde ettiği dudak uçurtan yüksek kazançlar, bu işe bulaşmayan insanları tahrik edip onları kıskançlığa sevk eder. Bu kimseler, içlerinde sürekli, bu büyük avantajlardan mahrum kalmanın ezikliğini hissederek "*Keşke ben de sistemin bir köşesinde yer alıp pastadan pay kapsaydım*." diyerek pişmanlık duyarlar. [301]

Hâlbuki bu kirli işlere alet olanların sonunun, Hüseyin Avni mel'unu gibi olacağını gören kimselerin -sanırım- hevesleri kursaklarında kalacak, basiret gösterip bu tür işlere karışmadıklarına şükredeceklerdir.

***

[299] Pakalın, a.g.e., s. 111.
[300] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 192.
[301] İçinde Allah korkusu, helal-haram düşüncesi olanları tenzih ederek.

Büyük devlet adamımız Ahmed Cevdet Paşa, darbe sonrası başından geçen bir olayı şöyle özetler: "Darbeden bir gün sonrasıydı. Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey ile birlikte Boğaziçi'nden İstanbul'a iniyorduk. O lânetli olaydan söz açılınca, '*Ah cânım, ucundan kıyısından küçük de olsa, bizim de bu işte -ismimiz hatırlanacak kadar- bir yerimiz olsaydı!'* diyerek hadisenin dışında kalmaktan duyduğu pişmanlığı dile getirmişti. Çerkes Hasan olayından bir gün sonra kendisiyle yine karşılaştık. Kâmil Bey'e sordum: 'Nasıl beyefendi, ucundan kıyısından bir pay ister misin?' Kâmil Bey, 'Aman söyleme, Allah saklasın!' cevabını verdi."

***

"Darbeci Paşalar"ın karargâhını tek başına basma cesareti gösterip "şahsî kin ve çıkara dayalı davranışını, millet adına hareket ettiği yalanına dayayan" hain çeteciyi, canı pahasına öldüren Çerkes Hasan, devlete ve millete karşı yapılan ihanetin cezasız kalmayacağını herkese göstermişti.

Osmanlı Devleti'nin en kudretli hükümdarlarından biri olan Sultan Abdülhamid, dirayet gösterip bu kahraman vatan evlâdının Edirnekapı'daki kabrini yaptırmış, mezar taşına da şu ifadeyi kazıtmıştı: "*Ve kefâ billâhi şehîdan Muhammedü'r Resûlullah... Genç yaşında velî-i ni'meti uğrunda fedâ-yı cân eden merhum ve mağfurunleh Çerkes Hasan Bey'in ruhuna Fâtihâ!*"

Süleyman Paşa'nın Korkusu!

İstanbul'daki subayların terfisi konusunda asker arasında ortaya çıkan rahatsızlık üzerine, Süleyman Paşa'nın onları teskin etmeyi başarması Serasker'i huzursuz etmişti. Harbiye Mektebi Nazırı olayı şöyle yorumladı: "Askerin hukukunu müdafaaya çalışmam Avni Paşa'yı kuşkulandırmıştı. Bilinen tabiatı sebebiyle, ilk fırsatta beni başından atmasını, belki de bir tehlikeye uğratmasını -bir yerde zehirletmek gibi- bekliyordum. Ancak Çerkes Hasan hadisesi, kinini icra etmesine fırsat vermedi."

Darbenin bütün yükünü çeken, Avni'nin can dostu ve en halis maşası olan Süleyman Paşa'nın bu kuşkusu size garip gelmiyor mu?

***

Seraskerin Batılı dostu Charles Mismer, ölümünü şöyle yorumlayacaktı: "Şiddet şiddeti, kan kanı davet eder. Uğradığı cezaya karşı onu müdafaa etmeyeceğim!"[302]

Serasker'in ölümüne İngiliz yorumu!

İngiliz sefiri Henry Elliot, hatıralarında, Hüseyin Avni Paşa'nın ölümüyle ilgili şu değerlendirmede bulunuyor:

"Abdülaziz'i hal' hususunda fevkalade önemli bir hizmette (!) bulunduysa da kalben Meşrutiyet'i sevenlerden değildi. Seraskerlik makamında sergilediği davranışlar göz önüne alınırsa Meclis-i Mebusan'ın kurulmasını kabule niyeti yoktu. Kısa süre içinde Mithad Paşa ile arasında farklı görüşler ortaya çıkacağı açık olduğundan, ölümü ekser kimseler tarafından isabet sayılmıştı!"

Elliot'un yorumu, yabancılarla yapılan işbirliğinin ne derece maksatlı ve samimiyetten uzak olduğunu göstermiyor mu?

---

[302] Mismer, a.g.e., s. 158-159.

AHMED MİTHAD PAŞA

Mithad Paşa, siyasi birtakım düşüncelerle son yüzyılımızın en fazla şişirilmiş ve büyütülmüş kişilerindendir. Sultan Abdülaziz'in darbe ile tahttan indirilmesi, ardından öldürülmesi olayına karışmış, bu işte büyük rol oynamıştı. Osmanlı Devleti'ni 93 Harbi denilen felakete sokanların başında yer almıştı. Bu sebepler sonucu yapılan muhakemesinde sürgün cezasına çarptırıldı.

***

Sultan Abdülhamid'in, Mithad Paşa ve diğer darbeciler hakkındaki düşünceleri şöyledir: "Bu adamlar haindirler, vatan ve millete hizmet edemezler. Çünkü ahlâkları gereği, başına buyruk hareket etmek isterler. Osmanlı hanedanını bir köşeye atmak, cumhuriyeti ilan ederek iktidar olmak sevdasındadırlar. Rejimin meşrutiyete dönüşmesini arzu eder görünüyorlar. Lakin meşrutî hükümeti ben istedim. Onlar, bu değişikliği, memleket idaresini hanedanın elinden gasp etmek gibi yıkıcı ve bozguncu bir niyetle istiyorlar."

***

31 Ağustos 1876'da Osmanlı tahtına cülus eden Sultan Abdülhamid, Mütercim Rüşdü Paşa'nın istifası üzerine 19 Aralık 1876'da, Meşrutiyet taraftarlarınca ısrarla istenen Mithad Paşa'yı sadarete getirmişti.[303]

---

[303] Cevdet Paşa, Rüşdü Paşa ile Mithad Paşa arasındaki münasebetleri *Tezakir*'inde şöyle yorumluyor: "Devletin bütün idaresi Rüşdü Paşa'nın elindeydi sadrazam ol-

***

Sultan Abdülhamid, ülkenin içinde bulunduğu acı günleri ve Mithad Paşa'yı sadarete getirmesinin sebebini şöyle dile getirir: "Payitaht karmakarışıktı. Birkaç ay gibi kısa bir zamanda iki Padişah düşürülmüş, biri şehit edilmiş, diğeri mecnun olmuştu. Ordunun ve devletin ileri gelenlerinden bazıları bu işlere karışarak suç işlemişlerdi korku içindeydiler. Hem devleti ellerinde tutuyor hem de korkuyorlardı. Yıkmak için birleşmişlerdi, ama şimdi ne yapacaklarını bilmiyorlardı.

Mithad Paşa ve arkadaşları hesap verme korkusuyla Saray'ı bütün haklarından tecrit etme sevdasındaydı. Sadrazam Rüşdü Paşa, iki tarafa da güvenmiyor, ama onlardan ayrılamıyordu. Durmadan konaklarda toplanıyorlar, konuşuyorlar, fakat bir karara varamıyorlardı. Mithad Paşa, halka bir kurtarıcı gibi görünüyor, Avrupa devletleri de onu destekliyordu. Hem halkın vicdanı hem de Avrupa kamuoyu ile beraber olmak, aklın ve siyasetin icabıydı. Ben de öyle yaparak Mithad Paşa'yı sadrazam tayin ettim."[304]

***

Sultan Abdülhamid'in, Mithad Paşa hakkındaki kanaatleri olumlu değildi. Darbenin ve Sultan Aziz'in canice öldürülmesinin korkunç hayali, her an gözünün önündeydi. Bu yüzden, feraset sahiplerinin büyük merakla beklediği tek şey, darbeye karışan paşaları bekleyen dehşetli akıbetlerdi!

93 Harbi kanayan bir yara!

Sultan Abdülhamid, büyük insan ve toprak kaybımızla sonuçlanan 93 Harbini şöyle yorumlar:

---

duğu hâlde, manevî bir hükümdar gibiydi. Fakat Mithad Paşa da nüfuz ve ikbalde ona ortaktı. Gerçi Rüşdü Paşa'nın onu safdışı etmeye gücü yeterdi ama İngiliz sefaretinin Mithad'a taraftar olduğunu ve onu sahiplendiğini bildiğinden, kendisini idare etmesi gerektiğinin farkındaydı."

[304] Abdülhamid II, a.g.e., s. 67.

"Mithad Paşa ve taraftarları, İngilizlere güvenip o kadar ileri gitmiş, öyle bir savaş tohumu serpmişlerdi ki buna karşı durmak, neredeyse vatan hainliği hâline gelmişti. Bu savaş, içimde kırk yıl durmadan kanamış bir yaradır. Önlemek için çok uğraştım, ama muvaffak olamadım. Önleyemeyeceğimi anladıktan sonra ise hazırlanmaya başladım; kazanmak için çok didindim, gece uykularımdan, gündüz huzurumdan oldum, lakin kazanamadım."[305]

"Beni kim azledebilir?"

Mithad Paşa, 30 Ocak 1877'de, konumuna uygun olmayan bir tarzda sert ve ağır bir dille kaleme alınan ve muhtevası basına sızdırılan tezkireyi saraya sunduktan sonra konağına çekilerek Padişah'ın bütün davetlerini cevapsız bırakmıştı. Sadaretinin 49. günü 5 Şubat 1877'de azledilerek yurt dışına sürgüne gönderildi.[306]

Mithad Paşa'nın azlinin ilk sebebi "darbeye katılması" ikincisi boşboğazlığı olmuştu. Boşboğazlığı, daha Kanun-i Esâsi ilanının ilk gecesi ortaya çıkmıştı. Kendisini kutlamak için konağına gelen taraftarlarıyla birlikte içip sarhoş olan Mithad Paşa, içkinin verdiği tesirle eniştesi Tosun Paşa'ya, "*Paşa, bundan sonra beni kim azledebilir; söyle bakalım, bu defa kaç yıl sadarette kalırım?*" diye sormuş; Tosun Paşa da "*Bu gidişle bir hafta kalamazsın!*" diye cevap vermişti.[307]

Azlinin üçüncü sebebi de "Millet Askeri Olayı"dır. Ziya ve Kemal Beyler, bir cemiyet kurarak başına Mithad Paşa'yı geçirmiş, gençler arasında "Millet Askeri" adıyla, bu birliğe gönüllü yazmaya başlamışlardı. Öyle ki Müslüman ve gayrimüslim gönüllülerden meydana gelen "Millet Askeri"nin özel üniforması ve sancağı bile vardı. Bu askerin sancağında, hilâlin yanına haç da ilave edilmişti. Tarihçi İsmail Hami Danişmend, "Haçlı Sancak"

---

[305] Abdülhamid II, a.g.e., s. 93-94.
[306] Çetinsaya, "Mithad Paşa", DİA Ans., İstanbul , 2005, c. 30, s. 9.
[307] Vedat Örfi, Hatırat-ı Sultan Abdulhamid-i Sâni, İstanbul, 1331, s. 18.

hadisesini eleştirirken, “Bu durum, Türk bayrağının millî saffet ve kutsiyetini ihlâl etmektir.” der.

Gidersem, memleket batar!

Sabah saraya davet edilen Mithad Paşa ile Başkâtip Said Paşa arasında geçen konuşmalar çok dikkat çekicidir:

“Sadaret mührünü bendenize teslim etmeniz, Padişahımızın iradesidir. Efendimiz, bu memlekette fesadın önünü almak için, zât-ı âlinizin İstanbul’dan hemen çıkmanızı ferman buyurdular. Bunun için, 'İzzeddin' vapuru sizi beklemektedir.”

“Eğer beni buradan kovup uzaklaştırırsanız, -alimallah- memleket mahvolur. Beşikler Körfezi’ndeki donanma üç gün içinde buraya gelir. Bunlar iyi düşünülmeli!”

***

Said Paşa, mührü Padişah’a teslim ettikten sonra Mithad Paşa’nın bu sözlerini de arz etti. Sultan Abdülhamid:

“Mutlaka gitmeli, bundan sonra bu adamı burada bırakmak daha ziyade tehlikeli olur. Al, bu zaptiye jurnallerini (emniyet istihbaratı) de kendisine göster.” dedi.

***

Mithad Paşa, İzzeddin vapuruna binerken şu sözleri sarf etmişti: “Dersaadet’e dönüşümde ne şevketli Efendimizi bu saraylarda ne de bu mülkü yerinde göremeyeceğim!”

***

Mithad Paşa, “Meclis-i Mebusan’da, ‘Bu meclisi kurmak için çalışan zat, muhakeme edilmeden, suçu olmadan nasıl uzaklaştırıldı?’ diyen dahi olmadı; gidene değil, gelene önem vermek, pek eski bir kaidedir.” demişti.

***

Mithad Paşa, Gelibolu yakınlarındaki Şire Limanı’na uğradıktan sonra, arzusu üzerine İtalya’nın Brendizi Limanı’na

çıkarıldı. Oradan Napoli'ye gelen Paşa, bir ay kaldıktan sonra İspanya'ya, iki ay sonra da Paris ve Londra'ya gitti. Sultan Abdülhamid, 1878 Ağustos'una kadar 1,5 yıl devam eden sürgün dönemini Avrupa'da geçiren Paşa'nın daha fazla dışarıda kalmasını mahzurlu gördüğünden, Girit'te ikamet etmesine izin verdi. Ülkeye dönüp adada iki ay kalan Mithad Paşa, 1878 Kasım'ında Suriye Valiliği'ne tayinle Girit'ten ayrıldı. Bir buçuk yıl kadar Suriye Valiliği'nde bulunan Paşa, 1880 Ağustos'unda Aydın'a gönderildi. 1881 Mayıs'ında, görevinin onuncu ayında muhakeme talebiyle tutuklanıp İzmir'den İstanbul'a getirildi.

***

Mithad Paşa, İstanbul'a getirilirken, "Abdülaziz'in korunması, Avni Paşa ile Kayserili Ahmed Paşalara verilmişti, ölümü madem kendi eliyle olmamış, Avni'nin tertibiyle yapılmış olduğu âşikâr" diyerek Sultan'ın katlini, dava arkadaşlarının sırtına yüklemişti. Yıldız'daki sorgusunda ise ağız değiştirip "Merhum Hakan'ın muhafazası, pek güç ve tehlikeliydi, vefat etmesi iyi oldu." demiş, böylece Sultan Abdülaziz'in ölümüne sevindiğini ifade etmekten çekinmemişti. Bu sevinç, Sultan'ın ölmesiyle, kendi hayatını garanti altında görmesinden kaynaklanmaktaydı![308]

"Kimin hizmetinde olduğu ortada!"

1881 yazında Devlet-i Âliye'de cereyan eden önemli olaylardan biri de "Sultan Abdülaziz'in katli" ile suçlananların muhakemesi oldu. Başta Hakan'ın validesi Pertevniyal Sultan olmak üzere bütün saray erkânı, baştan beri Sultan'ın öldürüldüğü

---

[308] Mithad Paşa, *Mir'at-ı Hayret'te* diyor ki: " Sultan Abdülaziz'in cenaze namazında, ibretamiz olan 'er kişi niyetine', sedasından müteessir olup ağlayanların ve saray mensuplarının dışında, Bâb-ı Hümayun'dan Türbe'ye kadar iki taraflı toplanmış insanların içinde ağlayan, az ya da çok hüzün ve üzüntü belirten görülmemişti." İbnü'l Emin Bey ise "Herhalde Mithad Paşa, insanların gözlerini birer birer muayene, kalplerini teftiş etmiş ki ağlayan ve üzülen kimse görmemiş yahut başkalarının gözleri ve kalplerini kendi gözleri ve kalplerine kıyas etmişti!" değerlendirmesinde bulunmuştur.

iddiasını tekrarlamış, katil suçuna katılanlardan davacı olmuşlardı. Mesela; Sultan Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan, Pertevniyal Sultan'ın akşamla yatsı arası secdeye kapanarak ağladığını, *"Her şeyi affederim, ama oğlumun kanını helal etmem."* dediğini, bunun için Cenab-ı Hakk'a niyaz ettiğini söylemektedir.

Darbeye katılanlar, devletin bekası için mutlaka cezalandırılmalı; meşru hükümetler, devletin istikbali için bu üstün iradeyi göstermelidir. Bir devlet veya hükümet başkanını darbe ile iktidardan düşürüp sonra da öldürenlerin cezasız bırakılması, devletin, hatta milletin kendini inkârıdır. Ülkelerin meşru yönetimini zorla değiştirmeye kalkanlar, millet önünde, benzerlerine ibret olacak biçimde, şiddetle cezalandırılmalıdır.

***

İşte bu düşünceyle darbeye karışan ve Sultan Abdülaziz'in katline iştirak eden asker ve sivil herkesin tevkifine başlandı. Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa; İzmir Valisi Mithad Paşa ile Manisa'da ikamet eden Rüşdü Paşa'yı sorgulama ve tevkifle görevli olarak İzmir'e gitti. Ancak Mithad Paşa, tevkif olunacağı gece -durumu önceden haber alıp- hükümet konağının asker tarafından kuşatılmasından yarım saat önce, konaktan kaçarak Fransız sefaretine sığınmıştı. Hayatı emniyette olursa teslim olacağını bildirmiş, bu teklife karşılık verilmesi düşünülürken, sefaretin zanlıyı teslim ettiği haberi gelmişti.

Cevdet Paşa, Mithad'ın teslimi için, Padişah tarafından Fransız elçisine tebligat yapıldığını, elçinin de Paris ile muhabere ettikten sonra, Paşa'nın korunmaması emrini aldığını, bu yüzden Mithad'ın çaresiz kaldığı için teslim olduğunu söyler.

***

Sultan Abdülhamid, olayı şöyle yorumlar: "Bir Osmanlı veziri ve valisi olarak mahkeme huzuruna çıkacağı yerde, yabancı bir konsolosluğa sığınmayı düşünmesi ve bunu yapması, suçlu olduğunun reddedilmez belgesidir. Çünkü tutuklanacağı

sıradaki tutumu ve İngiliz konsolosluğuna sığınmak istemesi[309], kime güvendiği ve kimin hizmetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur."[310]

***

Mithad Paşa, Yıldız'daki sorgusunda, "*Fransız konsolosluğuna sığınmam, hayatımın en büyük lekesidir. Bu hareketimin yalnız bana değil, evlâd ve akrabama dahi kalacak bir utanç olduğunu itiraf ediyorum*." demişti.

İdama mahkûm edildi!

İstanbul'a getirilen Mithad Paşa, Yıldız Kasr-ı Hümayun bahçesindeki köşkte hapsedildikten sonra, hazırlanan iddianame kendisine verildi. Sarayın Ortaköy tarafındaki, Malta Karakolu yakınında kurulan büyük bir çadırda yapılan mahkeme, 27 Haziran 1881 günü başlayıp iki gün devam etmişti. Mahkeme sonucu Mithad Paşa'nın, Sultan Abdülaziz'in katlinde ortak suçlu olduğuna hükmedilerek -diğer suçlularla birlikte- idamına karar verildi.

Meşru hükümetleri devirmeye girişenlerin, buna özenecek olanlara ibret olacak biçimde cezalandırılması, devletin geleceği için fevkalade lüzumlu bir tedbirdir.

Sultan, mahkemenin verdiği hükümle yetinmedi. Eski sadrazamlar, nazırlar, müşirler ve feriklerden oluşan 25 kişilik olağanüstü bir komisyon topladı. Kendilerinden hükmün icrası konusundaki düşüncelerini yazılı olarak belirtmelerini ve yazdıklarını imzalamalarını istedi. Neticede heyet üyelerinden 15'i hükmün icrası, 10'u ise hafifletilmesi yönünde görüş belirtmiş; tabiatı gereği kan dökmekten son derece kaçınan Sultan, azınlığın reyini tercih ederek cezaların hafifletilmesi yoluna gitmiş, idam cezaları müebbet hapse çevirmişti.

***

---

[309] Mithad Paşa, önce İngiliz elçiliğine sığınmak istemiş, fakat elçinin izinli olduğunu öğrenince Fransız sefaretine kaçmıştı.

[310] Abdülhamid II, a.g.e., s. 46.

Sultan Abdülhamid, Mithad Paşa'nın, Sultan Aziz'in öldürülmesi ile ilişkisi konusunda, şu yorumu yapar:

"Eğer amcamın ölümüne karışmış biri olduğunu bilseydim, kendisini hiçbir zaman Avrupa'dan çağırmaz, ona yeni vazifeler vermezdim. Fakat bu konuda yaptırdığım bir araştırma, Mithad Paşa'nın bu işe karışmış olduğunu gösteriyordu. Hal' edilmiş bir Padişah'ı, şahsi sebeplerle öldürmek veya öldürenlere yardım etmek ya da bildiklerini gizlemek, hem devlete hem de hanedana karşı işlenmiş ağır bir suçtu, göz yumamazdım. Muhakeme edilmesine müsaade ettim."[311]

***

Mithad Paşa'nın, başka mahkûmlarla birlikte, cezasını Taif'te çekmesi uygun görüldüğünden, 28 Temmuz 1881'de İzzeddin vapuruyla oraya gönderildi. Taif'te üç yıla yakın mevkûf kalan Paşa, 7 Mayıs 1884 günü vefat etti.

Paşa'nın vefatı bir hastalık sebebiyle mi, yoksa cinayet sonucu mu gerçekleşti? Bu durum hâlâ tam olarak anlaşılmış değildir. Oğlu Ali Haydar Bey, babasının bir yüzbaşı komutasındaki yedi kişilik bir şebeke tarafından odasında boğularak öldürüldüğünü iddia etmektedir. Hicaz vilayetinden İstanbul'a çekilen telgrafta ise "Mithad Paşa'nın, şîr-i pençenin ardından çıkarmış olduğu hıyarcık sebebiyle vefat eylediği" bildirilmişti. Mithad Paşa, Sultan Abdülaziz'e karşı işlemiş olduğu alçakça ihanetin cezasını, -şu veya bu şekilde- ödemiş oldu.

Paşa'nın vefatı haber alınınca, Sultan Abdülhamid kendisinin kaçırıldığı fikrine kapılarak olayın araştırılmasını istemişti. Bu durum, Sultan'ın olaydan haberdar olmadığını gösterir. Mithad Paşa'nın kemikleri, 1951 yılında Taif'ten İstanbul'a getirilmiş ve Abide-i Hürriyet Meydanı'ndaki mezara defnedilmişti.

[311] Abdülhamid II, a.g.e., s. 45.

MÜTERCİM RÜŞDÜ PAŞA

Mütercim Rüşdü Paşa, Sultan Aziz'in öldürülmesi sırasındaki karışıklıkları önlemeye çalışmış, kısa süren Sultan Murad döneminde de sadarette kalmayı başarmıştı. Sultan Abdülhamid'in saltanatının ilk aylarında makamını koruduysa da Padişah'ın devlet işleriyle yakından ilgilenmesi onu rahatsız etmişti.

***

Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa, Mütercim Rüşdü ile ilgili şu enteresan olayı anlatır:

"Sultan Abdülhamid'in cülusunu takip eden Cuma günü, Rüşdü Paşa saraya gelerek Sultan'la görüşmek istedi, arz ettik. Hünkâr, 'İstirahat etsin, yemek yesin, kendisiyle görüşeceğim', demişti; durumu söyledik. Biraz sonra, Efendimizin teşrif buyurduğunu söylediler, dışarı çıktık. Padişah, vakar ve haşmetle indi; Paşa'ya iltifat ettikten sonra, 'Paşa, kendi kendime tıraş oldum, camiye gidiyorum; gelince görüşelim' dediler. Paşa şaşkındı, odaya döndüğünde: 'Evlâd herhâlde hata ettik, bu adam garip! Sultan Abdülaziz'in hal'i sırasında Hüseyin Avni Paşa'ya ihtar etmiş, 'Sonu fena olur', demiştim, dinlemedi. Sultan Murad öyle oldu; bunu iclasa mecbur olduk. Şimdi kendi kendine iş görüyor. Dün gece Banker Zarifi'yi çağırtmış, mali duruma dair müzakereye girişmiş, sefirleri çağırıp görüşüyor. Daha cülusunun birinci günü böyle... Sonra ne olacak? Benim asla ümidim kalmadı!"[312]

***

Sultan Abdülhamid, "Darbeci Paşalar"ın ön safında yer aldığı için, cülusunun başından beri Rüşdü Paşa'ya güvenmiyordu. Fakat ilk günlerde kendisine samimi davrandı, hatta tahta çıktığı

---

[312] İnal, a.g.e., c. 3, s. 115.

gün istifasını verdiği hâlde kabul etmedi.

Ancak Rüşdü Paşa, Rusya ile savaş ortamına girildiği, Kânun-i Esâsî hazırlıkları ve Tersane Konferansı ile ilgili çalışmaların yoğunlaştığı sırada ihtiyarlık ve rahatsızlığını ileri sürerek sadaretten istifa etti (19 Aralık 1878). Böylece Paşa'nın, Sultan Abdülhamid dönemindeki sadareti yaklaşık 3,5 ay sürdü.[313]

Sultan, Mütercim Rüşdü Paşa'yı, son azlinden sonra (Şubat 1879) Manisa'daki çiftliğinde oturması müsaadesiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı.

"Cânım Padişah'a kıymışlar mı?"

Sabık Sadrazam Rüşdü Paşa'nın, Manisa'ya sürgün edilişinin üzerinden iki yıl bile geçmemişti ki Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili kurulan Yıldız Mahkemesi'nde yargılanmak üzere tevkifine karar verildi (Mayıs 1881). Ancak, o sırada hasta olduğu bildirilen Rüşdü Paşa'nın İstanbul'a sevki mahzurlu bulunduğundan, sorgunun İzmir'de yapılması uygun görüldü.

***

Rüşdü Paşa, sorgu hâkimlerinin yönelttiği sorulara tuhaf karşılıklar vermiş, Sultan Aziz'le ilgili sorular sırasında, "*O cânım Padişah'a kıymışlar mı, vah vah…*" şeklinde yapmacıklı, sahte üzüntüler göstermişti. Hastalığının ne kadar şiddetli olduğunu anlatmak için ara sıra feryatlar etmişti. Hekimler, her defasında sızılarını dindirmeye çalışmış, böylece sorgusu ertesi güne bırakılmıştı. Üçüncü günün sonunda, Paşa'nın boş cevaplarla vakit geçirdiği, sorgusunun sonuç vermeyeceği anlaşıldığından, Manisa'ya iadesi emri verildi.[314]

Mahkeme neticesinde ceza almayan Mütercim Rüşdü Paşa, olaydan bir yıl sonra, 1882 Nisan'ında Manisa'daki çiftliğinde hayatını kaybetti. Vefatında 71 yaşında olan Rüşdü Paşa, Hatuniye Camii haziresine defnedildi.

---

[313] Rüşdü Paşa, istifasından iki yıl sonra, beşinci defa sadaret makamına getirilmişse de bu görevi sadece 7 gün sürmüştür.

[314] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 389.

ŞEYHÜLİSLAM HAYRULLAH EFENDİ

Darbenin hedefi Sultan Abdülaziz'i hal' olunca, buna fetva verecek bir şeyhülislam lazımdı. Bu kim olacaktı? Cuntanın kurulmakta olduğu günlerde meşihatın başında Hasan Fehmi Efendi bulunuyordu. Sultan'dan her türlü iltifat ve ihsan görmesi sebebiyle darbe planını ona haber verip bu konuda kendisinden fetva almak mümkün değildi. Bu yüzden, onu işbaşından uzaklaştırıp yerine fetva verebileceği düşünülen Hayrullah Efendi'nin getirilmesi kararlaştırıldı.

Kim fetva verecek?

Hasan Fehmi Efendi, 10 Mayıs'taki "Talebe-i Ulûm" ayaklanması sonunda azlettirilerek yerine Hayrullah Efendi tayin ettirilmiş, bu arada Padişah'ın tahttan indirilmesi için fetva hazırlığına da başlanmıştı.

Bir süre sonra, Hayrullah Efendi adına Fetva Emini Kara Halil Efendi tarafından kaleme alındığı belirtilen fetvada, "*Padişah'ın zihnen hasta olup devlet idaresinden habersiz olduğu, hazineyi devletin ve milletin altından kalkamayacağı ağır masraflara soktuğu, din ve dünya ahvalini birbirine karıştırdığı, devlet ve milletin devamını tehlikeye soktuğu*" gibi açık ve net olmayan, anlaşılmaz gerekçelere yer verilmişti. Sultan Abdülaziz'in ölümünün gerçek sebebinin tam olarak belirlenemeyişinde de Hayrullah Efendi'nin büyük sorumluluğu vardı.[315]

***

[315] İpşirli, a.g.m., c. 17, s. 75.

Sultan V. Murad'ın, davranışlarındaki dengesizlik sebebiyle tahttan indirilmesi gündeme gelince hal' fetvasının hazırlanması yine Hayrullah Efendi'ye düşmüş ancak onun, bunu kaleme alacak ilmî yeterliliği bulunmadığından, iş yine fetva eminine düşmüş; o, kaleme alınan hal' fetvasını sadece imzalamakla yetinmişti.

Taif mahkûmları arasında öldü!

Sultan Abdülhamid, güvenmediği hâlde cülusundan sonra, Hayrullah Efendi'yi bir müddet daha meşihat makamında bıraktı. 26 Temmuz 1877'de azlinden sonra da kontrol altında tutmak maksadıyla huzurunda yapılan bazı istişârî toplantılara davet etti. Hayrullah Efendi, daha sonra kendi arzusu üzerine, Şeyhü'l Haremlik göreviyle Medine'ye gönderildi.

Sultan Abdülaziz'in ölümünden birinci derecede sorumlu görüldüğü hâlde, yargılanmak veya ifadesine başvurulmak üzere mahkemeye çağrılmadı. Ancak, şiddetli muhalifi Şerif Abdülmuttalib'in Mekke Emirliği'ne getirilmesi üzerine zor günler geçirmeye başladı. 1880 Haziran'ında Şeyhü'l Haremlik makamından azledildi. Mithad Paşa ve diğer tutuklularla birlikte Taif'e gönderilerek orada uzun bir sürgün hayatı yaşadı. Mithad Paşa'nın üstündeki katta, fakat ona oldukça uzak bir hücrede kalmıştı.1898 yılında Taif'te vefat edip oraya defnedildi. Öldüğünde 64 yaşlarındaydı.[316]

Sultan Abdülaziz'e karşı işlemiş olduğu ihanetin cezasını, kaderin farklı bir tecellisi ile ödedi.

---

[316] İpşirli, a.g.m., c. 17, s. 76.

SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA

Darbe esnasında, Dolmabahçe Sarayı'nın karadan kuşatılması, Veliaht Murad Efendi ile Sultan Abdülaziz'in saraydan çıkarılması gibi tehlikeli görevleri kusursuzca yerine getiren Süleyman Paşa, Sultan Murad'ın tahta geçişinden sonra "ferik" rütbesine yükseltildi.

Bir taraftan Sırbistan'ın (1 Temmuz 1876), ardından Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesi, bir yandan Sultan Murad'da beliren delilik belirtileri, öte yandan Kânun-i Esâsî hazırlıklarıyla bunalan Sadrazam Rüşdü Paşa, Meşrutiyet uğruna Serasker Hüseyin Avni ile bile sürtüşmekten çekinmeyen Süleyman Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmaya karar vermişti. Süleyman Paşa Vekiller Meclisi'nin kararıyla "savaş danışmanı" sıfatıyla Sofya'ya gönderildi. Süleyman Paşa'yı gelecekte kendisi için tehlike gören Mithad Paşa da bu tayine göz yumdu.

***

Süleyman Paşa, Sultan Abdülhamid'in Kânun-i Esâsî'yi tasdik ettiği sırada, Mithad Paşa'nın başkan olduğu "Meclis-i Müzakere"de üye olarak çalışıyordu. Fakat Sultan, darbeye karışanlara güvenmiyor, hatta onlardan nefret ediyordu. Sonunda Süleyman Paşa müşirlik rütbesiyle "Bosna-Hersek Komutanlığı"na tayin edilip İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Cellat mı, kahraman mı?

93 Harbi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Rumeli savaş alanının hemen bütün cephelerinde Temmuz ortalarına kadar

muharebeleri Ruslar kazanmıştı. General Gurko, az bir kuvvetle Balkanların güney tarafına yol veren Şipka Geçidi'ni ele geçirmişti. 20 Ağustos'a gelindiğinde Ruslar, Süleyman Paşa'nın Şipka'yı geri almak için harekete geçeceğini anlamıştı. Sonunda harekât başladı, fakat büyük zayiat verilmesine rağmen geçit geri alınamadı.[317]

Süleyman Paşa, Şıpka'ya hiç olmayacak yerden, çok fazla tahkim edilen Sveti Nicolas tepelerinden, yani cepheden saldırmış, en babayiğit askerlerini burada harcamak hatasına düşmüştü. Paşa'nın taarruzdaki bu yanlış hareketi, bütün askerî uzmanlar tarafından eleştirildi.

Paşa'ya verilen "Şıpka kahramanı" unvanı, kaynağını siyasî telkinlerden alan komik bir tabirdir. Şıpka'daki bütün kahramanlık, dini ve devleti için canını daima feda edegelen mukaddes Osmanlı askerine aittir. Onun asıl unvanı "Şıpka celladı" olmalıdır.

İzzet Fuad Paşa, "Sveti Nicolas kayalarına tırmanarak çıkmaya çalışan binlerce kahramandan oluşan insan salkımlarının mahvoluşunu uzaktan dürbünle seyrettim." diyerek Paşa'nın yanlış taktiğini eleştirmiş, onu "Şıpka'nın şair celladı" olarak vasıflandırmıştı.[318]

Çifte tabancalı Paşa!

5 Ekim 1878'de Tuna Şark Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilen Süleyman Paşa, felaketle neticelenen Balkan hezimeti sonrası savaş suçlusu görülerek tutuklandı, Dîvân-ı Harp'te (Askerî Mahkeme) yargılandı. Dîvân-ı Harp, 4 Ocak 1879'da verdiği kararla, Paşa'nın rütbe ve nişanlarının geri alınmasına ve ömür boyu sürgüne mahkûm etti.

Sultan Abdülhamid, Paşa'nın mahkûmiyetini şöyle yorumlar: "Rus Savaşı'nı Süleyman Paşa'nın başkumandanlığı sırasında kaybettik. Askerî Mahkeme, savaşı başkumandanın hataları

---

[317] Özbilgen, a.g.e., s. 116.
[318] Aksun, a.g.e., c. 4, s. 152.

yüzünden kaybettiğimize inanıyordu. Kumandanları ve askeri kullanamamış, bu yüzden hem savaşın kaybına hem bozguna sebep olmuştu. Muhakeme edilmesi istendi, askeri bir işti, karışmadım. Sonunda suçlu bulundu, cezasını bağışlayarak kendisini İstanbul'dan uzaklaştırdım. Eğer bu ceza, kendisi için ağır olmuşsa; benim değil, Cenab-ı Allah'ın takdiridir."[319]

Kendisine Padişah'ın iradesi tebliğ edilip silahlı bir birlik önünde rütbe ve nişanları alınan Süleyman Paşa, 20 Şubat 1879'da sürgün yeri olan Bağdat'a gönderildi.

***

29 Mayıs 1876 gecesinin, '*Filân adam şöyle yaparsa vur!*' diye emirler yağdıran çifte tabancalı kahramanı, müşirlikten kovularak ordudan ve İstanbul'dan sürüldü. Ne Harp Okulu'nun bir sınıfından ses çıktı ne de burnunu gösteren bir tabur binbaşısı belirdi."[320]

***

Bir süre sonra kendisine emekli aylığı bağlanan Paşa,[321] Bağdat'ta gurbet ve yalnızlık acısı içinde geçirdiği 14 senenin sonunda, 7 Ağustos 1892 günü, ne olduğu bilinmeyen bir hastalık sonucu hayata veda etti. Cenazesi, Bağdat'taki İmam Yusuf Kâzım Camii içindeki Ebu Yusuf Mescidi girişinin sol tarafına defnedildi. Vefatında 54 yaşındaydı.[322]

Sultan Abdülaziz'e karşı işlemiş olduğu alçakça ihanetin cezasını, kaderin garip bir tecellisi ile bu şekilde ödedi.

---

319 Abdülhamid II, a. g. e., s. 93.

320 Tepedelenlioğlu, a.g.e., s. 44.

321 Kendisinin, "Padişah hazretlerinin baş tacının sadakası" dediği bu azillik maaşı 7500 kuruştur (1882 yılının parasıyla 75 TL). Askerlikten ayrılması "atılma" olmayıp "görevden alınma" kabul edilerek dörtte üç oranında maaş verilmiştir ki bu para, zamanın en yüksek devlet memuru maaşına eşittir. İşte Osmanlı, sürgündeki paşasını bile böyle gözetmiştir.

322 Özbilgen, a.g.e., s. 267.

KAYSERİLİ AHMED PAŞA

Sultan Abdülaziz, darbe sonrası Feriye Sarayı'na nakledildikten sonra, korunması Kayserili Ahmed Paşa'ya verilmişti. Ahmed Paşa, merhum Sultan'ın hal'inden olduğu kadar, ölümünden de -Hüseyin Avni Paşa ile birlikte- birinci derecede suçlu ve sorumluydu.

***

Sultan Murad'ın hal'inden sonra tahta geçen Sultan Abdülhamid, Sultan Aziz'in hal'inde adı geçen kişileri ve Sultan Murad taraftarlarını birer birer faal vazifelerden uzaklaştırmaya başlamıştı. Sultan Aziz vakasının mimlenmişlerinden olan Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa'yı da vazifesinden azlederek (Ocak 1877), kurulacak âyân meclisi azalığına tayin olunmak üzere "Meclis-i Hass-ı Vükelâ" azalığına getirmiş, yani sandalyesiz nazırlık vermişti! Fakat Ahmed Paşa, burada da tutulmadı. 93 Harbi münasebetiyle 1877 Mayıs'ında Tuna valiliği göreviyle İstanbul'dan çıkarıldı; üç ay sonra da Müşir Eşref Paşa'nın yerine Rusçuk Kumandanlığı'na tayin edildi.[323]

***

Ahmed Paşa, 1878 Eylül'ünde Sadrazam Safvet Paşa'ya gönderdiği 3-4 ayrı dilekçede kalbinden rahatsız olduğunu ve tedavi olmak istediğini söyleyerek İstanbul'a gelebilmek için müsaade istedi. Safvet Paşa da onun bu isteğini bir tezkire ile

---

323 Uzunçarşılı, "Kayserili Ahmet Paşa Hakkında II. Abdülhamid'in bir Hatt-ı Hümâyunu", Belleten, Ankara, 1943, c. 7, sy. 27, s. 535.

Sultan'a arz etti. Fakat Sultan Abdülhamid, saltanatını kuvvetlendirmeye, hükümdar darbesine engel olacak ciddi tedbirleri almaya, ayrıca amcasının hal'ine sebep olanlar hakkında tahkikat açmaya hazırlanıyordu. Ahmed Paşa, darbenin birinci derece sorumlularından olduğu için, onun bu talebine sert ve menfi cevap verdi.

Bu adama asla emniyetim yoktur!

Sultan, Safvet Paşa'nın bu tezkiresinin üzerine kendi el yazısı ile derkenar yazarak Kayserili Ahmed Paşa hakkındaki kanaatini açıkça bildirmişti:

"Adı geçen Kayserili Ahmed Paşa cahil, kindar ve rüşvetçi biridir. Vaktiyle Bahriye Nezareti'nde iken, emrindeki bazı subay ve askeri hile ile kandırarak amcamın sarayını denizden kuşatarak hal'ine sebep olmuştur, tarife ne hâcet, herkesin malumudur. Onun için, bu adama asla emniyetim yoktur, İstanbul'da bulunmasını katiyen kabul edemem!"[324]

Kaderin garip tecellisidir, Sultan Abdülaziz'e karşı işlediği alçakça ihanetin cezasını bu şekilde ödüyordu.

***

Bu Hatt-ı Hümâyun ile İstanbul'a gelemeyeceği kati surette anlaşılıyor ise de Ahmed Paşa, cevaptan yaklaşık bir ay sonra İstanbul'a geldi. Fakat on gün sonra, (28 Kasım 1878) kalp sektesinden vefat etti. Paşa, Süleymaniye Camii haziresine defnolundu.

---

[324] Uzunçarşılı, a.g.m., s. 540.

MEHMED REDİF PAŞA

Darbe esnasında Şûra-yı Askerîye Reisi olan ve emrindeki taburlarla Dolmabahçe Sarayı'na inen Redif Paşa, Harp Okulu talebelerinin sarayı karadan kuşatmasını takviye ederek Süleyman Paşa'ya destek olmuştu. Paşa, Sultan Abdülaziz'in saraydan çıkmakta direndiği öğrenince, kendisini tehdit etmiş, "Eğer dünyada biraz daha ömür sürmek istiyorsa, hemen Topkapı'ya naklini kabul etsin!" diye haber göndermişti. Redif Paşa'nın, Sultan'ın direnmesi hâlinde, saraya karadan ve denizden ateş emri verdiğinden söz edilir.

***

Devlet-i Âliye'nin başına 93 Harbi felaketini getirenlerin başında yer alan Redif Paşa, Rusların Tuna'yı geçerek Balkanlar'da ilerlemesi ve üstüste uğradığımız feci mağlubiyetler üzerine serasker tayin edilerek Rumeli cephesine gönderilmişti.

Mahmud Celaleddin Paşa, Redif Paşa'yı, Abdülaziz'in hal'i meselesinde ciddi rolü bulunan kalleş bir kişi olarak vasıflandırır. Askerî kabiliyetleri hakkındaki sözlerin de şişirme ve yalan olduğunun ortaya çıktığını ifade eder.

Redif Paşa, İstanbul'dan uzaklaştırılmak için başkumandan tayin edilmiş, birkaç gün sonra da azledilmişti. Sonradan Rodos'a sürgün edilen Redif Paşa, Sultan Abdülaziz'e karşı işlediği alçakça ihanetinin cezasını bu şekilde ödeyerek 1905 yılında orada vefat etti.

BİTİRİRKEN

Meşru hükümetlere karşı darbe yapmak alçaklıktır. Darbe yapanlar kendi milletinin hainidir. Bu yüzden, darbe yapanlar ya da darbe planları hazırlayanlar, ülkesine ihanetten yargılanmalı, devletin bekası ve darbeyi aklından geçirenlere ibret olması için şiddetle cezalandırılmalıdır.

Bir devlet veya hükümet başkanını darbe ile iktidardan düşürüp sonra da öldürenlerin cezasız bırakılması, devletin, hatta milletin kendini inkârıdır. Meşru hükümetler, devletin istikbali için bu üstün iradeyi göstermelidir.

Sultan Abdülhamid Han, bu iradeyi göstermiş, "Yıldız Mahkemesi" ile darbecileri yargılamayı başarmış, suçluları cezalandırmaya muvaffak olmuştu.

KAYNAKÇA

Abdülhamid II, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul, 1992.

Ahmet Cevdet Paşa, Mâ'rûzât, İstanbul, 1980.

—–, Tezâkir, Ankara, 1986, C. II.

Ahmed Sâib, Tarih-i Murad-ı Hâmis, Kahire, 1326.

—–, Vak'a-i Sultan Abdulaziz.

Aksun, Ziya Nur, Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1994, C. IV.

Ali Haydar Mithad, Mithad Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi, İstanbul, 1322.

Ali Rıza, Mehmed Galib, XIII. Asr-ı hicrîde Osmanlı Ricâli, İstanbul, 1977.

Ayverdi, Samiha, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul, 1978, C. II.

Çadırcı, Doç. Dr. Musa, "Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", Türk Tarih Kurumu Belgeleri, Ankara, 1986, C. XI.

Çetinsaya, Gökhan, "Mithad Paşa", DİA, İstanbul, 2005, C. XXX.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, "Hüseyin Avni Paşa'ya ait bazı hatıra ve notlar", ÜN Isparta Halkevi Mecmuası, 1940, C. VII.

Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1961, C. IV.

Elliot, G. Henry, "İntihar mı, cinayet mi? Yahut Vaka-i Sultan Aziz", İstanbul.

Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1974.

Gürfırat, Baha, "Pertevniyal Valide Sultan'ın Hatıratı: Sergüzeştname", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Ankara, 1967.

İnal, İbnü'l Emin Mahmud Kemal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul, 1943, C. III, C. IV-VI.

İpşirli, Mehmed, "Hayrullah Efendi", DİA., İstanbul, 1998, C. XVII.

Karal, Prof. Dr. E. Ziya, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1983.
Kuran, A.Bedevî, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, İstanbul, 1959.
Kuran, Doç. Dr. Ercümend, "Serasker Hüseyin Avni Paşa", Türk Kültürü, Ankara, 1967.
Kutay, Cemal, Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati, İstanbul, 1991.
Kutay, Cemal, Türk iye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, İstanbul, C. IX.
Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", DİA, İstanbul, 1988, C. I.
—, "Murad V", DİA, İstanbul, 2006, C. XXXI.
Mardin, Yusuf, Namık Kemal'in Londra Yılları, İstanbul, 1974.
Mismer, Charles, İslâm Dünyasından Hatıralar, İstanbul, 1975.
M. Celâleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, İstanbul, 1979.
Osman Nuri, II. Abdülhamid ve Saltanatı, İstanbul, 2008, C. I.
Özbilgen, Erol, Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi, İstanbul. 2006.
Öztuna, Yılmaz, Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye Tarihi, İstanbul, 1967, C. XII.
—, Bir Devrin Anatomisi, İstanbul, 1987.
—, "Redif Paşa", Türk Ans., Ankara, 1978, C. XXVII.
Pakalın, Mehmed Zeki, Hüseyin Avni Paşa, İstanbul, 1941.
Raşid İbrahim, Tarihin Unutulmuş Sayfaları, Berlin 1333.
Saydam, Abdullah, "Mütercim Rüşdü Paşa", DİA, İstanbul, 2002, C. XXXII.
Sertoğlu, Mithad, "Sultan Aziz'in Mâbeyn Başkâtibi Âtıf Bey'in Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul, 1965.
Soko, Ziya Şakir, Çırağan Sarayı'nda 28 Sene, İstanbul.
Şehsuvaroğlu, Haluk, Sultan Aziz, İstanbul, 1964.
Süleyman Paşa, Hiss ü İnkılâb yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülûsu, İstanbul, 1325.
Vedat Örfi, Hatırat-ı Sultan Abdulhamid-i Sâni, İstanbul, 1331.